

2500

ЮЛІАН ОПІЛЬСЬКИЙ

ІДОЛИ ПАДУТЬ

ІДОЛИ ПАДУТЬ

ЮЛІАН ОПІЛЬСЬКИЙ

ІДОЛИ ПАДУТЬ

Історична повість із часів Володимира Великого

у двох томах

1-1-2

ТОМ ПЕРШИЙ

Л Ъ В І В

1 9 3 8

БІБЛІОТЕКА „ДІЛА“ Ч. 25.

II. 577.819

З ДРУКАРНІ ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ „ДІЛО“, ЛЬВІВ.

ВІД ВИДАВНИЦТВА.

Два роки перед смертю автора Видавнича С-ка „Діло” придбала для своєї бібліотеки оцю історичну повість. Не могла її видати відразу з технічних причин — головню через стан рукопису, неприготованого до друку. Юліян Опільський мав характеристичне письмо — засівав сторінки гімназійних зшитків таким „мачком”, що треба було їх відчитувати поволі та довго переписуючи рукопис на машині.

Склалося так, що повість „Ідоли пануть”, де автор змалював переломову подію: як Володимир Великий приймає християнство, появляється саме в 950-літні роковини цієї великої історичної події.

Мало хто з наших дослідників цікавився живіше, ніж Опільський померклою добою нашої старовини в її культурних зв'язках з іншими народами. Дуже скутий історичний матеріал, який маємо з тієї доби, він старався доповнити так, як це робить письменник, що хоче відтворити далеку, мало просліджену добу: уявою, що змалює нам постаті та конфлікти дієвих осіб. Відомо, що Ю. Опільський підготовлявся довго до кожної історичної повісти, ставився до своєї праці дуже совісно і не йшов за

фантазією там, де міг покористуватися історичними матеріалами. В якій мірі йому вдалося змалювати події та людей, це зможуть найкраще оцінити знавці даної доби.

Читач, що шукає в літературному творі чогось більше, як дійсних подій, головню: цікавої дії, не буде читати цієї повісти тільки з патріотичного обовязку. Сподіваємося теж, що наша молодь, яка має так мало історичних повістей з нашої бувальщини, знайде в останньому творі Ю. Опільського цікаву та корисну лектуру.

НА ЗОРІ

— Кривавий твій прихід сьогодні, Бальдуре!
Зпоза Дніпра встаєш, неначе пожежа від пече-
нізької стіни. Твоє проміння наче відблиск похо-
ронної костриці Брунгільди, звіщає мені ніч, без-
просвітну ніч — смерть! Нехай Гель проглине
прокляті духи зрадників і боягузів...

Швидким рухом відкинула м'яке покривало
і встала з ложа. Яскраве сяєво облило чудове
тіло двадцятькількалітньої жінки, як з рожевого
мрамору. Золотисте волосся спадало буйною хви-
лею на її плечі. Проміння Бальдура оперезувало
м'яжку лінію бедер та пруживі стегна. Пташки аж
заходилися від щибету, якби хотіли звеличати
геройську красу Рогніди.

Її глибокі, темно-сині очі суворо гляділи
у віддаль, і тільки кармінові уста були дещо спа-
лені гарячкою. Задумалася. „Довго не було його
тут... довго! Чотири роки минуло від коли во-
станне розпрощався з нею. І як розпрощався.
На молот Тора! Чому рука наймогутнішого
з азів не впала тоді на голову Володимира? Він

засміявся, виходячи, погладив головку маленького Ізяслава, а до неї сказав тільки: „Я йду і швидше затужиш за мною, ніж я вернуся. Ти забула, що в мене жінок і мужеської сили доволі...“ Молот Тора не впав на його голову. Він сам наче той молот, наче полум'я бога Льокі, пробігав передоможно широкими землями свого царства. Усі подивлялися його, навіть вона... Ах, чому Норми дали йому в руку меч, від якого згинув Рогволод та його сини? Єдиний герой, який переїхав крізь полум'я, що окружало непробитою стіною її серце, був її кровним ворогом...

Вона нагадала собі, що за хвилину прийде сюди Володимир. Прийде покарати її. Здрігнулася.

На майдані служба несла дрова у пекарню, годувала дріб, виганяла товар. Старий дворецький її батька — Снорре, молився до сходу сонця, а Володимирові ратники глумливо приглядалися йому з віддалі. Бистроока Рогніда догадалася чому: на шиї одного з них доглянула мосяжний хрестик.

— Ах, це ті, що вірують у візантійського Бога!

Почула у сусідній кімнаті мужеський голос.

— Мирославо, поклін тобі з ранком!

— Добро й тобі з приходом! — відповів мельодійний жіночий голос.

— Чи твоя княгиня вже встає?

— Ні, ще спить!

— Ти її збуди! Князя щойно не видко.

— Якто? То князя тут нема?

У голосі дівчини звучало крайне збентеження.

— Ми тут наладили снідання і ждемо на поклик. Я забавляю Ізяслава, щоб не перешкодив князеві, а ти кажеш...

— Я кажу правду! Я спав зі Свенем Свафарсоном у передній княжого терему, коли десь по півночі Володимир вернувся від княгині незвичайно схвилюваний. Я приніс йому вина, але він кинув чарку на землю, а сам аж до ранку ходив по кімнаті. Перед хвилиною станув на порозі і гукнув: — „Кличте дружину, їдемо у Вишгород, але раніше зайдемо ще до княгині“. Ось чому я прийшов.

Мирослава аж у долоні сплеснула.

— Перуне, Стрибоже! Яку ж то знову бурю ви затіяли?

— Не тобі, Мирославо, судити Бога та волю князя!

Голоси притихли. Рогніда відкинула волосся на плечі. Її брови стягнулися, очі засвітилися похмуро вогнем.

— Він іде сюди! — пробурмотіла. — О, він найде мене!

І швидко стала надягати на себе білу сорочку та парчеву опинку. Лице змила водою, гребенем зі слонової кости стала розчісувати золотисте волосся. Коли почала його сплітати у дві коси, завагалася:

— Він любив моє волосся. Воно одне розбуджувало в нього ніжніше слово, пестоші, усміх. Не заплести?... Ха! Ха!

В її руці блиснули широкі, гострі ножиці. Довго дивилася Рогніда на відтяти коси, мов месник на відрубану голову ворога. На землю упав увесь утрачений скарб її дівочої гордості. Бо хоч Володимир знівечив її силою, та не опанував її серця. Ці пахкі коси, символ її жіночої чести це стяг перемоги над насилою. І вона носила його аж до цієї хвилини — хвилини смерти. А тепер, нехай цей волос покаже князеві, що і в останній хвилині вона визиває його! Він же любив цей волос...

Жваво накинула на плече синій, золотом позументом та самоцвітами обшитий плащ, всунула ноги у сині черевички грецької роботи, а на розсипані безладно кучерики наложила золоте чільце з карбункулами. Підняла ніж зі землі та скрила його на грудях. Станула посередині кімнати, горда, як Фріґ, що приймає у Вальгалі вибранців-Валькірій.

Із тріскотом відчинилися двері, а в них став високій, кремезний чоловік. Не своєю поставою притягав увагу, а поглядом великих синіх очей та гарними суворими рисами. Вони нагадували лице Святополка в будові вилиці та носа. Чоло мав високе, а повні уста проявляли якусь мягкість, незнану зовсім великому батькові Володимира. Густий вус закривав частинно губи і спа-

дав по обох боках надаючи поваги усій появі володаря. Виглядав щонайменше на трицятьпять років, на сім-вісім років більше. Мав на собі звичайний шкіряний одяг княжого ратника, легкі в'язькі лати та кінчастий шолом. Тільки при поясі висів довгий, тугий меч, у якого ручці червонів рубін завбільшки ліскового горіха, та кривий східнім філіграном прикрашений ніж. Обшитий багром плащ великого князя покривав зброю простого грідня-дружинника. Видко князь вибирався в якийсь дальший похід та ховався з цим. Увійшов, скинув з плечей плащ і склав на грудях могутні рамена, на яких виступили грубезні вузли мязнів. Рогніда склонила голову, та не віддала приземного поклону, поклону належного володареві. Випрямилася у весь ріст і сміло глянула в очі Володимира. Його брови стягнулися грізно, коли заговорив до неї:

— Не віддаєш належного поклону, Рогнідо!
— сказав низьким голосом, гамуючи гнів.

— Не віддаю, бо не знаю, кого вітаю, чи мужа, чи князя, чи суддю, чи... ката.

— Ах, то ти з цього боку починаєш? Накликуєш на себе мій гнів? За ніч він уже досить вигорів, наче покинене пастухами багаття. Навіщо ти докладаєш до нього дров?

Рогніда гордо підняла голову.

— У полум'ї Муспелю згине весь світ, боги, люди, велитні. Тільки дурень тікає від долі, тільки боягуз лякається її. Я дочка і внука вікінгів,

сама викликаю її. Твій удар, це удар жорстокої долі, я жду її, бо знаю, що помста теж записана у майбутньому таємничими руками. Хто побиває безрідних, той нехай сподівається помсти від безіменних.

На Володимирі не слідно було вражіння промови. Він тільки любувався пишною появою чудової жінки.

— Проклятий нехай буде той, хто задумав насильно добути любов жінки! — крикнув нагло.

Піднесена рука Рогніди опала і зачудовання відбилося на її лиці.

— Насилою ніколи... тільки силою — відповіла мимохіть.

Князь доторкнувся віщим словом найбільш пекучої рани її серця.

— У тобі, Рогнідо, не було любови, нема її, а тепер бачу, що й ніколи не буде. Ти холодна, як скандинавські фйорди. Нема в тобі ні іскорки святого вогню, який гріє людські серця, нема!... а є тільки впертість, мов та гранітова скала високого фіельду, мов топори твоїх предків!

Рогніда відчула, що так промовляє не князь і не суддя.

— Ні, Володимире, ні одне, ні друге! Коли ти в половецькому острозі казав убити мого батька Роговолода, я повзала біля твоїх ніг, як собака, в якій забирають щенюка. Ти підняв мене, засміявся, поцілував при всіх і сказав: „Не

журился, Рогнідо, не прохай, уже пізно...“ Ах, і справді було запізно, але той сміх! Меч, який розтяв колись тіло Фафніра, не був такий гострий. Це ти був упертий, Володимире, ти бажав помститися за образу. Ти кажеш, що я холодна мов крига...

— Отак, ти холодна. Кілько разів я приходив до тебе і просиджував біля тебе до ранку, ти ніколи не проявила мені хоч дрібки чуття. Всі жінки приймали мене вкінці радо, як земля промені сонця-Дажбога. Ти одна не змінилася при мені, ти одна....

Князь розняв руки, лице його почервоніло, великі темно-сині очі зайшли ніби мрякою. Рогніда усміхнулася, але її усміх був справді холодний, наче крига.

— І це, Володимире, назвав ти холодом? Таке може сказати тільки чоловік, що не питається про душу своєї жінки. Будь у мене на лиці боляк, хто знає, чи я не носила б дров та води в одрину для інших красунь — твоїх рабинь. Але в дочки Рогволода є душа і багато сили... Вона піддається насилі, а не ломиться. Погадай, що було б, якби я так уміла скрити при собі в руках ніж? Тремтиш? Ні, ти не з тих, що бояться. Ти не віриш у моїх богів. Ти певне запитаєш мене, чому я цього не вчинила, про що так гарно говорю. Чому? Бо я не холодна, Володимире, я не крига, а людина! Кілько разів я хотіла піддатися любовному поривові, стільки разів перед очима у кри-

завій мряці ввижалася мені зрубана голова Рогволода.

— Рогнідо!

— Мовчи! Я стою перед воротами Ніфльгайму і не хочу слухати твоїх залицянь. Між нами кров! Кров на твоїх руках і всюди!

Володимир зблід.

— Я не прийшов тебе карати. Я нагадав собі ту хвилину, коли збудився негайно зі сну і побачив тебе з ножем над моїм ложем. І тоді здавалося мені, що коли дарую тобі життя, то заплачу за цей лиховісний вчинок молодика у полоцькому острозі. Але бачу, що помилився. Рогнідо! Між нами кров, це правда. Є така, яку пролив я, але є й така, яку ти бажала пролити. Але є ще й дитина. Забудь про богів твоєї родини. Вони як ті привиди, яким простий тупоумний мужик дав подобу ідолів. Богів, Рогнідо, нема! Вір мені! Є сонце, грім, вода, земля, дерева, тварини, люди... Людина почитає тільки те, чим сама живе... У нас дитинка, Рогнідо! Невже ж вона не вирівняє між нами згоди?

Очі Рогніди заблиски тріумфом:

— Нема шляху через батьківську кров. Дитинка, кажеш? Не будь вона моєю, вже давно порозтягали б її собаки по острозі, але у неї не твої риси, Володимире, а Рогволода...

Князь відскочив мов ужалений гадюкою. Глуха лють опанувала його, та сама, яка колись находила на Святослава. Витягнув руку, щоб ухопити Рогніду за волосся та кинути її до своїх ніг, але опам'ятався.

— Де твої коси, Рогнідо? Який злочинець утяв тобі їх — спитав хрипло.

— Де? ось вони! Те одне, що ти справді любив у мене і тому я їх сама відтяла...

Лютим звірем скочив до неї.

— Не бий мами, бо я тебе битиму! — закричав нагло тонкий, дитячий голосок.

Опала рука Володимира. З кута на середину кімнати вибіг русявий хлопчик з темним лицем та розпаленими від гніву оченятами. В руці держав деревляний меч, який зробив йому дядько Снорре.

— Ізяславе, ти відкіля тут узявся? — гримнув Володимир збентежений.

— Не забудь, Володимире, що твій син може стати моїм местником. Тому раджу тобі, убий нас обое! Тобі рідних убивати не першина!

В її голосі звучала злоба. Вона зірвала з голови золоте чільце, а золотисті кучерики розсіпалися довкола її чудового личка. Занімівши глядів на неї Володимир, наче відкрив у неї нову привабу. Не дочув навіть останньої образи. Протягнув руки до хлопчика, якби бажав його обняти, вкінці вхопив себе руками за голову і відвернувся.

— Прощай! Невдовзі почувеш про мене! — сказав тихим, зломаним голосом і вийшов.

Рогніда кинулася до хлопчика, як львиця, коли рятує своє молоде з рук мисливця і розплакалася.

МИНУЛЕ Й МАЙБУТНЄ

По другій стороні дворища Рогніди простягався густий запущений сад. Рогніда не дбала про нього, бо думала тільки про кров та колишню кривду, а не про овочі. Сад спадав стрімко до Дніпра. На каменюці узбіччя сиділа струнка чорнявка у довгій мережаній мірті та червоній опинці з багатим бурштиновим намистом на шиї. Біля неї спирався на спис високий, дебелий двадцятькількалітній молодець у кольчузі, з широким вярязьким мечем при боці та круглим щитом на плечах. З лівого його рамени звисав довгий темносірий плащ з багряною лямівкою, яка була відзнакою княжих гриднів.

— Не судилося нам, Мирославо, довго бути разом! — говорив до дівчини. — Бог не ласкав на нас та на нашу любов. Князь знову якісь задуми носить. Просто від княгині поїхав на Берестово, бо там ждуть його Добриня, батько, тисяцький Путята та боярин Всеволод Моцанин.

— А ти як знаєш? — запитала з досадою дівчина.

— Я чув, як Свен давав накази гридням і розсилав комонників, кого у Вишгород, кого в острог та на Либедь. Видко, щось велике коїть ся. Князь не любить радитися інших. Ісусе Христе!...

— Тсс! мовчи, дурний! Накликав ти своїми святцями лихо на нашу голову. Доки я цвіти та голуби приносила Ладі, доки кликала Купала в літні вечорі, доки давала гривні волхвам Перуна, досі все було добре. Олешичі і Козняки жили наче одна рідня, а тепер ніто Див гепнув собою об землю та між обома родами вирвав у землі яму. Гей! Добре казала стара Скоруха, що наврочили нас мідяні хрести та прокляті чорноризці. Вони раз-у-раз вешталися по вашій хаті та бачили може наші любощі...

Мирослава заплакала. Молодий Олешич пригризав уста.

— Не кажи цього, Мирославо! Святі ні духовні не наврочили нас. Але коли твоя Скоруха не знає доброго заклинуну, то нехай мовчить, бо бігме всю шкіру на її спині попорю на ремінці! Яке діло ченцям до наших любощів? Для них ще й краще, як дівчина з поганського роду вийде за християнина...

— Те ж саме казала і я, але батько гримнув на мене: „Ти не воловодься з тим безумним хрестиком, бо він тобі не пара! Дочка Козняка варта героя-борця, а не кислого похнюпи, що блее ромейські гимни!...“ Що ж я мала йому відповісти? Скажи, бо на Перуна, і я гадатиму, що ти тільки кислий похнюпа.

Молодця наче б хто посипав приском.

— Пусте все, що базікають інші. Але ти, Мирославо, знаєш який я, а мені йде тільки про твою

гадку, твоє серце... Гріх вірити тобі в якісь сплітки.

— У цьому то й біда, що я ніяких спліток не знаю — повторила дівчина. — Якби я їх знала, то певне вибила б їх з голови батькові. А так батько ворогує на Олешичів, отже мусить мати до цього причину. Найди її, ті сплітки, то все виясниться. Будь хоч раз мужем, якими були батьки, не розкисай у своїй новій безкровній вірі!

— Мирославо, я йду в бій... Чи ж у тебе нема словечка для мене?

Дівчина зблідла, захиталась. Роман підтримав її, зцілював сльози з її чорних вій.

— Іди, Романе, але вертайся швидко! — лебеділа крізь сльози. — Ти ж знаєш, що моїм богом — ти, а моя віра — любов! Навіщо ж тобі ще інших богів? Ах пусти, мене кличуть.

Вирвалася від нього і побігла у терем. Роман залишився у сумнівах. Звідкіля взялося ворогування Козняка до Олешичів? Від коли його син Доброгост згинув у війні з печенігами, від тоді старий Козняк приймав його як сина і радів, що його надбане піде в добрі руки; від чого ж така зміна?

Перехрестився, плюнув коневі через голову, прошептав заклин від злої зустрічі і чвалом погнав на Берестово, де був княжий терем.

По дорозі минав торговицю. Площа роїлася від купців, покупців, княжих тіунів, варязьких гриднів та старців, які серед найбагатіших людей

Знадіялися найбільшій милостині. Купці у довгих барвистих туніках з ковтками та ланцюгами, гладили довгі, чорні бороди і вистоювали гуртками біля візду у княже дворище. Варязькі ратники були у повній зброї, з вовчими шкурами на плечі, зі списами, топорами та луками. Видко вибиралися в похід. Вони трималися разом і дивилися з висока на торгову глоту. Була це найдобріша варязька дружина Володимира, яких тисяча мужа.

Від сторони ріки здіймалося капище Перуна. Сам ідол стояв високо між чотирма різьбленими стовпами під наметом-крівлею, а його золота голова з очима зі самоцвітів грізно споглядала вниз над чотирикутнім підсінням. У підсінні, наче боги князеві, стояли боги — Велес, Стрибог, Дажбог та інші опікуни полян.

Перед капищем сидів на камені у білій одежі старий волхв зі сивою бородою, у вінці з терня на голові, бо терня це праобраз блискавки. Біля нього стояло двох молодших. Один мав на голові вінок із соснових гілок, другий з пірнатих степових трав. У руках тримали волхви довгі щіпки з позолоченими головками та малі срібні чарки на жертівний мед або вино. Малі отроки у білих одежах стояли побіч і пильнували коробок з ладаном, ялівцем, віночків торічного запашного зілля, голубів у клітках та двох ягнят.

Серед капища перед наметом на стовпах держали два парубки, чорного мов галка коня, якого князь мав жертвувати Перунові перед походом. З боку стояла юрба гарно прибраних дів-

чат з розпущеним волоссям у вінках на головах, з намистами, ковтками та нараменниками. Вони мали співати після жертви святий гимн Перунові та похвалу князеві. Волхви, дівчата і варяги гляділи раз-у-раз у ворота княжого дворища, де звертала на себе увагу дружина грецьких послів. У золотистих шоломах з круглими щитами на плечі, в довгих червоних плащах з дорогоцінними запинками, пишалося двацять рослих траків, яким проводив середнього росту муж у голубій нагортці, поверх золотистої, дамаскової кольчуги. На ньому була безцінна карацена, шолом з острим верхом, а при боці широкий кривий меч з дорогоцінною ручкою. Біля нього стояв низький, пригубий грек з лисою головою у перепоясаній багряній туніці. І лямівка туніки і плащ зі златоглаву аж горіли від самоцвітів, нашиваних на золоті беріжки. Був це патрицій Скілос, посол кесаря, який уже від двох днів вижидав відповіді Володимира на якесь прохання візантійських цісарів Василя і Константина. Ніхто не знав цього прохання, бо Скілос розмовляв, як посол, у чотири очі, зате всі бачили дарунки, які при тій нагоді дістав князь. Судячи по них прохання мусіло бути неабияке і всілякі здогади ходили про це між грецькими купцями і руськими гречниками.

Роман Олешич минув варягів та посла, бо його товариші мали збиратися біля самого дворища. Тисяча молодих сильних мужів і отроків заповнювала доволі просторе подвір'я. Були це майже самі поляни, деревляни, тиверці, бужани,

уличі, а тільки кількадесять варягів і то таких, які були вже на Русі щонайменше десять років.

Тимчасом у просторій кімнаті дворища сиділо біля стола чотирьох мужів, трьох старих, а один у середніх літах. П'ятий був князь. Він звернувся до чотирьох дорадників і сказав поривисто:

— Так! Це мусить бути! Це конечне! Куди не гляну, всюди бачу тільки один вихід зі скрути і я найду силу ступити на цей шлях!

Вдарив кулаком об стіл і сів на лаві, застеленій дорогоцінною паволокою, гаптованою золотом у всілякі потвори та дивовижні викрутаси. Один з дорадників, шістьдесятьлітній муж, усміхнувся.

— Якщо те „щось“ мусить бути, то навіщо ти, Володимире, кликав нас сюди? А якщо ми маємо з тобою „думати“, то треба б може сказати нам раніше у чому річ!

— Ах! То ви не знаєте! Правда!...

Володимир замовк. Його очі блукали по стінах, обвішених зброєю, мальованими щитами, вкінці спинилися на божнику. Був це маленький вівтар у кутку салі, над яким стояли ідоли богів. На ньому жарилося вугілля, а з нього підіймалася тоненька струя запашного курива. Побіч стояли глечики з коливом, медом, маком, лежало сухе запашне зілля, висіли гривни-намиста зі золотих та срібних дукачів. Князь махнув рукою, наче бажав відігнати від себе непотрібні сумніви і почав:

— Вибачте, достойні бояри, вибачай і ти, Добрине! Сивому волосові належиться пошана, хочби й від князя. Послухайте мого питання та дайте мені відповідь, щирю, правдиву, таку, яку даєте свому серцю. Ви знаєте, що грецькі кесарі прислали мені посла. Цей посол розказував, що над Босфором стоїть уже під Царгородом Варда Фока, братанич царя Никифора, який збунтувався після смерти Цимісія...

— Справедливий суд Господен! — закликав боярин Олешич, середнього росту, кремезний муж у білій, вишиваній сорочці зі золотим хрестом на шиї. — Небіжчик Никифор Фока привів батька твого на криве діло, в якому наложив Святослав головою. А ось тепер меч свояка Никифора сам повис над Візантією, як рука Божої помсти.

Четвертий, наймолодший дорадник, боярин із Мощаниці, засміявся і відповів:

— Ти, Олешиче, завсіди мішаєш Бога у людські справи, а забуваєш про те, що йому ніяке діло до Святослава, або до його сина, бо ні той ні другий не христіяни!

— Мій Бог, Мощанине, є батьком усіх людей і ніякий вчинок дітей не є байдужий батькові. Без його відома волос не спаде з голови старця, не виросте на голові дитинки, безмежна його доброта, мудрість і справедливість.

З відкритими устами слухав Олешича найстарший у зборі муж, Путяга, — сивий як голуб. Володимир теж слівив уважно за ходом його га-

док. Один тільки Добриня крутився нетерпляче і вкінці перебив Олешичеві:

— Киньте балакання! — сказав. — Сам Олешич каже, що його Бог піклується головно тим, чим не журяться наші боги. На нашій землі місця доволі для них і для нього. Один другому не стане на перешкоді і тому годі нам про це... Посол жде!

— Авжеж! — збудився й Володимир. — Посол жде! Обидва кесарі, придавлені Вардою, звернулися до мене. Я знаю вже, що відповісти, але бажав би почути і вашу думку. Дати поміч, чи ні?

— Я гадаю, — відповів Олешич, — що поміч треба післати. З Візантії йде до нас всіляка паволока, зброя, посуд, золото, срібло, вино, коріння, дороге сукно, а вона купує нашу шкіру, мед, віск, неладь, тавар, рибу, хоч від п'ятнадцяти років нема щирости між нами і ромеями. Ми не любимо їх, але потребуємо одні одних і тому повинні взаємно себе спомагати.

— Егеж, так як Цимісцій Святослава на порогах! — крикнув різко Мощанин.

— Ти гарячишся, Всеволоде — завважив спокійно Володимир — якби земське боярство було підтримало батька він напевне не згинув би у степах. Ти Путятю, знаєш про це найкраще, бо ти проводив тоді земськими...

Путятя понурив голову, зморщив брови і глянув на князя своїми розумними очима:

— Чи ти, Володимире, приписуєш мені вину смерті Святослава?

Князь усміхнувся.

— Боги мені свідками, що не гадаю цього. Причина смерти мого батька була в його буйній, завзятушій вдачі. Він шукав слави, а про землю не журився ніхто. Тимто й земля не могла журитися ним. Перун не Дажбог, хоч і лискавкою поразить ворога, та хліба не дасть!

— Я казав тоді князеві, — говорив Путята далі — не шукай чужої землі, княже, а то й свою втрадиш. Я не спинював його тільки у боротьбі з хозарами, печенігами, неслухняними боярами. Одначе зібравши батьківські землі, він не дав їм ладу, який забезпечив би внутрішній мир Дажбоговим внукам, тільки попхався у Болгарію та там і згинув. Інше діло обороняти власну землю, інше завойовувати чужу. Олешич каже, що греки і ми повинні триматися разом і каже правду. Довкола нас дич, погани, маса озвірілих ворогів, а союзника нема. Таксамо і в кесаря греків.

— Хіба відкупитися pomoже, бо й сам до цього навик! — усміхнувся злобно Мощанин.

— Не pomoже, кажеш? Певно, що з військом сюди не прийде, у нього війська мало. Зате є зброя куди краще нашої, є грецький вогонь, кораблі, гроші. Зате нема у греків хліба і рук, а одного і другого в нас може аж занадто. Оперта на нас Візантія простоїть до віку і підтримає нас. Ось і франки повязалися з Римом.

— Ба, у них віра та сама, що в ромеїв, а в нас... — вмiшався знову Мощанин.

— У цьому то й біда, що Святослав... — почав було Олешич.

— Залишіть віру! — перебив князь, якого драгували випаді боярина з Мощаниці, — а ти, Путятя, кажи далі.

— ... Тому я й кажу, — що Олешич добре радить, щоб допомогти грекам. З другого боку боюся, що устрявати у діла хитрих кесарів, це загибель, смерть, а то й гірша смерті неслава! Їхні задуми неначе запущений ліс, де навіть знаючи напрям, легко заблудити. Поміч треба дати, але треба забезпечити себе щодо заплати! Як союзник імператорів, ти можеш зажадати навіть княжого вінка з Візантії, як цього допрошуються інші князі. Навіть кесар франків Оттон взяв корону та жінку з Візантії... А раз признає кесар ромеїв Рюриковича самодержцем, то вже навіки залишиться влада за твоїм родом, Володимире!

— Хай боги кріплять тебе, Путятю, ще довгі роки силою та здоровлям за ці слова! — сказав Володимир. — З моїх дум про майбутнє добро народу виростало те, про що ти кажеш: візантійський вінок на чолі князя, а вся влада у його роді. Не затремтить серце русича, коли князя покладуть на сани, бо хоч і зміниться людина, то сязево вінка та влади залишаться!

Радість була від усієї появи князя, якби над його чолом вже яснів самоцвітами саджений дія-

дем. Та Олешич не поділяв тієї радості; його лице потемніло, а голос затремтів:

— Ваша правда, достойні, та ви знаєте, що княжі вінки з Візантії приносить із неба янгол і складає їх на престолі Святої Софії. Чи захоче Всевишній післати його поганам, не знати!...

— Не журися, Олешиче! — усміхнувся князь і звернувся до Добрині. — Чого ж ти, дядьку, задумався? я надіявся було від тебе почути найбільше.

Старий погладив бороду рукою, поправив зморшки візантійського плаща й заговорив мов від несхочу:

— Буває, що мовчить і Добриня. Гарно було б у світі, якби усі ті мовчали, що говорять без думок. Покищо мовчу, та може заговорю... у свій час.

Нарада скінчилася, бояри відійшли з поклоном, князь залишився сам із Добринею. Довгу хвилину Володимир простояв біля вікна, потім плеснув у долоні і велів отрокові подати вина.

— Радость Руси есть пити! — усміхнувся.

— Без того не може бити! — докінчив Добриня улюблену приповідку володаря.

Князь споважнів і почав:

— Слухай! У мене в руках всі землі русичів і як зачуваю, нема нікого в народі, хто не радів би з цього. Одні племінні князьки та князі, яких я поскидав на півночі, чи заході, ремствують. Є в мене дружина і то по заповіту Святослава зі своїх людей. Старші сидять на землях, мо-

лоді по городах, готові на кожний поклик. Є й до триста сотень на один кивок княжого меча! Крім цього для постійної безпеки краю я завів ополчення. Усякий на моїх землях знає, що йому робити, куди йому звернутися у небезпеці. Одначе є в мене ще шість тисячів варягів, які сидять тут у Києві. Я мусів згодом назбирати їх аж стільки, бо не бажав доводити Русь до того, щоб пролила братню кров деревлянської чи радимицької рати. Така кров взиває помсти до неба, а князя віддає в руки тих, що її пролили. По мойому у князя не повинно бути ріжниць у правлінні волостями, тимто я побивав домашніх ворогів чужим мечем. Та тепер ця найбільш потрібна обора стала тягарем...

Володимир потер чоло рукою.

— Я міг би почати якунебудь війну. Нема чого сидіти дома. Нема в нас жінок, як була мати чи бабка Ольга. Почати війну! — та при невдачі пропаде все, що я надбав за п'ятнацять років, як пропала була відумерщина Святослава. Нема в мене княгині, немає вінка, нема держави. Варягів вишлю у Царгород! — закінчив князь по надумі.

— І зробиш добре! — притакнув Добриня. Кесарі оплатять їх і оплачуватимуть далі, бо в них завсіди якась війна, то дома, то на чужині, а війська нема. Зледащили ромеї...

— Крім цього пішлю ще кілька своїх, — говорив далі князь, — щоб побачили та почули все, що треба нам знати про босфорський город. От-

так не зроблю промаху батька, а позбудуся галапасів. Одне тільки може мою гру знівечити, це... віроломство ромеїв. Вони залюбки не дотримують умов...

— Ба, від чого ж у них евксинські волости? — засміявся Добриня. Це наче патли в неслухняної жінки. Чи знаєш ти, Володимире, чому ромеї не дотримують умов з нами? Бо вони погани... Ось що! Саме тому кажу: все що придумав ти, Володимире, добре, гарне, доцільне, проте — вибач за таке слово — це тільки латанина.

— Що ж? — пригриз губи князь. — Якщо кесарі не захочуть дати вінка нехрещеному, так я понаставляю скрізь церков, наберу ереїв та волхвів із болгар чи греків, забороню глумитися над христіянами. Чим я гірший від якогось кавказького чи болгарського князя? У хозарів було три віри в державі, у самій Візантії їх безліч. Боги, Добрине, це тільки ідоли, які я сам приказую відливати зі золота, срібла, криці, чи тесати з дерева або каменю. Грецький бог, чи наші амулети та хрести, це ж одне. Віра, Добрине, у всіх одна, тільки ідоли ріжні...

— Сам ти кажеш, що віра скрізь одна і в цьому вся правда! Усякий вірить у вищу силу, яка орудує його думками чи ділами, усякий кланяється чомусь, що цінить вище життя людини. Один обожає владу, другий боїться чарів, третій віддав себе тілом і духом солодкій Ладі. Багато людей боготворить гріш і готові за бариш продати душу. Ось справжня віра всіх людей, до

якої ніхто не признається. Одне і те саме вино ллють люди у різні чарки: раз у глиняний глечик, раз у срібний дзбанок, чи в золоту чашу. Я стрічав мужів зі Заходу, бував і на Сході, скрізь бачив таких самих людей. Тільки мови були різні, різні строї і різні боги — ідоли! Чим більше надбання має нарід, чим більше знання, тим кращі його ідоли і всякий, в кого їх немає, кидає свої, а бере чужі! Тимто й багаті і вчені греки накинули своїх ідолів цілому світові. Тільки вони люди, тільки їх ідоли — боги, а в кого їх немає, цей поганин, поганець!

— Щось подібне я чув уже від ченця Евзевія з грецької Церкви св. Іллі, чи як там його... Та ти, Добрине, поясни мені ту латанину, про яку ти згадував.

— Усе, що кажу, відноситься саме до того — відповів дорадник. — Ляхове, ще раніше чехове прийняли Христову віру. Мають її вже західні тиверці, прийняли її в себе дома варяги, бо вона дає їм доступ до спільноти з франками, Візантією, Італією. З ними рахуються володарі світу, а з нами говорять тільки тоді, коли нас потребують. Тому раджу тобі Володимире, заверни слідами своєї бабки, мудрої Ольги й замість торгуватися з брехливими кесарями та їх ще брехливішими послами, прийми явно Христову віру, а тоді жадай хочби й царівни за жінку! Кесар прохає твоєї помочі, а не імператора франків, що родився із грецької царівни. Видко вони обидва не мають сили, яку маеш ти! Використай

це в користь свою і своєї землі! Твоє вино у глиняному глечуку, а ти візьми в руки чашу, і тоді всі язики поклоняться тобі як кесареві.

Мовчки сидів Володимир при столі, склонивши голову.

— Добрине, — сказав — багато передумав я цієї ночі, багато почув я від вас... Горе тому, хто покликаний до проводу, не вміє сам найти дороги! Клич посла!...

— Що ж гадаєш йому відповісти?

— Устами моїми дасть йому відповідь уся руська земля!

III

ВОЛЯ КНЯЗЯ

— Боярине Козняче! Я йду в похід і бажаю подбати не тільки про добро моєї землі, але й про майбутнє моїх найближчих!

Оттак казав Володимир до старого боярина Козняка на порозі його дворища при витичівському шляху. Він сам сидів на білому коні з довгою крашеною гривною, а боярин стояв біля його стремени з обнаженою сивою головою; у полотняній одежі, з кожушком на похиленому хребті. Обшиту кунами шапку тримав боярин у руках, а на ногах мав личаки з червоними волоками. Він підняв на князя малі сірі очі, а високе підлисіле чоло морщилося злегка.

— Ні, милостивий князю, — відповів спокійно. — Як волхв волю Перуна, так знають тіль-

ки княжі любимці волю володаря. А між моєю стріхою і княжими теремами стежка заросла бурянами. Хорс-Дажбог усім світить, та всміхається не кожному.

Князь засміявся:

— Якже ж має Хорс сприяти комусь, хто обертається до нього задом? Не мені протоптувати стежку, про яку згадуєш, а тобі, бо я князь, а ти боярин. А правду кажучи, то й те брехня, що стежка поросла буряном, бо є хтось, хто її раз-у-раз протоптує. Роман Олещич, мій прибічник з багатого боярського роду, внадився до твоєї дочки... як її там?

— Мирослави, — піддав шепотом зпоза плечей князя червоний мов грань, Роман.

— ... Ага, Мирослави! Коли цього не знаєш, то кажу тобі про це я і висказую бажання, щоб тих двоє знайшло ласку перед твоїм батьківським оком.

Низько поклонився боярин Козняк, аж діткнув землі шапкою:

— Воля твоя, милостивий, мені законом, твоя бо сила і слава на нашій землі! — сказав. — Одначе за воротами мого дворища, де вночі вештаються домовики моєї рідні, рішає моя воля, а не твоя, хоча у всьому іншому я твій раб.

— Боярине, отямся! Ти хіба забув до кого говориш! Зараз пізнати, що ти з деревлянської землі, де князь таксамо ловить вюни в болоті, як і його конюх. Ти — мій, Козняче, а все твоє — моє.

Володимир розлютився. Його лице почервоніло, а його рука грізно простяглася над головою похиленого боярина. У повітрі висіла буря. Старий Козняк підняв очі... і вмить зрозумів, як близько нього чаїться смерть. Здригнувся усім тілом, поблід, пригриз уста, затиснув кулаки, але очей не спустив.

— Саме тому, милостивий, що не про тебе йде річ, а про христіянина Романа, противлюся твоїй волі! — сказав непевним голосом, у якому нагло зазвучала стареча безсилість. — Це-ж не те саме, коли сам князь робить честь домові слуги...

Нетерпляче підірвав Володимир коня поводами.

— Так знай! — гукнув — що Мирослава буде мені потіхою після походу, мені, а не комусь іншому. А що я з нею зроблю, не твоє діло, а моя княжа воля. Першої днини після повороту бажаю бачити її на Берестовому. Вона подасть мені хліб, сіль та мед, і напоїть мені коня!

Боярин побілів як крейда, але похилився покійно до стремени князя.

— Воля твоя, княже, мені законом — повторив.

А Володимир видобув ізза пояса золотом та шовком шиту хустину й подав її Романові.

— Молодче! вертайся у город і передай цю хустину Мирославі. Не гадаю, щоб хто поважився зачіпити дівчину, повязану хустиною Володимира.

— Проби, що ні! — в один голос відповіли дружинники.

З гамором та брязкотом збуї почвалали гридні дорогою, яка вела у Родню та Витичів, а Роман завернув коня до Києва.

Дружина була невеличка, всього яких трицять мужів та молодців на баских конях, у кольчугах, з мечами, списами, луками та топорами при сідлах. Кінчасті шоломи блищали яскраво в сяйві попудневого сонця, а коні весело побрязкували бляшками при упряжі та іржали на добру ворожбу. При князеві їхав старий Добриня, який раз-у-раз поглядав на молодого князя ізпід густих сивих брів і крутив головою. Видко не розумів дечого у володаря.

— На Велеса, батька хитрощів, сказав пошепки до Мстислава Воеславича, який проводив гриднями, — іноді князь вигідає таке, що я сам хоча виховував його, не розумію ні цілі, ні приводу. Буде тому з десять днів, як Роман розказував князеві про ворогування Козняка на Олешичів, з якими давніше вязала його дружба. Два дні пізніше Мощанин з наказу розслідив справу, а князь розкричався на сплітки та бабські язики, як може ніколи, а ось сьогодні маеш і вислід.

У цю мить обернувся князь у сідлі.

— Дядьку! — сказав. — Увесь торічній мед із тогобічних медуш треба перевести на Берестево, якщо я до зими не вернуся. Путята та Ярослав Гречник нехай за цей час виміняють усі ку-

ни та білки на срібло. Можна брати і золото, та мені більш треба срібла. Чуєш?

— Чую, ваша великокняжа милосте! Чую, хоч не розумію.

Легкий сміх промайнув по лиці князя.

— Відколи то, дядечку, я став для тебе великокняжою милістю? — спитав.

Від тоді, коли показуєш твому слугі замість цілого звіря тільки кінчик хвостика. Даєш накази, а не подаєш причин.

— Ха, ха! — засміявся Володимир щиро та голосно, аж пояснили від цієї веселости лица найближчих. — Невже проворний, славний із хитрощів Добриня став на старости літ такий недогадливий?

— Догадуватись, то я догадуюся неодного, одначе деколи сам перелякаєшся здогаду...

— Не лякайтеся, дядечку! Володимир завсіди тричі передумає слово, яке піддасть йому Добриня. Ти залишишся у Києві на мому місці, як правитель держави, то і приготуєш як слід ґрунт під новий посів...

— Невжеж! — спалахнув Добриня, який аж тепер збагнув, куди прямує князь.

Повагом кивнув Володимир головою і говорив далі спокійним діловим тоном:

— Отець Євзевій наш чоловік, хоч усі вважають його греком. У нього чимало однодумців по всіх городах нашої землі. Мудріші з них знаються між собою, а то й письменні бувають як

грецькі ченці. Вони читають і пишуть книги своєї віри у славянській мові, яку розуміє кожний. Під час моєї неприявности вони ось підіймуть голову, а ти, Добрине, не станеш їх спинювати, якби волхви підбурили нарід...

Князь урвав і задумався.

— Тоді — підхопив живо воевода — оповіщу твоїм імям, що віра премудрої Ольги, не може бути богопротивна, а князь мечем та шибеницею покарає того, хто обкине її память нечестю.

— Ба, а тих двох варягів-християн, що згнули недавно за мого відома? — нагадав собі князь.

— Ах, це були варяги латинської віри, чужинці. Будь вони з наших, ледви чи зважилася б юрба на убивство. Всякому у землі Володимира вільно вірити, як хоче і в що хоче, а хіба кожний волітиме клястися богам князя, ніж яким іншим. Ось таке оповіщу скрізь, а опірних покараю нарівні, чи наших, чи християн.

— А не забудь додати — пригадав князь воеводі — що віра одна у всіх, чи ідол її з Візантії чи з руки київських майстрів, чи називаються так чи сяк, це неважно!

— Пробі — спротивився Добриня, — це викиче ворогування волхва Перуна та ворожбитів, а що тоді?

— Саме про те йде річ! — усміхнувся князь. — Якщо вони зворохобляться, то скажеш їм: „Я маю накази й їх сповняю, а рішення ждїть аж до приходу самого князя!“. Мине місяць-два і нарід

заспокоїться, зживеться з гадкою, що християни те саме, що й інші. Блеск вінка та княгині довершать переміни.

— Отже ти таки рішився?

— Так, але це таємниця, тільки для вас!

Добриня кивнув головою.

— Покищо я бажав би тільки дізнатися, чи маю їхати у Візантію, чи залишатися тут — усміхнувся Мстислав.

— А ти як волів би? — спитав князь і допитним зором глянув у вічі тисяцькому залісецької волости.

— Гей, я волів би йти на Білий беріг, згадати старовину та тризною помянути на порогах пам'ять великого Святослава. Але ось пригадую собі, як ти, милостивий, одержував з рук батька новгородську волость. Тоді казав Путяті Святослав, вказуючи на тебе отрока: „Ось цей довершить усього, чого не успів довершити я!” Чи тямиш це, князю Володимире? І я гадаю собі: Як так то може більше потрібний буде Мстислав у Заліссі, ніж у Корсуні або у Царгороді.

— Твоя правда, Мстиславе! — зрадів князь — саме це я мав на гадці. Путятя правитиме Києвом, ти стерегтимеш західних земель, Святополк Збранич Карпат, а Добриня заступить мене у раді. Радні бояри знають про це рішення.

Тупіт копит перепинив розмову. На запінену коні надбіг молодий Олешич і вмшався між ґриднів.

— Ти чого збентежений та роздратований як підліток, коли від старшої дівчини спіймає облизня? — спитав князь.

— Бо.... бо саме я й спіймав облизня від Мирослави.

— Ха, ха, ха! а це чому?

— Бо вона каже, що не хоче такого любка, що під княжою хустиною шукає собі жінки.

— А хустину взяла?

— Взяла і сховала, бо саме надійшла княгиня.

— Ага, а щож на це княгиня? Бачила все?

— Бачила і сказала: „Хустиною можна мерцеві закрити очі, відстрашити здичілу коняку, можна привязати і дівчину до чужої одрини! Але тільки Норми знають, котра із цих трьох можливостей здійсниться, та чи самому князеві не придасться ще хустина!”

Насупився князь, по хвилині підняв голову й повернувся до Добрині та Мстислава:

— Після мого виїзду Рогніда стане кувати крамолу з моїми недругами. Тому гадаю, що ти, Добрине, з Путятою не зможете вдержати в Києві ладу без помочі молодого діяльного товариша. Нехай же Мстислав залишиться при вас, щоб бущімто берегти Поросся та берегів Ірпеня, та в дійсности він збере силу, потрібну на покороення супостатів у Києві, Вишгороді, Овручі. Тут скрізь ще чимало варягів, полочан, деревлянських бояр. А ти, хлопче, — тут поклав руку на плече Романа —

поїдеш зі мною у Витичів. З богами, друзі! — гукнув, підіймаючи руку вгору.

— Слава князеві! — відгукнула дружина.

— Якто? — живо заговорив Добриня. — Ти справді покидаєш землю? Що ж буде на заході, над Сяном, Вислоком, Попрадом, коли Мстислав залишиться тут?

— На заході є воевода Святополк зі Збраничів. Він уже в літах, то і краще буде йому сидіти дома, а на південно-західні та західні границі краще посилати відпоручників. Якщо треба буде, то допоможе йому перемиський тисяцький володар або Соломирич із Волині. Прощайте!...

Їхали лісом, де було вже чимало осель. Їх ставало з року на рік щораз то більше, бо люди тікали з печенізького погрянниччя у Київщину, на Поділля, а то й далше. У лісах раз-у-раз попадалися обсіяні збіжжям галяви, сади, пасіки, баштани. Бджоли роєм обсідали квітки, що обрамовували узлісся барвистим килимом. Стократі, зірки, зірочки, слизи, мачихи, дикі рожі, дзвінки, живокости аж рябіли серед смарагдового морогу, а солодкі пахощі меліси й марянки наводили просто памороки. Коли виїхали на якийсь безлісний горб, молодець побачив чорний вал хмар, як надвигався від заходу. Вкінці під вечір наскочили на головний шлях і тут стрітили кілька обозів, навантажених усячиною. Вони їхали у Витичів, щоб поспіти на виїзд дорічної каравани „гречників”, яка мала саме на днях рушати у корсунську волость. За кілька годин Володимир не сказав ні

слова, а кінь його йшов ріжною ходою, в міру того, як ішли думки володаря. Аж ось кінь перейшов у повільний крок, а навіть став клонити голову до запахних трав узлісся, видко збирався пасти. Щойно тоді відважився Роман сказати слово.

— Поспішаймо, ваша милосте, — заговорив.
— Буря йде!

— Ах, то ти, Романе! — прочунав князь, наче зі сну й підігнав коня. — Правда, що в тебе є дядько? Що?

— Є, ваша милосте, дядько Олексій, та він уже не для світа. На ньому обявилася божа благодать і він...

Тут Роман запинився, наче не знав, що сказати.

— І він став іноком! — піддав Володимир.

— Так, ваша милосте.

— Де-ж його можна відпитати? Химерні з вас люди! Християни буває тікають від себе, начеб не життя, а смерть була ціллю людини, і то смерть за життя. Як можеш, то поясни мені, хлопче, що доброго може бути на самоті?

Роман почервонів та не забув язика в роті.

— Мені здається, милостивий, що добре буває самому з Богом, оддалік від людської метушні.

Відповідь подобалася князеві.

— Розумно говориш, хлопче! — відповів. — Жінку лікує товариство, мужа самота! Деж дівся твій дядько? Він тут?

— Ні! На порогах, біля кам'яних гряд лежить могила гриднів, які впали в бою з печенігами. Воєвода Свинельд велів був її висипати ще в тому самому році. Близько тієї могили є простора печера, в якій живе дядько пустельником. Він у нас був позаторік, коли ми йшли на печенігів. Був і я в нього, але ще хлопчаком. Чи живе ще, не знаю!

— Ба, певно погані після останньої виправи затовкли старого!

— Не гадаю, милостивий князю! Вони поважають його як божого старця, шукають в нього поради, приносять дарунки. Вони не тикають святців, бо кажуть, що пустельник ближче божества, ніж людей.

— Як так, то може ще найду його в живих, а ти Романе, вкажеш мені дорогу.

— Поведу тебе, милостивий, коли така твоя княжа воля. А й дядько радо привітає нове сонце Руси над гробом давнього.

— Ти гарно висловився, Олешич! Хто тебе вчив?

— Трохи батько, трохи отець Євзевій.

— Ах, Євзевій! Знаю! Вельми тямущий чоловік.

Мовчки їхали густим дубовим лісом. У плечі дув їм теплий, вогкий вітер, а ліс обзивався глибоким поважним шумом. Раз-у-раз почувався в діброві ломіт сухого гілля, яке скидав зі себе праліс, мов переношену одягу. Швидка їзда та буйний порив вітру розбурхали почуття свободи й сили у серці князя. Він наче підріс у сідлі та пов-

ними грудьми втягав у себе пахощами насичений подих.

— Велика твоя сила, Стрибоже! — закликав нагло. — Могутнє твоє крило! До кого ти молишся, Романе, коли підймає тебе з землі крило Стрибога?

— Я милостивий, радію тоді життям, бо знаю, що Стрибог це віддих Всевишнього. Божество обіймає нас, нічим праліс оселі. Вони з нього вирубані, ним окружені, вони це він, а він це вони!

— То по твоєму ти, і все це довкола — це Бог?

— Цього не знаю, милостивий, але чую, що і ти, і я, і все інше у Ньому! Він наче подих вечірнього леготу, він пориває нас борвієм до наміченої цілі, потопляє човни серед моря, або виносить їх на тихий беріг. Він... усе!

— Романе, — заговорив по хвилині князь. — Чи тобі та твоїм ніколи не прийде на гадку вхопити за мечі та топори і підчас походів князя опанувати волости? Видко таки правда, що ваша віра не любить подвигів, борні, геройства.

— Наша віра не боронить геройства, та вона далека від борні й розливу крові, хіба що це боротьба за саму віру... Якщо ти, милостивий, насильно викорінював би Христову правду, то ми покинули б дружину, але таки не зрадили б тебе, ані не підняли б на тебе меча. Бо царем світа Бог, а князь чи король — його заступники і всякий, хто на них підійме руку — злочинець! Ось чому.

милостивий, твої найвірніші гридні — це христіяни!

Від стриманого лоскоту та осліпливого блиску коні присіли на задах. На яких п'ятнадцять кроків з боку грім ударив у величезного кріслатого дуба.

— Во ім'я Отця і Сина... — перехрестився Роман.

— Пощадив нас Перун! — зажартував князь, — а ще й добро нам наврочив, бо вдарив праворуч.

Блискавки сліпили зір блисками, грім гудів безупину, плащі їздців намокли, а по боках коней спливали потоки дощевої води. Та недовго шаліла буря. Хмара пересунулася даліше на схід і дощ ущух. Роман добув із туго завязаного шкіряного мішка сухий плащ і подав його володареві. Мовчки передягнувся Володимир і поїхав передом швидше. Довкола рідшав ліс, місце велетенських дубів, буків та грабів заняв орішник, тернина, вишневі кущі. Повз дороги плів потік, який вливався біля Витичева у Дніпро.

— Недалеко вже! — сказав Володимир. — Ось зараз скінчиться ліс, а там і Дніпро буде видко.

— Ледви чи його побачимо, та ще й у темряві!

— Ба, блискавка з віддалі краще освітить околицю, ніж зблизька, бо не осліпить тебе... Ага! що ж ти гадаєш зробити з Мирославою?

Питання було коротке і ясне, і молодець не знав, як на нього відповісти.

— Вона, видно, набралася від Рогніди духа спротиву! — говорив далі князь, не ждучи на відповідь — а це недобре! Не кожна жінка є Рогнідою, не кожна!

— Ах, ти не знаєш, чому Козняк надувся на тебе? Він каже, що ти навмисне покинув Доброгоста, його сина, без помочі на поталу печенігам і вони вбили його.

— Ісусе Христе! — вирвалося у молодця. — Милостивий князю! Кленуся Богом, його муками та воскресенням, кістками батьків та моїм вірним мечем, що це брехня!

— Я ж це сказав Кознякові! — засміявся князь — і заборонив старому воронові доходити помсти мечем або домагатися вири. Тому старий завзявся не дати тобі дочки. Та ти не сумуй! Волю князя він ушанувати мусить, інакше горе йому!

— Господи Боже! — крикнув Роман. — Не кажи мені вибачити тому, хто вигадав таке, бо вбю його, пошматую, а криваву голову кину до стіп старому...

Князь засміявся удруге:

— Ну, твої оклики, хлопче, могли б вийти із уст нехрещеного гريدня. Мені Євзевій казав, що милосердя, лагідність та дух вибачливости це християнські чесноти. Видко таки добре Добриня каже, що вино одне, тільки чарки різні.

По хвилині спитав знову:

— А маеш ти, хлопче, ворогів?

— Ворогів не маю! Я ж нікому в дорозі не стою. Може бути, що дехто не любить мене за грецьку віру, заздрить мені твоєї ласки, милостивий, але щоб кинути на мене такий поговор міг зважитися тільки хтось, хто запродав душу діяволі!

— Забуваєш, хлопче, що попри майно і княжу ласку є ще один ідол на світі, якому кланяються люди... — це любов дівчини. Я чув, що при смерті Доброгоста було тільки двох свідків — Свен та Станимир...

Коні пристанули та витягнули шиї перед себе. Стежка круто повертала в бік над сам потік і бігла його берегом у долину. Світло блискавок розливалось у краєвиді широченною смугою, подібною до велитенського срібного щита.

— Дніпро! — промовив князь — а там далі Витичів.

— Бачу вогні у пристані! — додав Роман.

IV

ВАРЯЗЬКА КРОВ

Другої днини після виїзду Володимира і варязького полку, велів Добриня проголосити на торговиці біля княжого терему та на Подолі, що він перебирає правління великого князя та що дружиною має орудувати тисяцький Мстислав Воєславич. Рівночасно боярин Святополк Збранич

виїхав як воевода у червенську землю, а з ним останки варягів, які були у Києві. Залишилося всього кількох, а з ними Свен Герюльфсон, колишній воевода над усіма варязькими прибічниками великого князя. Володимир дозволив був йому їхати у Візантію, одначе тільки як звичайному полковникові над тисячкою gridнів. Таких полковників було у Володимира шістьох, а Свен як найстарший між ними, не раз проводив їм у походах на Польщу, ятвягів, вятичів, печенігів. Всюди визначувався Свен вірністю та хоробрістю і великий князь не щадив йому багатих дарунків. Його двір на візді у Нове місто, або т. зв. Володимирів город день і ніч роївся від варязьких князьків, гостей із пристаней Скандинавії, а навіть із Німеччини. Над Ірпенем були в нього три чималі селища, з яких увесь дохід припадав йому, бо полюддя не платив ніякого. Словом, Свен став князем, багачем, вельможею, про якого гаразди навіть не снилося його голодним землякам. Тим сильніше він відчув, що князь нараз знехтував його вельми достойну особу. Аж до останньої хвилини мав іще Свен надію. До останньої хвилини гадали його варяти, що і він поїде з ними. Аж тут на кілька хвилин до виїзду з'явився Ляйфр Ульфргоге, як новопризначений воевода і gridні привитали його покликом без спротиву, бо його, Свена, не було при них. Він ждав, що князь покличе його, та покликав його тільки Ляйфр, як тисячник. Згодом Свен побачив, що і в інших полках перебрали провід не ті мужі, що раніше, а інші, які знали

„путь із варяг у греки“. Свен, хоч шляху у Царгород не знав, але мав за собою інші заслуги. А ці заслуги були куди більші усіх, що мали всі дружини, разом узяті!... Хто розв'язав спір про руські землі? Може сам Володимир? Може Добриня, Путьята, Мстислав, Святополк? Ні, він і тільки він, Свен Герюльфсон! Він кинув на вагу свій меч і переважив справу на бік князя! Справді! Слепе око Одіна це око княжої справедливості!

Цілий тиждень мучив та томив себе здогадами, розпитував гриднів про всі слова й діла Володимира в останніх годинах до виїзду і роздрагував свою сліпу ненависть до князя, якому служив досі.

Вкінці покликав Теорда, свого уповноваженого, передав йому червоно лямований плащ та золотий ланцюг воеводи і велів його віддати Добрині з заявою, що покидає дружину князя та осідає як гість-купець у городі.

Та тут скоїлася пригода, яка мала надзвичайні наслідки, бо зворохобила весь острів та боярство. Теорд ішов у супроводі чотирьох ратників на Берестово до Добрині. Люди вступалися з дороги варягам, що останніми часами від безділля та похмілля сильно були здичіли, і кожний із них гадав, що йому належить пошана і поклін від усіх неварягів у городі. Саме при виході з острога на Берестово він стрів інок Іоана, родом русича, але вихованого на Афоні. Він уже від двох літ помагав отцеві Євзевієві при церкві св. Іллі на Подолі. Чернець відмовляв молитву, пону-

ривши голову і не змітив варяга. А цей одним ударом ліктя друлив його зі стежки у болото. Йоан доволі грубим ціпком, яким звичайно обганявся від собак, гримнув Теорда по голові. Теорд упав, ратники кинулися на ченця, аж цей вмить вихопив із першого на дорозі тину грубезний дубовий кіл і так справно став ним вимахувати, що невдовзі двох ратників лягло біля приголомшеного Теорда.

Счинилося збіговище, однак ніхто не вступався за варягами. Серед гамору та метушні вихопився інок з юрби і почвалав у свою церкву, а за цей час Теорд позбирався. Хлопчаки привітали його появу голосним реготом, але він не звертаючи на це уваги швидко щез за воротами княжого двора.

Тут передав Добрині княжий плащ Свена, а воєвода велів скарбникові відважити кунами належну ще Свені плату. Саме підчас цього вбіг у вітальню салю сам Свен з криком та проклинами.

— Прокляте кодро! — гукав. — Розбиває по переулках висланців вікінга, яких шанує навіть конунг! Жадаю негайно лютої кари на противного богам християнина, а ти, Добрине, як заступник князя, сам повинен подбати, щоб шанували його дружину! На Вальгалю! Не швидше покину це дворище, аж побачу проклятого інока привязаного до стовпа у капищі. Бо я жертвую його Торові-Перунові!

Крик варяга здивував і збентежив присутніх, та ніхто не знав, що скаже суворий воєвода на

кривду заподіяну Свеніві. Добриня не звертаючи уваги на проклони варяга, спокійно докінчив відчислювати „сороки“ кун та білок, а там уже спокійно звернувся до Свена.

— Вибачай, Свене! Відбери свій ланцюг! Це пам'ятка для тебе, що ти був в останньому поході воеводою і винагорода за вірну службу, а не відзнака. Інша річ плащ. На взірць кесаря одягає князь усю прибічну дружину в однакі плащі, а хто з неї виступає, тому носити її не слід... Це ясно!

Відсапнув і спитав зі звичайним собі приятним усміхом:

— А тепер, будь ласка, скажи мені, чи ти приходиш до товариша Добрині, чи до заступника князя?

— Якто? що це? — подався взад варяг. — Чи-ж це не все одне? Невже-ж я питався у службі, чи служу Володимирові чи князеві Руси?

— Ні, це не одне! — відповів воевода. — Товаришеві Добрині можеш сказати, що захочеш, навіть його самого можеш насварити у похміллі, але намісникові князя не те! Чейже розумієш, що це не одне! Що ти не питався кому служиш, це твоя справа. Для князя ти слуга, якому платять, а за плату купується послух. Ніхто не брав би у службу варягів, якби знав, що за свої куни купить собі проклони.

— То так? — проговорив Свен хрипко. — Ось так то доховує конунг вірності своїм гридням? Замість згинутися разом із ними, як ялося героеві, як погинуло при ньому стілько наших, він

покидає того, кому найбільше завдячує, на поталу своїм рабам і християнам? Ніюдин варяг не вдарить у щит у його честь, коли не впаде голова мого противника від княжого топора! А коли вона не впаде то — тут варяг вдарив дебелою рукою об меч — то на силу знайдеться сила, на злочин — кара, на кривду — помста!

То сказавши, звернувся до виходу. Але Добриня престаг руку.

— Зажди, Свене! — прохав. — Не відходи у гніві, бо кленуся світлом Дажбога-Хорса, не маєш чого. Сам кажеш, що заслуги твої великі. Але за тимчасову користь покутує нераз людина усе життя — відповів поважно Добриня, стягнувши брови.

— Ха, ха! — зареготався Свен. — Муж не покутує ніколи, покутує тільки зрадник, боягуз, раб або християнин!

Ніхто з присутніх не знав, про що ішла річ між Свеном і Добринею. Але вони обидва хвилину гляділи один на одного і перед очима їх станула жахлива дія у шатрі Володимира, коли до нього прибув востаннє Ярополк... У душі варяга вірлом здіймався до лету тріумф, а в серці Добрині залягло щось, як холодна криця.

Добриня заговорив знову.

— Є у світі звірі, які тільки кровю живуть, а є й такі, які тікають від крові. Твої заслуги, неначе криваве рядно. Хто послугується хижакон, сам ним стає.

Варяг хвилювався.

— Доволі мені поук! Ти діло говори! Покараеш попа, чи я сам маю його покарати?

— Гостю! — не раджу тобі задиратися з христіянами, бо і в них є мечі і топори, а всі варяги поїхали у Візантію, то ніхто тобі не допоможе. Як намісник звертаю твою увагу на те, що не годиться ображати віри блаженної бабуні великого князя, мудрої княгині Ольги. Хто таке робить підпаде карі і то такій самій, як хто ображає Перуна, Велеса, Дажбога — богів полян. Мої слова, Свене, це слова князя при виїзді!

У салі зашуміло. Христіяни — і нехрещені, бояри і дружинники заговорили зі собою, перешіптувались.

— Хто чув ці слова з уст Володимира поза тобою, Добрине?

— Я!

І біля Добрині станув воевода Мстислав з високо підв'язаним чубом на голові та голим мечем у руці.

— Я чув! — повторив, а цей меч це запурука правди!

Усе замовкло, з уст Добрині щез усміх, а на місці його знову появилася суворя повага.

— Ось це слова князя — князь: — „У моїх землях усякому воля вірити у що хоче і як хоче, бо віра скрізь одна, тільки боги ріжні. Тому однаке право всім людям християнської чи поганської віри, варягам, грекам, русичам. Між богами та

людьми одне тільки залишається посередині, це князь та його рід. Це той вузол, який зв'язує до купи ріжні розбіжні змагання, бо голова князя це прапор усїєї держави, це знамя влади для всіх вір без розбору!“

— Говорить, як грек! — закпив Свен. — Біда тільки, що руському князеві так далеко до порфіродного кесаря, як борсукові до ведмедя!

— Хто знає! — відтяв Мстислав. — Сила це божий дар, а пурпура тільки ганчірка.

— Ба, як так, то й ідол Перуна чи Тора це тільки дерево чи метал. Пусті твої слова, Мстиславе! Можна і в ведмежій шкірі бути борсуком!

Свен вийшов полишивши бояр у живій розправі над словами князя. Він відчув тільки одне: що став князеві непотрібний, а то й зайвий.

Швидким кроком ступав Свен вулицями Києва. Раз-ураз стрічали його знайомі бояри, дружинники, купці, та він не бачив нікого. Аж коли опинився в острозі, недалеко дворища Рогніди, там, де головна вулиця зертала на Поділ, спинив його незвичайно оживлений рух. На високих, двоколесних телігах везли загорнені у чорні, заяложені сорочки та портяниці погоничі, якісь великі звої. Між погоничами видніли тут і там скісні очі болгарина чи хозара, м'яккі повстяні постолі, повязані сорокати волоками розбризкували грязюку, а хрипкі поклики купців у ріжних мовах, вказували, що це каравана із Болгарії, яка привозила східні товари, шовки, золотий філігран, коріння, криві мечі, перські та кавказькі невольниці.

Від останніх походів Святослава на болгар та Ітиль, рідкістю стали такі каравани, а все-ж деколи вдавалося більшій валці прослизнутися поміж дикі орди печенігів та наповнити пусті крами купців на Подолі.

Мимохіть задивився варяг на валку, коли нагло почув своє ім'я. Відвернувся. Перед ним стояв у довгому рудому шарафані череватий кривоногий купець у клепані з шовковим верхом, зпід якої показувалися попри вухах два довгі жмутки волосся.

— Ібн Дауд? — спитав.

— А хто-ж би, на Єгову, як не твій найпокірніший слуга! — засміявся купець, а його заслинений беззубий рот розтягнувся від уха до уха. — Ібн Дауд, вірний слуга твоєї достоїнності, підніжок твоїх рабів. Із краю амалекитів я привіз багато дечого дорогого... Зайди, достойний воєводо, до моєї храмини над рікою!

— Добре, зайду, — сказав мимохіть Свен і хотів був почати з купцем розмову, як його око доглянуло при воротах дворища Рогніди дві дівочі головки. На вид одної з них кров хлинула йому до голови.

— Вона в Рогніди! — погадав. — А раз вона там, так треба мені й її перетягнути на свій бік. Князь був йому тепер ворогом, але й Рогніда не була йому прихильна від часу смерти Рогволода.

Коли входив у дворище, привітали його дві дівчини, які теж вийшли до воріт поглянути на

східну каравану. Одна з них маленька, кругленька русявка, вдивлялася своїми збиточними оченятами в лице багато одітого, статного мужа, бажаючи зловити для себе належний їй приязний усміх. Одначе погляд Свена дивно поділав на неї. Вона поблідла, наче зпід багатої соболевої шапки глянув на неї кістяк. Друга спокійно і поважно відповіла на привітання Свена.

— Мирославо, голубко, що це за вовкулака? — питала білявка.

— Вовкулака, Лелітко? Правду кажеш, я зовсім не здивувалася б, якби стрінула його посеред лісної глуші. Це Свен Герюльфон, колишній княжий воєвода.

— Ах, це він! богове!.. То він був при тому, як погані забрали Станка. Ох, горенько!

— Він був і при смерті Доброгоста! — сказала, а по лиці її промайнув гнів. Він завжди вів інших на смерть, але сам наче зачарований — вертався здоровий.

— Ох, я мушу до нього піти! — заговорила крізь сльози. — Він певно знає щось більше про загибель Станка.

— Стривай! В нього певно діло до княгині. Заждемо в сінях... або й ні! У нього очі... ох, які лячні! Я боюся його зору, мов очей водяника. Брр! Ходи геть!

Тимчасом у світлиці дворища Рогніда в голубій мірті з бортами сиділа на килимом вистеленому стільці при низькому столі, де звичайно за-

сидали до бенкету мужі. Біля неї на шкурі білого медведя грався оливяними возиками та глиняними куклами Ізяслав. В куті дрімала служебниця, а проти княгині під темночервоною поволокою з витканими грифами розсівся Свен. Свен і Рогніда говорили мовою варягів, а багаті шелестівками слова падали з уст наче окрушки скад або льодовиків під ударами джагана. Раз-ураз почувався гадючий сик, брязк меча, гуркіт грому. Лиця обоїх мінилися, блищали їх очі...

— Так ти виправдуєшся? — питала Рогніда, а уста її скривилися як до насміху.

— Я не виправдуюся ніколи! — спалахнув Свен. — Не оправдуюся й не прошу. Я тільки вказую тобі шлях до цілі!

— Цілі? Я не бачу ніякої!

— Лукавиш, Рогнідо! Та хоча лукавство це зброя жінки, то на цей раз покинь її! Я не по те прийшов, щоб зводити з тобою бій хитрощами та словами. Я не карлик і не грек!

— А чи не знаєш ти, Свене, сину Герюльфа, що де йде річ про посвяту жінки, то кращий буває грек, або карлик, хитрий, брехливий, але тямущий, ніж щирий нездара-велетень!

— Отже, відмовляєш?

— Ні, але й я теж бажаю простого, ясного слова від тебе. На мої уста, пробиті терням Одіна... говори!

— Я розказував тобі про здобуття Полоцька, бо не бажав мати в тобі кровного ворога...

— Знаю! Не ти вбив моїх братів та батька. Ти сповняв тільки повинність гридня. Ти мені не друг, а й не ворог!

— На Фрею! Ти як Брунгільда серед заграви княжої любови подвійно вабиш до себе мужа, якого надять небезпеки...

Заясніло поважне обличчя Рогніди. Похвала з уст Свена доказувала їй, що її приваби ще не ослабли.

— Чи ти на те сюди прийшов, щоб як залицьник гнути теревені? — спитала.

— Я вказую на твою красу як на зброю, хоч ця краса і мене чарує.

— Навіщо-ж мені тієї зброї?

— Не лукав, Рогнідо! І ти і я мусимо помститись, бо зміїна їдь стопить наші серця у безсилій ненависти до спільного ворога.

Зір Рогніди спочивав на русявій головці Ізяслава, то переносився на суворі риси лица варяга.

— Питаєш долі, Рогнідо, котрий з нас буде наслідником Володимира — спитав Свен. Чого жахаєшся? Або підеш зі мною і вибореш престіл внукові Рогволода, або я піду сам туди, куди кличе мене честь героя і добуду вінок, але вже для себе!

— Нові вбивства та злочини!

— Ні, тільки кара та помста!

— Не сподівайся сьогодні рішення! — сказала Рогніда. — У мене є обовязки та нема сили ні спромоги, у тебе є сила і спромога, та нема обовязків.

Свен згідно засміявся.

— З тебе промовляє жіноча порода. У тебе нема спромоги вбити героя, якого приваби обезсилили тебе!

Рогніда спалахнула.

— Досить того! — крикнула суворо. — Твоя правда, Свене! Не дам тобі ще рішення, бо Володимира нема у Києві, а не знати, що буде до того часу.

— Чого-ж ти надієшся, ще? — глузував Свен даліше.

— Не бий батогом коня, на якому маєш їхати у бій. Ти не все знаєш. Володимир змінився. Нема в нього давньої грубости, він менше думає про походи, а більше про лад держави, рідню, діти...

— Вичерпалася, значить, сила! — завважив Свен. — Він не наш! Видко не багато її в нього й було раніше.

— Помиляєшся! Тільки Льокі — велетень вогню знає, скільки сили у цьому мужеві. Але є в нього те, чого не буває у наших, є багато ніжності, доброти... прикмет, яких мені й назвати годі у нашій мові! Його бажанням є затерти у пам'яті всіх криваву минувшину, коли збирав спадщину свого батька. Два тільки спомини мучать його: Ярополк і Рогволод.

— Ах! то Добриня казав правду!

— Не знаю я, що казав Добриня, але тямлю, що князь говорив мені останнього вечора про те, як він любовою до мене хотів затерти кривавий

спомин Полоцька, як щиро простягав руку до згоди братові, і як ти, Свене, вискочив зпоза завіси шатра з другим іще гриднем, і як кровю залита, на двоє розрубана голова брата впала долів. А коли князь накинувся на тебе, то ти засміявся і сказав: „Ти самодержець усієї Руси, местник брата Олега і споневіряної чести своєї матері”. Та тоді він назвав це вбивством! А на це ти... ах, не знаю вже, що ти відповів...

— Я відповів йому на те, що злочином є тільки такий неправий вчинок, який знають люди. Одним ударом меча я вислав свого спільника за Ярополком і передав меч Володимирові, щоб убив і мене, та я був певний, що він цього не зробить. Ми переодягли Ярополка у зброю, вложили у задубілу руку кривавий меч і розголосили, що його вбив мій товариш з помсти, а я покарав його за злочин.

— А тепер криваве мариво не дає йому жити. Саме тому обсипав він тебе багатствами, але дав би здається й половину своїх волостей, якби ти шез йому з очей.

— Ага! Значить його пусті привиди важніші йому від моєї помсти. Ну, з богами, Рогнідо! Між нами завязався союз, чи ти бажаєш його чи ні. Тебе кличе закон крові, мене честь. Тепер і я бачу, що князь очарував не тільки мене колись, але й тебе тепер. А проте він мусить упасти!

— За тебе Ізяславе, внуку Рогволода! — прошептала нечутно Рогніда, клякаючи біля руської дитинки.

ХРЕСТИ

Джерело холодної води било зі скали серед зломів граніту та буйної рістні. Кам'яна гряда тяглася як оком сягнути від сходу до заходу і де далі опадала порогиною до Дніпра, що з шумом проривався через запору. На камяних звалах розцвітали лісові квітки, росли берізки, терен, саклак, вишні й ліщина. Над самим джерелом була печера, а невеличкий баштан вказував на те, що тут живуть люди. Та довкола, як оком сягнути, ні сліду людських осель — ні диму на овиді, ні бляння овець. Знад діброви дикі голуби раз-ураз спадали стадом на скалу. Із лісної глуші доходив порою голос зазулі та ковтання дятлів. Серед кущів дрібніша пташня аж заходила від щибету. Зяблики, синички, щиглики, королики та посмітюшки скакали, спорхували з гілки на гілку, і ластівки ширяли у всіх напрямках. Настрій невисловленої краси спливав на людину, що стояла там, де жулавцева гряда спадала стрімко до Дніпра.

Серед цієї мальовничої картини стояв сімдесятлітній пустельник, високий муж зі суворим лицем та великими руками вояка. На ньому був довгий, темний із грубого сукна кобеняк та висока смушева шапка, тугі шкіряні чревії, які носять мандрівні київські купці на довгі подорожі. Ізпід порозтинаного кобеняка видко було рубець грубої сорочки, а на ній малий мосяжний хрестик.

Довгу хвилину вдивлявся пустельник у задумі у величний краєвид, від якого так і несло чаром безлюддя. Опісля наче в церкві поклав на себе знак хреста й один по одному став бити поклони та молитися. Накінець тихою ходою подався під гранітну гряду, де при вході в печеру стояв глечик молока та ячмінний корж. Сів і почав їсти. Зпоза скали вибігла біла коза і стала скувати дідуся за рукав. Він усміхнувся, допив молоко з глечика, останок паляниці покришив у пальцях і подав козенятеві.

Нагло підняв голову. Над скалами закружляло кілька риболовів та чайок. Видко хтось наполохав їх при воді. Від Дніпра крутою стежиною підіймалися в напрямку печери дві постаті. Не було сумніву, що вони йдуть сюди, бо інших стежок тут не було.

— „Чи це наші купці-гречники, чи таки греки?“ — питав себе дід, але здалека годі було розібрати.

А ось і вони. Один молодший, другий зрілий муж, оба в одязі княжих gridнів. Довго придивлявся їм пустельник, аж поблід нагло і встав з місця.

— З Богом прибувайте! — закликав зворушеним голосом.

— Здоров був, дядьку! — привітався молодець і припав до колін старого. — Слава Всевишньому та Святим Його, що зберегли тебе в добри-гаразді!

Довгу хвилину тримали один одного в раменах. Перший отямився Роман і живо заговорив до дядька:

— А ось це приводжу вам, дядечку, гостя...
Поклоніться йому не тільки як гостеві...

В очах старого заблисли сльози.

— Не потребую я вже клонити голови перед ніким, хіба перед Богом, бо тільки він має ще до мене право. Для світа я помер. Проте не вмерли ще в мені спомини і в деяких рисах цього мужа відживає саме найвеличніший, але й найболючіший зпоміж них. Не кажи мені хто це! Це звязало мої уста при словах правди, які тиснуть на них при його виді. Коби тільки він бажав їх вислухати, бо у мому серці назбиралося чимало всіляких сумнівів, які розжене тільки осуд мужа, що живе на розмовах із божеством.

Пустельник похилив голову і повів обидвох у печеру. На задній стіні висів простий хрест із Розп'яттям, перед ним лежав великий шестигранний камінь, де у заглибині була свячена вода. Біля стіни на оберемку очерету спав пустельник, а на великій камяній плиті при другій стіні було попельище, де постійно тліло декілька вугликів. Пустельник залишив гостей самих і пішов у комору. Роман став поратися біля вогню і швидко роздув полум'я на камені. У задумі глядів на все те Володимир та раз-у-раз кидав оком на чорний хрест у куті печери.

— Самота, крайня вбогість, холод, а на випадок недуги неминуча смерть і яка смерть?

Смерть окалічілої собаки, яку ловець не встиг добити в лісі...

Слова великого князя перепинив Олексій Олешич запрошуючи мовчки гостей до трапези. З комори виніс кусок вудженини, овечий сир та свіжу рибу. Покріпившись Роман попрощався з дядьком, бо князь наказав йому переказати дружині, яка саме тягла човни на волоці, щоб ждала його повороту. Князь та інок залишилися самі. Втомлений дорогою князь заснув на берлозі пухляка, а коли прокинувся, сонце вже клонилося на захід. Довгу хвилину вдивлялися обидва в червоні відблиски соняшного світла на широко розлитих водах Дніпра і слухали покрику птиці над рікою та звірні в лісі. Вкінці заговорив князь:

— Старче! не даром я прийшов до тебе аж у твою пустиню. Багато дечого зайшло в мою житті останніми днями і порадившись з моїми друзями я рішив змінити шлях, яким ступав досі.

Олешич усміхнувся:

— Не бажав я між тебе та себе кидати слова „князь”, але бачу, що без нього не обійдеться. Дружина їде долі порогами, діло горить та бачу нема в тебе багато часу. Говори, Володимире, сину Святослава! Я твій слуга, хоча й не раб, і зберу все своє знання, весь досвід, щоб послужити тобі. Може тобі треба переговорити з печенігами, ви торгувати мирний переїзд через степи? У мене є між їх ханами знайомі.

— Ні! не за цим я прийшов до тебе. До цього в мене є бояри, є меч! Вони можуть відкрити мені дорогу і в Царгород, не то що...

— Гей! і твому батькові відкрив меч високі таємничі ворота смерти, погубної для всієї землі Дажбога. Коли приходить заметіль крамоли всі проклинають зломаний меч героя, а дехто.... дехто і того, що підняв його проти Божої волі!

— Не розумію тебе, старче!

— У цьому то й річ, що ти не розумієш того, що повинен би зрозуміти. Недалеко звідсіля, ось там у молодняку, є могила, а в ній спочиває непізнане, безголове, пошматоване стрілами, списами, шаблями тіло геройського та нещасного Святослава. Він згинув від меча, яким воював і покоїться на окраїнах своєї землі, а не серед неї, бо він покинув був її для добичі, для золота, зброї, вина, пахощів, дівчат. І ось я живу на його могилі і поминаю його душу, щоб Бог у своєму осуді зволив глянути й на те, що цей муж дав своїй землі небувалу велич і прославив її ймення на весь світ. Тепер ти, князю, ведеш дружину на південь. Чого, за чим, не знаю, але благаю тебе, роздумай, чи не даєш собакам того, що відбираєш дітям, чи своїм походом не віддаєш рідної землі на поталу дичі.

— Ні, Олексію! Не йду я слідами батька! Отсим походом позбуваюся тільки непотрібних варягів у користь імператорів, бо йду як друг, а не як ворог християн. У мене інші задуми. Та скажи мені: чи ти був при Святославі у Болгарії?

— Був! Недовго, але був.

— Так, скажи, чому він не міг утриматися в Болгарії? Чому не прийняли болгари русича, а воліли грека? Князь русич був би захистив їх від

усього світу булатним щитом та поразив усіх ворогів стрілою Перуна, бо в його руці були сили, про які й не снилося ромеям та франкам!

— Тому, бо Святослав відвертався від віри, з якою зрослися душі болгар від століття! Ця віра стала змістом їх сердець, кровю їх крові. Цар-поганин був для них гіршим від сатани і вони покинули його. Будь Святослав христіянином, хто знає чи після Цимісхія не сидів би на златокованому престолі Святослав.

— Правду кажеш, старче! — сказав Володимир сильним голосом. — Так само думаю й я. Тимто я хочу, щоб ти охрестив мене, та завісив на моїй шиї хрест твоєї віри. Бо я їду у Візантію приготувати собі або моїм наслідникам те, чого не міг здобути Святослав.

Старець усміхнувся, потряс головою і гладив головку кози.

— Велике слово сказав ти, княже! Проте це тільки слово. Твої наміри та способи точнісінько ті самі, що у твого великого батька, тільки дещо інакше прибрані. І ти і твій батько претеса на південь за візантійським вінком, престолом, багатствами, розкошами. Твому батькові не доставало хитрощів, тобі може бракнути сили, якщо твій нарід не згодиться із твоїми задумами. А обидва ви забули, що проти Божого закону не витримає ніяке змагання, ніяка сила, нічия воля! Без підвалин добра і справедливости степовий вихор переверне хижину пастуха і понесе світами мов перекотиполе! Приняти Христову віру, а бути христіянином

— не одне! Прийми її, а може бути, досягнеш високу ціль, про яку говориш. Та я не стану хрестити поганина, щоб відкрити тільки ворота для його жадоби.

— Знову не розумію тебе, старче! Що це значить стати християнином справді? Невже-ж ти гадаєш, що я піду за тобою в пустиню? Невже-ж цього вимагає від мене твоя віра?

— Ні, Володимире, не слід тобі тікати від людей! Навпаки, будь ти навіть у монастирі, я виправив би тебе у світ на бистрі хвилі життєвих вод. Бо в тобі не тільки теперішність, але й майбутнє всієї руської землі — не те, що в мене. Я тільки власну душу спасаю, а не чуже добро.

Потер чоло рукою, зідхнув важко й задивився на західній овид, куди клонилося сонце.

— Так гадаєш? — спитав. — Гей!

— Чи чув ти, великий князю про Гордія, ватажка рати, який літ тому двацять водив чималу дружину у Табарістан, як це вже було перед сороктьома роками?

— Чув! Велику добичу привезли тоді русичі з чужини, а й хозари не відібрали їм її, як за першим разом. Так щож? Гордій з того часу щез, наче в воду канув...

— Отже бачиш, князю, цей Гордій — то я!

— Як? Ти, ти Олешич?

— Так, я! Я ходив уже тоді, перед сороктьома роками у похід молодиком і чудом тільки спасся від засідок. Опісля ходив я ще й на Дер-

бент, а там став ходити зі Святославом у походи на хозарів, щоб помститися на них за знищення нашої буйної раті. Тоді називали мене ще моїм першим імям Яромира. Перемоги й багатства спадали на мене наче золотий дощ і я ріс у значіння та гордощі. Тимто й назвали мене Гордієм і як такий я зібрав свою власну дружину зпоміж бродників, ізгоїв, печенігів та всякої голоти. Усі справжні, чесні борці рідної землі йшли за князями, а я собі остронь. І бачиш, Святослав згинув, а я живу. Чи-ж це не дивне? А прецінь, якби я був згинув, а не він, ти не чув би від мене цих слів, а Святослав ставляв би капища у Доростолі чи Переяславі на глум усьому християнському світові... Ось послухай! Одного разу ми здобули і пограбили якийсь город на берегах Каспія. Мої дружинники наче дикі звірі бушували по хатах, різали в пень старців, мужів, жінки і діти, а щадили тільки дівчата, щоб насититися їх красою. І під погідним небом Табарістану, у літні душні ночі розвернулася оргія крови, сліз, вина, обжирства і розпусти. Я теж вибрав собі красуню, дочку якогось перського купця. Та після п'яної ночі, коли над ранком сонце засвітило мені в очі, я знайшов її з серцем пробитим ножем її власною рукою. А довкола мене вже кипіла робота на всі руки. Мої дружинники несли мішками до човнів золоті, срібні, мідяні кубки, кітли, збани, прикраси, паволоки, обиття, скриньки, зброю, одягу. І тоді нагло я побачив старшу вже жінку, яка підійшла до мене і вдивлялася в мене пронизливо, вперто.

— Ти, видко, рабиня з нашої землі, то я тебе заберу з собою на волю!

А вона перехрестилася і каже:

— Так, я з вашої землі, та з тобою не поїду, бо спасаючи тіло, погубила б душу. Гордію! Ти видко не з останніх, коли стільки дружини пішло на твій поклик аж сюди. У тебе видко голова, а в ній глузди. Тому поглянь, що ти накоїв. Ось тут жили погани, правда! Але чим-же вони не люди? У них були матері, батьки, діти, був город, майно, багатство, праця, наука, спів, музика, смуток, радість, усе! А що-ж залишилося тепер? Руїна, гній, кров, сором, нужда, смерть. І ти гадаєш, що нема у світі нікого, хтоб зажадав від тебе за те рахунку? Є, є така сила і то не твої прокляті ідоли, а великий Бог, який одною рукою тримає весь світ та знає найскритіші гадки людей і бачить порошок на крилі комашки, що повзе по травичці. Подихом цього Бога вихор, його голосом грім, його оком сонце, а гнівним поглядом лискавка!.. Не мине й тиждень, а на твоїх дружинників впаде проказа! Тремти, злодію, а покайся, бо горе тобі!

„Як живу я не чув таких слів від нікого і тоді нагло я зрозумів, що таке гріх. І від того часу я не мав ні хвилини спокою. Приїхавши до дому я подався до Корсуня і звідти вернувся я тим, чим бачиш мене тепер. Я зрозумів тоді, що покута і віра, це основи християнства, а вони мусять іти зі серця, а не тільки з уст.

— Пізнання, пізнання — шепотів князь, — гей! Воно приходиться нероз до самотньої душі во-

лодаря, та він передовсім має обов'язки супроти інших... Ти-ж сам сказав...

— Так, але володар теж людина, а христиться, або не христиться, людина, а не володар. Перед лицем Бога всі ми рівні: скажи, чи в тебе інші руки, ніс, зуби як у раба?

— Ні, алє ум, знання, хоробрість...

— За ці прикмети ти став володарем, Володимире! І ні ума, ні знання, ні хоробрости не вимагає від людини Бог. Це-ж його власні дари, а він домагається тільки обрахунку, як ми їх використали.

Понура задума налягла на князя. Він стискав кулаки неначе у люті або якби пробував свою силу. Кілька разів підходив до свого коня, наче бажав відіхати, споглядав із прибережної скали на ріку, де над табором варягів підіймалися клуби синявого диму розкладених огнищ.

Вони ждали його. У Візантії ждала на них велика боротьба, багатства, уряди, почеси, парадні одяги, розкішна обстановка. Жаль зробилось Володимирові варязької дружини, з якою його виваз не один спомин.

Та оповідання пустельника перемішалось з власними переживаннями князя в якусь хаотичну загу, повну страхіть і привидів.

— Ні! Одна в нас минувшина, один і вихід із неї, одна ціль, одне спасіння! — думав нишком.

І після безсонної ночі, за яку передумав іще раз усі свої задуми, князь сів на коня і помчав лісами. Олешич гадав, що Володимир поїхав за дру-

жиною у Царгород, зневірений, роздратований його вимогами. Та під вечір кінь знову затупотів по жулавцевих грядках і великий князь увійшов у печеру.

Був блідий, розхристаний, піврана одежа свідчила про те, що продирався крізь куці терновика, а очі горіли якимсь дивним вогнем.

— Послухай, старче! — сказав поривисто. — Ти розказував мені про себе. Тепер скажу і я тобі про своє горе, а ти осудиш тоді, чи я зможу стати таким, як ти кажеш, справжнім християнином. І обіцюю тобі: якщо скажеш: „ні!“ так я зараз сідаю на коня й вертаюся у Київ доживати віку дома.

Зідхнув глибоко і почав:

— Увесь вік я мав перед очима того, якогось гробу ти стережеш, святий старче! Увесь вік я повторяв собі: бережи, княже, своєї землі, а то чужої шукаючи, втратиш свою! І я позбирав її разом, і від великого Новгороду по Перемишль і Ряшів поклонилися мені всі руські князі. На коні і в таборі, у степу та в лісі, минали перші роки мого княження на Русі. Все інше засунулося мрякою, щезло десь поза кривавими марами побоєвища, поза димами пожарищ. Одначе в міру того, як спадщина великого Святослава збиралася у моїх руках, чимраз ясніше виступало серед нічної пільми смертельним жахом викривлене лице... вбитого у мому шатрі Ярополка. Даремно я переконував себе, що це сталося без моєї волі. І ось одного разу прийшло мені на гадку, що Ярополк згинув точнісінько таксамо, як і Олег, хоч не з наказу

противника, але тут і там, так сказатиб за тихою його згодою. Між обома подіями був звязок, хоч скритий перед людським оком, та ясний для тя-мущої людини. Тоді я запитав про це волхвів, але вони тільки визвірилися на мене: „Законом вічним є помста“ сказали, — „а богам ніяке діло до неї!“ . Питав я й інших, та всі вони гляділи на мене наче на божевільного. А раз я підслухав, як один із моїх бояр говорив другому: „Цур та пек! Іноді князеві таке приверзеться, що хоч годуйся два місяці самим жертівним коливом із капища, ніяк не второпаеш!“ Тоді я запитав Євзевія, а цей глянув на мене своїми великими, синіми очима і сказав: „Це Божа рука, княже!“ І я знаю, що це правда! Химерна гра життя немала б ніякого глузду без божества, про яке говорив він тоді, а ти говориш тепер. І я глянув на наш світ іншим оком, а мое власне життя видалося мені суцим божевіллям. Я і всі інші, що були зі мною, жили наче звірі у пралісі. Тільки щоденна потреба давала їм у руки працю, а заспокоєння бажань кінчало її. Слухали моєї сили і моїх спокус покірливі жінки з усіх моїх земель. Та ось я зустрів таку як Рогніда. На мою незломну волю, мій наказ чи рішення вона відповідає спротивом, тупим, завзятим спротивом, на який у мене немає ліку. Навіть смерть не лякає її, навіть побої не ламають її упору. В її руках я побачив недавно ніж скритовбивниці, а хто знає чи в її дитині не виростає местник Рогволода та Ярополка. Наче у кромішню піль-

му я глянув тоді у майбутнє... Поза грубою силою нема довкола нічого. Сьогодні у мене влада, сила і всі повинуються мені, віддаючи земні поклони князеві. Та нехай тільки ослабне моя рука, або нехай тільки знайдеться смілий очайдуха, який посміє вгородити ніж чи стрілу у мої груди, а все діло мого цілого життя загорнуть печеніги, або ятвяги... Кровю та сльозами спливе вся земля, а на мою пам'ять кинуть далші покоління каменем проклону, або що ще гірше — забуття... І даремне шукаю у світі сили, яка надала б тривкість моїм здобуткам. Поза мною нема її ніде і в нікого, а і в мене невдовзі її не стане. За життя проймає холод усе моє ество, а після смерти він закрие собою навіть шлях до моєї могили...

Князь замовк і похилив голову на руки, застиг у понурій задумі. Аж ось по хвилині озвався тихий голос пустельника, який промовляв наче дитина, щиро, лагідно, з чуттям.

— Ти могутній, Володимире, дивишся перед себе, як ніякий володар перед тобою, може за твоїм прикладом піде колись і твій син. Та нема в тебе вдоволення, спокою душі, щастя. Щастя! Воно не привид, не сон і не мрія, воно існує справді, але не у світі, тільки в людині. Тож коли хто скаже тобі: „Мое щастя у цьому, чи другому, чи то при боці оцієї людини” — так це брехня! Щастя, це як краса зелені або цвіту. Його нема ніде у світі, тільки ми чуємо його серцем самі, а поділитися ним не можемо з ніким. Зазнавати щастя це втишати та заспокоювати всі свої сум-

ніви, які родяться у нашій душі на шляху життя, це відповідати на всі питання, які ставляє собі серце затривожене диким крутіжем життєвої гульні. Часом приходять отверезіння на поодиноких людей і на цілі народи. Вони пізнають, що щастя людини у ній самій, а лад світу не від них залежить, тільки від безмежної сили, від Бога... Хто вірить в ідоли, княже, цьому життя дає тільки хрести, важкі хрести, мов той, який за гріхи світу носив на Голготу Спаситель. Тому він і освободив від них людство, вказуючи у собі найвищу красу життя, всесилу, всезнання, справедливість і... те, чого не було у поганському світі ніколи: любов інших людей, любов ближніх, навіть тих, яких ненавидимо. Повяжи, княже, себе з людьми ласкою, любовю, спільністю душ, не тільки тіл, а побачиш, що всі люди це одна держава Господа, а всі твої піддані, це одна родина, а ти її батько!

Володимир підняв голову з рук. Лице його було поважне, задумливо гляділи на старця вірлині очі, та огник зневіри щез у них.

— Що ж? — питав Олешич. — Чи розумієш тепер, княже, чому весь світ приймає Христову віру, чому поганський володар наче самотня билинка у степу росте одинцем і пропадає безслідно?

— Так, я розумію це добре, тільки не кожні уста християнина повні таких слів, як твої.

— Відчувати велич, добро, красу, правду, вагу життя, вміють, Володимире, тільки вибранці! Ти сам як володар, знаєш про це, коли видаєш накази, чи висказуєш бажання. Для юрби і хрест

залишитися ідолом і Христова віра поганством. Одначе ти, Володимире, володар і відповідаєш не тільки за себе, але й за всі тисячі, які гукають при твоїй появі: „Слава князеві” і йдуть за тобою чи за тебе, хочби й на смерть. Тому в тебе мусить бути свідомість ціли й розуміння правди, з якої твої піддані бачать тільки зверхне сяйво. Іди з ним у Візантію, а коли питає тебе хто, якої ти віри, покажи йому його. Краще поганинові почитати явно хрест, ніж християнинові крадьки поклонятися ідолам!

Гордій Олешич зняв зі своєї шиї малий місячний хрестик та повісив на шию князеві поруч із амулетом, який Володимир мав від волхва Перуна. Князь хотів скинути амулет зі себе, як безвартну покидь, але пустинник спротивився.

— Від твого слова, чи вчинку, Володимире, здригається вся земля від Ільмену по Руське Море, і ти не смієш бути необережний. Залиши цей амулет! Його ти можеш показати всякому, бо хто знає, чи хрест на твоїх грудях не відстрашив би від тебе значної частини підданих. У слухний час відкинеш цей останній пережиток темної минувшини прилюдно на поуку тисячам. А покищо йди туди, куди покликуює тебе Всевишній на славу свою та на добро руської землі.

*

Того самого дня ввечір Володимир плів із Романом байдаком за сотнею інших долі порогами.

VI

СВІДОК ЗЛОЧИНУ

Після відходу Володимира старий Олексій довго молився і плакав перед своїм хрестом. Від довгого часу вперше відозвалося в нього бажання жити, щоб бачити величній розквіт майбутнього руської землі у тіні хреста. В уяві бачив маси народу, як спішили у церкви, з прапорами, при звуках дзвонів і пісень з нагоди найбільшої перемоги, — світла над темрявою.

Жалібне бляння кози, яка домогалася подю, пробудило його з задуми. Оглянувся. Вал хмарок, який показувався на південному небосклоні, закрив собою сонце заповідаючи темну ніч, без вітру та шуму, але й без одного промінчика. Старий видоїв козу, узяв залізні вилки, осаджені на довгому ратищі, оберемок смолоскипів і став поволі сходити в долину до Дніпра. Зпоміж верболозу видобув човенце, викресав вогонь і запалив смолоскип, який устроїв у залізний перстень при боці човна. Тут долі було вже зовсім темно. Течія переходила попри лівий беріг ріки, та тут було і затишно — вода крутилася широким плесом без хвилі та шуму.

Олексій сів над водою, стежив за тіннями у воді — рибами, які принаджені світлом, плили заспокоїти свою цікавість. Рамя озброєне вилками миттю опустилося долі, а по хвилині на зубцях вилок тріпався чималий короп. За якийсь час

вітер зашумів у прибережному верболозі та вільшині і так сильно наляг на Дніпрову хвилю, що човенце аж похилилося під напором води. З трудом добивався Олексій до своєї маленької пристані, коли нагло якась рука вхопила за край човна і потягла його на пісок, а молодечий сильний голос закликав:

— Заприся веслом об дно!

Наче двадцятилітній молодець вискочив Олексій на беріг вхопивши зі собою дрючок з гарпуною. Подався два кроки убік і гукнув:

— Хто ти?

— Печенізький бранець, який вертається домів.

— Як ти полоненик, то яким побутом ти розминувся з княжою дружиною?

— Вона їхала долі водою, а в мому серці туга за родиною. Тому я волів і не показуватися. До Києва вже ближче ніж на Білобережжя.

— Коли так, то виходи і покажися! — рішив вкінці пустельник.

У верболозі зашелестіло і у човен вступив хтось певною ногою. Смолоскип освітив постать чорнявого гарного молодця з гарно закроєними устами та високим чолом. Та нагальний порив вітру погасив смолоскип і пільма закрила все довкола. Та доволі було й цього, що пустельник побачив за цю коротку хвилину, бо ось він вийшов із свого захисту і покликав несподіваного гостя.

— Бачиш там у човні рибу?

— Бачити, то я її не бачу, але найти то найду! — була відповідь.

— Так возьми її у мішок, що лежить біля неї і неси на беріг ось тут до мене! А забудь узяти і скипки!

По хвилині чужинець із мішком на плечах вийшов із човна і йшов за старим Олексієм уверх стрімким берегом. Гість скинув мішок біля входу печери, а старий Олешич став розводити ватру.

— Спасибі вам, дядьку, що не прогнали бездомного. На безхлібі далеких шляхів, без путньої одежини на хребті та без кривлі над головою мало що загинути не довелося.

Розгорілася ватра і гість побачив у куті печери — хрест. У цю мить замовк, зірвався і впав навколішки. А після довгої молитви, бачучи на постельнику темну кирею інока, попросив благословення.

— Не дивуйтеся, святий отче, що я так молюся. Хрест вивів мене з неволі, де не було вже для мене порятунку. Проти всякого сподівання я найшов змогу вернутися між своїх.

— Таке лице, як твоє, хлопче, не зводить. Воно як книга для грамотного. Ти не зі злих людей, та є в тобі ще щось більше, ніж можна вичитати в очах!

Молодець підняв на старого змучені очі.

— Що ж! У мене нема що скривати!

— Отже хто ти? — питав старий. — Я постельник Олешич, колись боярин і дружинник князя Святослава...

— Чи може батько Романа? — живо спитав гість. — Де він?! Живий, здоров, чи може...?

— Ні, я не батько, а дядько. Він саме поїхав попри тебе з княжою дружиною, якщо ти бачив байдаки на Дніпрі.

— Гей! — то й він був із ними? Шкода! Багато дечого я бажав би почути від нього! Я — Станко Збранич із Галицької Землі, я дістався до неволі через зраду княжого воеводи Свена.

Тінь промайнула по лиці інока.

— Хлопче, — сказав твердо, наче гнівно, — навіть такий пустельник, як я, знає, що Свен — права рука князеві. Не верзи чогонебудь!

Станко щиро глянув в очі старому.

— Саме тому темно стає в моїй душі при вступі на соняшну землю батьків. Я не брешу, святий отче! Хочете, вклякну і на святій сповіді повторю те саме. Свен зрадив не князя, ні дружину, тільки Доброгоста Козняка з Києва. Мене знав він тільки з лица й імени, тимто і залишив мене живим...

— Розкажи, хлопче, свою пригоду, але тільки щиро правду.

— Небагато розказувати, святий отче, а ради теж нема, хіба меч або топір на зрадника. Раз виїхали ми на стежу. Свен проводив нами і ми підкрадалися нишком під табор половців. Ми їхали молодняком, коли я почув нагло нюхом дим. У цю мить Свен задув у ріг. Я стягнув з острахом віжки й оглянувся. Свен стояв з рогом у руці, а біля нього блідий мов смерть Доброгост із широко

розплющеними очима хитався на сідлі мов п'яний. Нагло з уст його хлинула струя крові. Одним скоком я був біля нього. Він мовчки показав на Свена і впав з коня. Між його лопатками стремів довгий острій кінджал. Коли надіхали половці Свен зареготався, показав на мене рукою, а сам завернув коня. Мене повязали ременями, повезли аж на Дін і продали якомусь вірменинові. Мені не було повороту з неволі, бо мій пан торгував тільки з Персією та Сирією. Аж раз, коли саме трапилася каравана у Тебріз, прибув до нас із Табарістану багатий тамошній купець, який бажав їхати в Олеше. Він відкупив мене від мого пана й ми цілою валкою мандрували степами аж до Дону. Тут сіли ми в човни. Та коли приїхали в Олеше, печенізькі раби, яких було у того пана щось з десять, убили купця вночі і повтікали у степ. Коли почали ловити душегубів, я тоді прилучився до них, мовляв, знаю мову втікачів і на першому нічлігу в степу — накивав п'ятами.

— Справді! Велика це ласка Господня, що привела тебе сюди. Але чому ти не поїхав додому степами через Інгул, Синопу, Бог, Дністер? Ти ж з Галицької Землі...

— Святий отче! Я два роки не був у Києві! Там всяке могло накоїтися за той час.

Лице хлопця спаленіло, старий засміявся.

— Ну, тепер уже знаю все! — сказав. Ти, хлопче, їдеш за дівчиною і боїшся Свена, тому сумує твоє серце, а душа тремтить у неспокою. Та йди далі, поклади надію на Бога.

Досвіта молодий Збранич висповідався і пішов дорогою у Київ. Два дні не стрічав ні живої душі, аж третьої наскочив на чабанів із Родні. Ці вельми зраділи, що побачили бранця, який утік із печенізької неволі, годили йому у всьому і провели до найближчого, у лісах загубленого хутора пограничників, а ці відвезли його верхи до одної зі станиць, якими Володимир обезпечив усе південне погрянничя держави.

Були це з кругляків будовані хати, криті дерниною та окружені валами. У такій вартівні сидів десятник з княжої дружини та звичайно від десяти до двадцять ополченців з місцевого населення.

Княжий десятник розпитав Станка, хто він і звідкіля, а що знав його ймення з оповідання товаришів, то й не стримував його і вислав у Київ разом із кількома вартовими з різних сіл, які верталися домів після служби у станиці. Їх товариство було Станкові дуже понутру; парубки були веселі, співали пісні, розказували побрехеньки, а крім цього від них довідався, що начальником дружини у Києві став Мстислав Воеславич і тисяцький Добриня, що всі варяги поплили у Візантію. Чи сам князь був разом із ними чи залишився у своїх землях, цього не знав ніхто.

Останньої днини дороги молодий Збранич залишився сам. Коли вїхав на передгороддя над Либеддю, був уже вечір. У город уже не пустять, треба б ночувати у прибрамній вартівні, але не мав за що. Їхав у ваганні, аж недалеко городських воріт побачив при стовпі привязаного баского коня.

Невже ж це хата боярина Козняка, батька Доброгоста?... Не раз і не два бував у ній давніше. При коняці стояв воротар.

— Дома боярин Козняк?

— Дома, але швидко відіде. Уся служба вже спить.

— Так і я ще впрошуся на ніч. Примістіть там де мого коня.

— Милости прошу ось тут у захисний куток.

І показав невелику землянку біля високих дубових воріт дворища.

Молодий Збранич зіскочив з коня, поправив меч і подався у дворище. Швидким кроком перейшов через освітлений місяцем майдан та наблизився до дверей дому. Вони нагло відчинилися і в них явилася висока костиста постать. З легким окликом подався молодець узад. Пізнав Свена. Невже ж варяг із усіма іншими не відплив у Візантію? Здрігнувся на його вид. Великі сірі очі варяга вдарили його наче батоном. Він почув придушений голос страшного воеводи:

— Ах, то ти таки вернувся? Диви, диви! Ще не було такого, хто б із моїм проклоном вернувся домів.

Крок за кроком відступав Станко узад.

— Я... я... — загикувався — вернувся із... неволі!

— Ха! ха! — засміявся варяг. — І сюди приїхав, сюди? Якже ти смієш показуватись на очі батькові, якого ти не оборонив у небезпеці?

— Гріх тобі таке казати, воеводо! Ти сам знаєш, що не я віддав Доброгоста ворогам, а ти...

— Мовчи, боягузе, — просичав крізь зуби Свен, — якщо осмілишся перед кимнебудь повторити це, так знай, що це буде твоє останнє слово на цьому світі. Все, що скажеш проти мене — це наклеп печенізького конюха та підлого раба!

Станко вже бачив, як його шмагають печенізькі конюхи конячими жилами. Наче божевільний вибіг із воріт і як прогнаний пес волікся дорогою. Княжі вартові спинили його при городських воротах. Він зняв із себе меч, віддав його вартовим і мов колода впав на солому поруч них. Дармо вони частували його вечерєю та медом.

Коли прокинувся від раннього холоду ще ввижалася йому вчорашня дія у дворищі Козняка. Як це сталося, що він не найшов у собі сили опертися поглядіві Свена? Ще й тепер наче хтось острим ножем підтяв його коліна. Коли нагадав собі погляд варяга, відчував, що навіть молитвою не прожене якогось діявольського чару. Як помстити смерть Доброгоста? А тут, як на лихо, Роман у Візантії, князь Бог зна де... Одним словом може воевода відобрати йому честь перед Козняком, князем і народом...

Станко узяв меч і пішов дорогою у місто. Пустою вулицею прямував на Берестово. Ні живого духа не видно було ще на доріжках густо забудованого міста. Станко йшов далі в острог; якась невідома сила тягла його у цьому напрямку так довго, доки не доглянув просторого дворища, з зеленими віконницями. На тлі будинку ввижалась йому русявенька голівка зі синіми очима Лелітки

Воевода прийняв його назад у княжу дружину і молодець покривши княжим плащем своє лахміття, пішов на базар купувати одіж. Одначе Станко знав, що найкраще сукно на одіжу купити у варязьких купців, які привозили його з Фляндрії, з краю короля Арнульфа. Про свято вибрав собі синю візантійську туніку та брокатовий плащ зі золотими берегами, а з фляндрійського сукна велів пошити собі потрібні порти і плащі — для проходів та на будець. Зі зброївні князя дістав меч, спису, топір, лук і стріли, усе з місцевого матеріялу, але дуже доброї якості. З полудня Станко оголений, обмитий та вичепурений застукав до домівки боярина з Мощаниці.

Боярин не пізнав його, але пізнала його жінка та Лелітка. Вони і пригадали батькові колишнього гостя. Боярин усміхнувся злісно і звернувся до жінки:

— Тобі, Славо, завсіди до вподоби все, що хоч здалека заносить грецьким хрестом!

Славомира спокійно відповіла.

— Якто? Чому? Станко ж не вертається з Греції, а від „поганих”.

— Ну так, але таки він син Ольги зі Збраничів...

— Що ж, може вона не тямуща жінка, дарма що християнка?

Мощанин зареготався.

— Справді, дарма що! Багато дечого розказував Святополк про її навісну вдачу!

Станко забалакався з Леліткою і не чув нічого. Любу розмову з дівчиною перепинив такий сам боярин питаючи, як уявляє собі своє майбутнє: молодець.

— У мене чимала пайка залишилася після батька, та на ній господарює дядько з мамою — відповів. — Я сам служитиму покищо у дружині, а там гадаю сам обзавестись хазяйством та осісти на землі.

Мощанин скривився.

— Будь я молодцем, — сказав, — я прямував би до кращого! Який чортяка знатиме тебе десь у галицькій землі. Воювати з сусідами? З цього нема ні гроша, ні слави, ні княжої ласки!

— Краще купувати куни та гривні — відповів молодець. — Добре і посидіти дома, зазнати щастя й гаразду. Досить я вже перейшов злиднів!

— Говориш, хлопче, якби тобі, а не мені, було п'ятдесят років — засміявся боярин. — Та про мене! Про мене балакай собі з жінками, а я пошукаю Добриню та Мстислава.

Старий виходячи стрінув Мирославу, яка саме відчиняла ворота. Коли вона побачила Станка, про якого знала, що був товаришем Доброгоста, оживилася й запитала про смерть брата.

Станко розказував довгу історію, а коли скінчив, дві перлини сліз потекли по ягодах дівчини.

— Хай боги, — затремтів її голос — заплачуть тобі таким самим добром, яка була твоя правда!

— Якто ти сумніваєшся?! — крикнув. — Клянуся тобі хрестом, могилою батька та головою матері, що я не збрехав ні слова!

— Так? А чому ж батько дружить зі Свеном, а ворогує на Романа?

Лелітка розплакалася:

— Ти не віриш Станкові, Миро, а зле робиш! Він тобі не продає своєї правди!

Мирослава похилилася над русявою головою Лелітки і поцілувала її.

— Не плач, сестричко — сказала, — я вірю тобі і твому Станкові. Тут скривається якась загадка, а розв'язку до неї знає мій батько. Прийди, Станку, сьогодні ввечір до нас! — сказала і вийшла.

На вулиці зустріла Свена і не могла його виминути.

— Привіт тобі, дочко і сестро героя! — заговорив.

Дівчина завмерла на місці. Вона жила довго при Рогніді, мала чимало діла з варягами, тому й знала, що Свен не даром вітається. „Хто не женихається, тому й вітатись не треба” — говорили варяги.

— Привіт! — відповіла і хотіла йти далі, але Свен загородив їй дорогу.

— Зійди мені з дороги, хоробрий вікінгу! — сказала. — Не стояти мені з тобою на вулиці. Це не принесе чести найзнатнішому борцеві конунга Володимира!

Не знати чому при останніх словах підняла дівчина зір. Він відступився і пропустив дівчину.

— Сьогодні ввечір я буду у твого батька, Мирославо! — крикнув. — Не забудь зладити мені рога з медом, солодшим від твоїх уст.

Дівчина втікала до хати. Добігши упала на долівку і потонула в задумі. До відрази, якою наповняла її вся поява несамовитого мужа, домішувалося ще щось інше, неозначене, дивне. З кожного його руху та кожного погляду промовляла до неї якась недобра, злюща сила.

— Чи на довго пустила тебе княгиня? — спитав її старий Козняк.

— На два тижні! Вона сама виїхала у Вишгород, то й не потребує тепер мене.

Батько сидів пригноблений і зідхав.

— Чого вам, батечку?

— Чого — питаєш? Відомо чого. Чи ти не знаєш ще, чим то стає батькові син одинак. Що ж мені старому? Я найшов би ще може силу до помсти, так що ж? Князь перешкодив мені у цьому, бо винуватця взяв зі собою у далеку соняшну Грецію.

— Якто, батечку, то ви знаєте, хто вбив Доброгоста?

Старий устав із лави і витягнув п'ястуки перед себе.

— Знаю, ох! знаю. І кілька разів гляну на його обличчя, стільки разів виповзає з мого серця якась потвора скаженої злоти.

— І хто ж це, той вбивник? — питала дівчина.

— Хто? Ха, ха! Ти питаєш, хто? А хто ж би як не Олешич. Цей облесний, хрестиками обвішаний, княжий лаполиз!

— Батьку! — скрикнула Мирослава. — Що ви говорите? Як це можливе? Хто кинув такий страшний наклеп на Романа?

— Так, доню, Олешич убив Доброгоста, щоб за тобою узяти все надбане мною добро. Його, сама ти знаєш, у тебе чимало, то і виплатиться! Ти-ж знаєш теж, що при смерті Доброгоста було двох свідків: Олешич і Станко Збранич. Тільки один Роман вернувся з тієї трійки. Станко в неволі, Доброгост... у мандрівці.

— Тату! — сказала дівчина. — Станко вернувся з неволі...

— Що ти кажеш?

— І під вечір буде тут. Він розкаже тобі усе, що знає.

— І що ж, що ж він говорить? — лебедів Козняк.

— З його слів виходить, що було справді двох свідків при смерті Доброгоста, але другий був не Олешич, а Свен.

Іскорка погасла в очах старого.

— Свен, Свен? — промимрив, — ні! Це неможливе, це брехня!

Скригнули двері і у світлицю ввійшли боярин з Мощаниці, Лелітка і Станко. Молодець низенько

поклонився бояринові і нагадав йому, що товаришував із Доброгостом. Оживився старий, зараз казав принести меду, а там і спитав про пригоди Станка зперед двох літ. Мав про що розказувати Станко і старий Козняк стежив пильно за кожним його словом. Його очі, як колись очі Гордія Олешича, бажали добути із грудей серце молодця, щоб віднайти у ньому правду. Та коли Станко згадав імя Свена, старий помертвів.

— Спасибі тобі, сину, за правду. Я рад би повірити тобі, та бачиш, мені розказували про смерть Доброгоста інакше. Убивником мав бути Олешич, а не Свен і я бачу причину задля якої міг скривити душею Олешич, але не бачу такої причини у Свена.

— Може і в нього найшлася б вона! — вмішалась Мирослава.

— Яка саме? — живо спитав батько.

Одначе Мирослава не вспіла відповісти. Широко розпахнулися двері і у світлицю саме вступив із брязкотом довгого меча Свен. Ізпід кінчастого блискучого шолома гордо дивились його глибоко осаджені очі. Він не помітив Станка і звернувся з поклоном до боярина.

— Привіт тобі, світлий боярине! Як із святого перстенья Одіна щоніч відділюються вісім золотих перстенів, так нехай помножуються щоніч твої гаразди, достойний! Хай цвіте весна на лиці твоєї дочки, а Фріг, опікунка подружньої радості, не-

хай наділиться її рукою і силою вибранця богів — тероя.

— Привіт і тобі, хоробрий воеводо! Саме в добрий час поспів ти зі своїми бажаннями. Бо ми згадуючи смерть нашого нещасного Доброгоста, журимося долею тої дівчини, яку ти привітав.

Легка тінь промайнула по лиці варяга.

— Чому зовете нещасним вашого сина? — спитав і сів на лаву, спиною до Станка й Лелітки. — Нещастя, сором, кара богів упаде тільки на його вбивника. Його самого синьоокі валькірії приймуть у Вальгалі величаво.

І Свен похилив повагом голову, згадуючи покійного товариша.

Увесь час стежив старий Козняк за грою лица варяга. Не промайнула непомітно для нього тінь на лиці Свена при згадці Доброгоста. Мирослава не бачила того, що бачив її батько. Вона подала поважно гостеві чарку меду. Живо звернувся до неї Свен:

— Ні, не так у нас на далекій півночі вітають гостя: Приложи красуне свої коралеві уста і випий кілька крапель. Як хмель додає сили напиткові, так і твої уста додадуть йому солодощів.

Мирослава подалася взад і батько зрозумів її нехить.

— Зятя бажаєш мені, достойний воеводо? — заговорив спроквола. — Це гарне бажання і як бачу — щире. Одначе як довго крови мого сина не

змила з нашого серця кров убийника, так довго не буде радості для гостей під моєю стріхою!

— Ваша вина, достойний! — відповів варяг. — Недавно був конунг перед вашим дворичем. Треба було домагатися від нього кари на злочинця. Якщо в тебе нема сили і спромоги самому вдарити мечем, якщо нема в тебе ні сина, ні зятя, местником повинен стати конунг. Ти ж боярин його, дружинник. Ти був колись йому мечем та щитом, нехай-же тепер він постоїть за твою кривду. Це основа співжиття героїв — товаришів во ім'я Гільди.

— Я прохав князя заступитися за мене, одначе він не повірив моїм словам і зажадав доказів.

— Доказів?... А моє свідоцтво?

— На нього я не покликувався і добре зробив, бо ось знову заговорили люди про смерть Доброгоста.

— Заговорили, кажеш, а що саме? — спитав поривисто.

— Всіляке! Але ймення вбивника, яке я почув, не було те саме, що я почув від тебе.

Варяг устав з лави і випрямився на весь ріст.

— Ха! ха! — засміявся. — Восьминогий кінь розторочить брехунів наче молот Тора череп велитня. Ось я Свен Герюльфсон заявляю, що убивником Доброгоста є Роман Олешич, який зрадив його печенігам.

— Це брехня! — гукнув голос із кута світлиці. — Убивником був ти, а Олешича навіть не було при цьому...

Наче герой влучений мечем підкинувся Свен на місці і станув лицем проти Станка. Блідий мов полотно молодець тремтів на всьому тілі, але затиснені уста вказували на рішучу волю боротися за правду.

Настала пригнітлива мовчанка. Мирослава гляділа пильно на Станка, і в її погляді швидко проявилася погорда для боягуза чи брехуна. Старий Козняк, який краще знав людські серця, зараз догадався, що між Станком і Свеном є якийсь невидний зв'язок, а його оцінка не випала на користь воеводи.

— Хоробрий воеводо! — сказав поважно. — Цей молодець був при смерті мого сина. Він єдиний свідок...

— Він брехун — гукнув Свен, перебиваючи старому. — Гляди мені в очі, боягузе, — накинувся на молодця, а його бліде лице посиніло з обурення.

— Повтори щераз сказані слова! — кричав Свен. — Як ні, то всі побачать, що ти тільки гадюка, яка кусає п'яту людини, але лиця її боїться!

Станко мовчав, але під сталевим поглядом захитався. Насилу підтримала його Лелітка.

Свен кинувся до нього.

— Ах, ти тварюко! — хрипів скажений. — Твою брехню виплюєш із кровю...

— Пождіть — вмшався старий Козняк і сказав нишком кілька слів до боярина з Мощаниці. Підійшов до Станка і відвернувши його до вікна, подав йому чарку меду. В цю мить побачив у очах молодця... дві сльози. Брехун не плаче! І ніхто не силував його обзиватись у такій прикрій хвилині.

Свен глузував немилосерно з приниженого противника.

— Ха! ха! Дивуетесь, чому він на героя бреше, наче собака на місяць? Бо він бачив як поганці вбивали Доброгоста, але не було в нього відваги оборонити своїм тілом друга від загибелі, або згинути з ним разом.

Тимчасом старий і Лелітка заспокоїли Станка.

— Станку! — говорила нишком Лелітка — потверди ще раз свої слова, бо ось батько Козняк конче бажає знати правду!

— Скажи, сину, не бійся! Під моєю стріхою нічого тобі не станеться. Ось глянь ми вже не самі!

За той час прикликана Славомирою двірська служба наповнила світлицю. Топори, рогатини, ножі, цвяхами набивані палюги видніли в їх руках. Хто що захопив дома, з цим і біг боронити господаря, бо у полян вбивали наче скажену собаку нахабного напасника.

Станко підбадьорений спаленів.

— Боярине, Лелітко, Мирославо, Боже! — закликав. — Зрозумійтеж мене — благов. — Я не його боюся, а тільки його очей... ух! вони такі

страшні, так і душу тягнуть із мене... Але він убивник Доброгоста, клянуся могилою батьків.

Не скінчив клятьби. Сильна рука варяга вхопила його за обшивку каптана і потягла на середину кімнати. Напів непритомний молодець вихопив меч із піхви, та ледви підняв його, коли лискавкою майнув над його головою меч Свена. Задзвеніли вістря вдаривши об себе, Станкова рука затремтіла, меч вилетів зі задеревілих пальців, а меч Свена впав на череп молодця. Зі стогоном звалився Станко на долівку, в один голос закричали всі присутні, а крик Лелітки виріжнювався зпосеред гамору, наче крик чайки. Рівночасно підняв Свен руку до другого удару, бо чув, що його меч тільки зранив Станка, але не розторощив його. У цю мить старий Козняк переступив тіло молодця і обидві руки простягнув до варяга. Юрба парубків вбилася між противників галасливою хвилиною і розділила їх. Свен відступив під двері і хвилину завагався, що йому робити. Мимохіть подалися найближчі взад, а гордий сміх промайнув по чорнявому лиці варяга.

— Тремтять — сміявся — бо знають, що цей меч одним ударом пробиває у скелі глибоке провалля. Цим разом залишаю вас у мирі! — зеленим огником очей зупинився на Мирославі і Кознякові — бо меч героя щадить сивий волос на святій голові старця. Потоки крові і стогони це погана музика у святині золоті Сієфни.

І схиливши голову перед Мирославою, сховав меч у піхву і вийшов.

ЗА ЛАСКУ ЦАРІВНИ

Легенький східній вітрець ніс на своєму мягенькому крилі хвилю пахощів. Вони плили наче із кадильниць, які стоять по боках престолу імператора і нагадують усім, що вони не у звичайній хаті, а у святині, у церкві, де пробуває єдиний заступник Христа на землі — цар ромеїв...

Вони плили з Кольхіди, знад глибокого Ріону, з розкішних садів Лязіки, із цвітників Сезаму і Синопу, з фігових гаїв Нікеї, знад озер Бітинії та з її буйних лісів. Короткі, низькі хвилі Лукоморя тихо плескали об скелисті береги Гелеспонту, пливучи за струєю на захід, туди, де у кривавій заграві за скалами Сесту рожеве світло обливало пустий скелистий беріг Херсонесу, який відбивався під буйною рістнею вкритого азійського узберіжжя. Все було тихе, спокійне, наче півсонне, скала й вода дихали рослинними пахощами.

Біля устя почався рух. Довгим рядом стояли тут чималі темні човни з носами вирізаними у страховинні пащі казкових звірів. По боках видніли два ряди круглих щитів, зпоміж яких виставали довгі важкі весла. Посередині підіймалася невисока щогла зі звиненим вітрилом. З лавок, яких у човнах було поверх трицять, підіймалися високі струнки постаті мужів. Мало не у всіх були на головах кінчасті шоломи, у декого навіть із крилами, але без наличників. Так як льодові гори окру-

жають самітний фйорд, так обсіли варяги беріг та чорні човни. Тіні ночі, які звільна опускалися на них, ставали для них якби дібраним тлом. Мовчали варяги, доки не докинено знову дров на вигорілі ватри, а у роги не поплив темний, важкий мед. Аж тоді стали падати слова — короткі, скрептіливі, незрозумілі для залюблених у повних, гармонійних звуках еллінів. На кінці довгого ряду човнів, там, де під високою скалою стояло пять високих, але плитко будованих візантійських нав, чути було оклики веселої, розбавленої, виспаної та ситої гридні. Славянський говір лунав відсіля, а час-до-часу проривалися і грецькі оклики.

На чердаці найбільшої нави на вузькій лавці сиділо трьох мужів: полковник варягів Ляйфр Ульфргоге, старий Скіллос та простим гриднем одітий Володимир. Перед ними стояв середнього росту худий чорнявий грек у заялозеній туніці та короткій нагортці, — видко якась незначна особа. Одначе Скіллос говорив із ним свобідно і не згорда, не додаючи собі поваги; видко знав його добре уже здавна.

— І не гадав я тебе тут стрінуги, Анастазе! — говорив патрицій. — Я здогадувався, що тебе або відіслали домів на таврійський Херсон*) або... Відомо-ж покійна цариця Теофано вміла таке зробити з неодним...

Анастаз перехрестився.

— Всевишній спас мене й мою сестру від нещастя! — відповів — і ми осіли тут недалеко. Я

*) Крим

ловлю рибу, торгую, чим попаде, між Сестом і Абідом — та якось живемо.

— Бачу, Анастазе — сказав Скілос буцімто байдуже — що ти не тільки ловиш рибу, але і вістки... Багато дечого знаєш.

Анастас усміхнувся:.

— Світліший патриціє! Рибу ловлять не тільки у Лукоморі та Понті, але й на Русі, а навіть у Архіпелягу. Коли хто постить, то чиж не вільно йому знати, де купують мясо ті, що не постять?

— За мудрі твої слова, Анастазе! Якщо хочеш бути рибалкою, то не спори з достойниками, а як ні, то скинь зі себе заялозену туніку і кажи отверто, що гадаєш.

Анастас похилився до колін старого.

— Я поправді тільки рибалка, але бажаю послужити справі правовірних імператорів. Прецінь до Варди Фоки мені ще ближче, ніж до вас. Я міг би йому вказати дорогу до вас, і вказати вам дорогу до нього, не за гріш, ні за уряд, а з любови для божеського македонського роду.

Рибалка поцілував кінці пальців князя і діткнув ними землі. З недовірям приглядався йому Скілос, а Володимир зрозумів нагло, що цей чоловік бажає в першій мірі зблизитися з ним.

Тимчасом Ляйфр живо розпитував грека про флоту Варди Фоки, внука Никифора, що свого часу був втягнув Святослава у нещасний болгарський похід.

— Ми не побемо бунтівників і не переможемо їх, доки не відженемо їх від моря — пояснював

Скілосові. — Вони мають звязок з морськими розбишаками Килікії та Архіпелягу, кораблі привозять їм добровольців звідусіль.

— Відкіля ти знаєш те все? — легковажно питав Скілос — Невже Варда Фока висповідався перед тобою?

Рибалка гнівно стягнув брови і зробив рух, наче б бажав відійти. Один погляд Володимира спинив його і він зі зневажливим усміхом на лиці покірно поклонився до ніг патриція.

— Мені, як простолюдинові, — відповів — нераз доводилось бути в таборі Фоки. А що я був свого часу перекладачем і розумію різні мови, то й підхопив багато дечого. Там теж мене розпитували про імператорське військо, та при цьому дізнався дещо такого, чого не знав.

З похиленою головою стояв Анастас непорушно, бо знав, що один рух чи погляд його самого, або Володимира може зрадити прехитрому патрицієві його наміри. Аж ось заговорив Володимир.

— Отже їдь „достойний”, у Царгород і звісти боголюбивих імператорів, що завтра вполудне не буде фльоти Варди Фоки на водах Гелеспонту. До тижня збереться й сухопутне військо на Арктонезі, де можна буде його доповнити і відновити. Після битви приїду і я у Царгород, а тоді побалакаємо як слід про все інше.

Скілос покликав слуг, а ті спровадили старого по драбинці у човен, який мав відвезти його на другий корабель. За ним пішов і Ляйфр видати.

потрібні розпорядки щодо походу. Володимир і Анастас залишилися самі.

Запала ніч. Місяця ще не було, а що під вечір наплило дещо мряки знад Понту, то й зірок не знати було на темному небозводі.

У таборі було тихо. Видко накази Ляйфра не вивели з рівноваги навиклих до боротьби варягів.

— Поклін тобі, великий князю усїєї Руси! — перебив Анастас задуму князя.

Цей живо підніс голову і зустрів лискучий, палкий погляд грека.

— Ти знаєш мене! — спитав — звідкіля?

— Я корсунянин, милостивий князю, а ти не раз бував у Корсуні...

— То правда, але вже чимало років тому.

— Хто раз тебе побачить, милостивий, пізнає тебе завсіди і всюди. Людей зроджених для влади можна пізнати від першого погляду і забути їх не можна.

— Ти до мене прийшов, правда?

— До тебе, володарю! Яке мені діло до інших! Імператорам я вже відслужив своє... і вони заплатили мені по заслuzі за мою службу.

— Гіркота говорить з тебе, Анастазе! Невжеж вони скривдили тебе?

— Ні, вони були тільки рукою божої справедливості, але я тільки людина, і сам мушу постояти за себе та своє.

— Говори сміло!

Чути було, як двацять човнів відчалило від берега і поплило у сторону Сесту. Голосний оклик

залишених варягів прощав подорожників. По драбині, куди зліз раніше Скілос, виліз на палубу озброєний муж і рівним, пружистим кроком наближався до Володимира. Анастас відвернувся з острахом.

— Не бійся! — успокоїв його князь. — Це Роман Олешич, мій приборчик.

— Християнин?

— Так!

— Не вір, князю, новим християнам! Вони забули за давню поганську вірність та погорду смерти, а не втягли ще в душу розуміння високого прикладу Спасителя, Його правди та благородности.

— Не бійся, Анастасе! — повторив князь. — Я не дитина і знаю людей, яким довіряю. Ручу тобі, що більше у цього молодця Христової правди, ніж у твоїх словах!

Роман прийшов близько і станув побіч, біля грека, який почав оповідати:

— Ти чував, милостивий князю, про царицю Теофано, жінку імператора Романа? О так, певно! Хто ж не знав її? Її краса була як той адський вогонь, що прожирає душу грішника. Двацятилітнім хлопцем я бачив її раз у гіподромі і з того часу занялася моя душа нечистим полум'ям. Я покинув купецтво, яким займалися мої батьки і переселився з Корсуня у Царгород. Раз у вечір, коли я розпалений грішними картинами уяви, блукав по під Влахерно, до берегу Золотого рога причалив човен, а з нього висіла... вона! Що привело її туди у ту славлену дільницю, Бог знає. А й мені бу-

ло це байдуже. Раз вона тут — увесь світ перестав існувати для мене. Бували-ж — я мріяв тоді — у Римі та Візантії цариці, які не нехтували простими легіонерами, або й поганячами мулів, коли їх око зупинулося на них. Якстій я кинувся їй до стіп. Я став членом її прибічної сторожі, довіреним воротарем, безумно закоханим звеличником, доградником, а потім ворогом — з люти і заздрощів, коли я бачив її невірність супроти всіх. На її дворі її чоловіки та почитувачі гинули та щезали несподівано. Ти сам знаєш, милостивий, що Іван Цимісхій помер нагло, як імператор Роман, Костянтин Порфіродний та багато-багато інших. А між першими, яким загрожувала саме така доля після смерти володаря, був я!... Ось чому криюся я ось тут на острівцях Лукоморя і ось чому бажаю загибелі Варді, внукові Никифора! Спитаєш мене напевно, навіщо я приходжу до тебе, князя Руси, покищо союзника моїх ворогів? Тому, милостивий, що ти не грек, отже не можеш бути заодно ні з загонистим Васи́лієм, ні з розпусним Костянтином, ні з Вардою! Всі вони пі́гмеї, а ти — велитень! На твій поклик збирається рать удес'ятеро більша від полчищ царя франків Оттона, володаря Заходу! Ти один можеш спасти Візантію від нової ворохобні та унаслідити гідно спадщину твого великого батька, перед яким тремтіли колись високі ворота Магнаври. Я бачив це, я бачу теперішнє, і...

Анастас зупинився і оглянувся на Романа.

— Іди, Романе, глянь, чи військо готове — приказав князь.

Роман узяв шолом і щит і відійшов.

— Кажи!

— Вимів Никифор Фока болгар Святославом, вимів Цимісхій Святослава зрадою, виметуть Фоку Володимиром, а Володимира ласкою царівни. Бо Володимир може не знає, що чаша з отрутою ближча його уст, ніж уста порфіродної царівни!

Володимир устав з лави, а коли промовив голос його тремтів.

— Важке слово сказав ти, Анастазе! Знаю я еллинську помсту, але чейже не стануть імператори лукавити передімною та кривити душею!

— Ні, не стануть, бо чаша з отрутою перебе тобі слово... Не один варвар не витримує м'якого підсоння Царгороду. Володарю! Я йду з тобою на Русь, у твоїх руках буде моя сестра і я сам віддаю тобі своє злиденне тіло. Один кивок твоєї руки і мене не стане. Це запорука правди моїх слів. І я заклинаю тебе на все святе: після перемоги не жди, аж твоя дружина у тріумфі вертатиметься у Царгород, бо вона може привезти тебе вже тільки посинілого в домовині. Після битви вертайся на Русь і не поступися від своїх умов ні на волос, але здалека!

Володимир помовчав.

— Якжеж це? — спитав по хвилині. — Як можу я постояти за своє, не сидячи у Візантії, де мечем виковує дружина мою долю?

— Ох, володарю! У морі живе рак, якого зад не має шкаралущі. Тимто він і ховає його звичайно у чужу черепашку. Ось таким раком є Корсунь,

а доступ до цього города знаю я — тамошній уродженець.

— Але ж я мушу бачити царівну вже тепер.

— Може й це станеться, але аж тоді, коли судно, що повезе тебе на Русь, буде на Золотому Розі...

Грецькі моряки надбігли від огнів і швидко стали наповняти дромон звичайним воєнним гомоном. Володимир зійшов на беріг і сів у один із човнів. З ним сів також і Анастас, який попрохав собі щита і шолома. При світлі смолоскипів його вигляд зовсім змінився. Вправним оком полководця пізнав Володимир, що в цьому рибалці живе також відвага і ця гадка розвіяла його останні сумніви.

Передом поїхали дромони — плосководні, але високі галери із двома рядами весел. Високий зад корабля підіймався до третини висоти щогли, на якій розіпняли моряки велике вітрило. Напереді підіймався понад помостом чердак, обведений сильними балясами, але не такий високий, як керма. Там стояли по дві метавки на каміння та два дула, що викидали вогонь. Гридні у легких панцирах або тільки в караценах, шкіряних каптанах і варязьких кольчугах, стояли готові з топорами та мечами при боці, з луком у руках. Ніс корабля видовжувався у довгий кріпкий залізом кований клюв, яким можна було й потопити вороже судно, вдаривши з розгоном у бік. За дромонами довгою низкою поплили зміїні судна варягів. Крім малого помосту зпереду і ззаду, були вони отверті,

низькі і не широкі, а порушались здебільша на важких довгих веслах. Ручки весел вилиті оливом легко подавалися під руками гребців. Хоч непоказні варязькі судна не боялися бурі, візантійські чи арабські судна мусіли тікати перед розшалілою стихією у безпечні пристані, бо вітер перевертав їх як коробки. Зате варязькі човни будували майстри на остроумні днищі, обшиваючи їх боки очеретом, так що навіть, коли мали повно води, то не потопали. Змінені судна варягів стали пострахом усієї Європи, тимто й тепер варяги не були ласі на грецькі кораблі, хоч чимало їх стояло у Золотому Розі, в Синопі, Трапезунті, Корсуні, а навіть у поблизькому Лямпсаку.

Великий князь Володимир сидів у останньому човні на кормі, а біля нього поколводець-гетеріарх Ляйфр. Варяг не завсіди розумів поведінку конунга: Володимир одержавши обіцянку, що його бажання шануватимуть, пірнув у сіру юрбу варягів і тепер не знати нащо наражує своє життя у не своїй справі. Раз-у-раз поглядав на поважне задумане обличчя володаря, але не міг відчитати з нього відповіді ні на одне питання. А Володимир перемірковував усі події та слова, які бачив та чув на свому шляху у Візантію. Зразу дивним йому видалося, що християнський світ, в який ось він увійшов, зовсім не ріжниться від того давнього, що залишався там далеко на київських горах. І тут і там розуміння, якого домагався від нього старець Олексій, було тільки у вибранців. Прибувши у Царгород, він потайки від усіх своїх гриднів пішов

був у церкву святого Мама, до славного своєю мудрістю інока Антимія. Він відкрив йому, що він — князь, який бажає охреститися, хоч не відчув іще всієї глибини нової віри. Слова, які почув там, доповнили йому поуки Олексія. Уперше, від коли виринули в нього сумніви щодо майбутнього, почув себе чимось більшим, як звичайним господарем, який наказує слугам, почув себе заступником Бога.

Він тільки сліпе зняряддя Провидіння.

Ось тепер іде він у бій! За що? За ласку царівни? Чи мало то жінок ждало на Русі його повороту з походів? Ні! Царівна це для його народу ідол признаної володарем світа Богом даної влади усього роду Руриковичів над усім народом. А чим вона буде для нього, це покаже майбутнє. Бо покищо у нього є ще інша причина добувати меч у боротьбі...

— Вибачте, милостивий конунгу! — заговорив Ляйфр. — Ми дружина добудемо тобі слави й без тебе! Навіщо-ж ти везеш свою дорогу голову у бій? Ти-ж не дружинник імператора, плати тобі не буде за подвиги хоробрости! А хто заплатить нам, якщо Валькіра подасть тобі жереб смерти?

Володимир усміхнувся.

— Плати не буде, але може бути щось більше! — відповів.

Ці слова заспокоїли варяга і пояснили рішення князя, який не як князь, а як той герой бажав показати усьому світу, чи тільки своїй вибраній — свою відвагу і силу.

ІХ

БИТВА

На кормі останньої гостродонної чайки сидів великий князь і вдивлявся у срібну смугу, яку стелив місяць на водах Пропонтиди. Човни плили наче по розтопленому металі. Порухи весел розбризкували те сяєво у тисячні клаптики, смужки, краплини, які верталися долі перлистим дощем. Хвилювалося сяєво, гнулося, пружилося і сліпило зір переливами блисків. Мовчало довкола все, тільки ритмічний шум весел переривав тишу. Швидко цей гомін злився з тишею в одну гармонійну цілість.

— Ти чув мою розмову з Анастасом? — спитав князь Романа Олешича. — Він остерігає мене перед скритовбивниками. А коли він правду каже, то де дівається Христова віра кесарів? Видко закони життя зовсім не те, що правда іноків!

Наче зі сну підняв голову Роман.

— Твоя правда, о, великий і премудрий! Життя кланяється ідолам, а ідолів треба нищити топором.

Мряка густіла щораз більше, а коли зарожевілося на сході небо, човни плили вже тільки за східнім вітром. Тоді велів Володимир грядням випередити всі човни і поплив попереду.

Свитало.

Саме у тому місці неба звідки повівав свіжий ранішній вітрець, підіймалося понад овид сонце.

Його велична, криваво-червона куля просвітлила відразу густу мряку. З берегів стали хмарами здійматися до лету ключі водяної птиці. Усе море було пусте: сусідство обох фльот відстрашило купців та корабельників. Вони не знали, кому треба буде приносити після битви чолобитню за свобідний проїзд Гелеспонтом, але знали, що перед битвою ніодин із противників не пощадить чужого майна та життя безборонних. У віддалі засиніли береги і щораз то виразніше виступали скелисті обриви Херсонесу. Мряка рідшала, клубилася, йшла вгору, щезала на очах. Нагло з шости тисяч грудей залунав грімкий оклик радості. З вузини між Сес-том та Абідом плила громада дромонів у віддалі якої милі. Маючи сонце за собою, ясно бачили варяги на кожному по дві щогли з довгими реями та попривязуваними до них зверткими вітрилами. Бо вітер дув супротивний, тому і дромони йшли на веслах. Над щоглами та реями маяли прапори, деякі незвичайно барвисті і лише хвилинами вискакували зпоза вітрил.

Та ворохобники не бачили ще варягів. Сонце, якому назустріч ішла їх фльота, сліпило їх, а у щедро розливаних відблисках губилися низькі човни Володимирової раті. Та за цими човнами пліло ще кілька цісарських дромонів. Були це монери з одним рядом весел, із одною щоглою та великим трикутним вітрилом. Вітрила вітер видував у великі череваті бані. Ворохобники мусіли їх бачити, одначе непомітно було між їх кораблями якогось оживлення. Невеличка кількість цісар-

ських монер не непокоїла ворога, який певно гадав, що це тільки ескорта якогось посла або втікачі з цісарської фльоти. Оттак доплили з обидвох боків на віддаль яких пятьсот сяжнів.

На даний знак піднялися вгору весла дромонів і вони зупинилися на місці та стали швидко уставлятися у два ряди. Посередині найбільші, менші по боках. Пять монер ішло зі заду наче допоміжний відділ. Видко вожд ворохобників знав з ким буде мати діло. Низенькі човни бували тільки у тавроскитів, які недавно ще загрожували престолові імператора. Завзяття їх було страшне. Навіть очевидна смерть від води чи грецького вогню не спинювала їхньої загонистости і вони з першого розгону здобували всяке судно.

Пограбувати Царгород було мрією кожного тавроскита. Про золотoverхі палати, паволоки, дукачі та самоцвіти співали наддніпрянські матері немовлятам вже у колисці.

Ляйфр пересівся на іншу чайку і з половиною варязьких суден переплив на праву сторону імператорських дромонів. Володимир упорядкував свої човни на лівому боці, а дромони мали творити осередок боевої лінії. І так плили обі фльоти, доки не були так близько, що вже можна було перекликнутися. Зпоміж греків швидко понеслися образливі слова, якими визивали противника до бою. Їх голоси звучали пронизливо, як крики журавлів, що збираються летіти у вирій. Бралися греки визивати і тавроскитів своєю та їхньою мовою, одначе тавроскити проти свого звичаю мовчали.

Вкінці загуділи на ворожій фльоті сурми і стрійна лінія високих дромонів, наче пересувана одною рукою, поплила назустріч варязьким зміям. І ось зацвіли на чердаках клуби чорного диму, а огнисті клубки чи кулі стали летіти на напасників. Але віддаль була за велика і вони попадали на воду, де й горіли далі негасним полум'ям. Цей пливкий „грецький вогонь“, поширювався поверх хвиль і горів як німа погроза напасникові. Ось уже зміїні пащі човнів між цими озерцями живого вогню... Ось весло зачепило об одно із них і вмить загорілося наче смолоскип.

— Очеви в руки! — закричав Ляйфр у цю мить. — Вітрила вділ! Вперед, кому миле життя Льогі! льогі!

— Льогі! Льогі! — закричали варяги і з усіх сил налягли на весла. Стрілою понеслися човни вперед, аж від гострих носів хвиля зашуміла і білими бризками піни охляпала чердак ватажків.

А тоді удруге загуділи лиховісні дула, а клубки полетіли у човни. Вмить загорілися лавки та щогли, весла, облавки, днища. Та не це було найстрашніше. У кожному човні стояли готові мішки піску, яким засипувано місце, де падав клубок і страшне полум'я вмить загасало. Зате страшна доля була тих, чие тіло зіткнулося з цим диявольським винаходом. Жива людина горіла живим вогнем і хоч скочила у воду, то без небезпечного попарення не виходив ніхто. Не було випадку, щоб навіть лекша рана загоїлася на комунебудь.

Зойки почувлися з кільканацять човнів, та до-

свідні варяги знали, що хто доторкнеться пораженого, той загориться і сам і в тій хвилині викидали за облавок усіх влучених вогнем, самі-ж плили далі. Градом посипалися у човни стріли, кулі із пращ та свистали камені з метавок, але це був для варягів буденний хліб. Одно судно живо вискочило поперед інших, а два грідні, що стояли на переді довгими очепами причепилися до самого середущого дромону у боевій лінії ворога. Закричали одним голосом варяги, а Ляйфр, здавалося, скочить у воду, щоб швидше доплисти до ворога.

— Конунг уперед, конунг перший між нами! — кричав як божевільний. — Сором нам усім! Ге-я!

Глухо стукнули об себе судна і вмить наче муравлі по пні дерева поповзли варяги по стрімких стінах угору. Чимало їх попадало назад у човни, спихані списами, мечами, ранені стрілами, ратищами, каменяками. Та вистало одному з тих страшних синів далекої півночі досягти чердака, так пропадало все. Не під силу було грекам, вірменам або хочби ізаврійцям боротися з варягами або таброскитами на мечі і топори. Вояки Варди Фоки гинули десятками від швидких ненадійних ударів північного варвара. Та найзавзятіший бій був на найбільшому, середущому дромоні, куди вдерся сам Володимир. Він скинув з плеча варязький плащ і ослонивши себе щитом кинувся тигром на задубілих грецьких вояків. Кілька ратищ застрягло у щиті князя, одне з них ударило об його шолом, який із брязкотом покотився на чердак

дромона. Темно русява чуприна, ніби львина грива, замаяла високо-високо, вище всіх крилатих та чубатих голов.

— Конунг! конунг! — закричали варяги.

— Слава, слава князеві! — закричали й собі русичі, та з таким нестриманим розмахом кинулися на судна, що ніодин із нападених дромонів не оборонився.

Одним махом меча розчерепив князь голову найближчого ворога, за цим повалив другого, третього, вкінці побачивши здалека на кермі наварха у золотистій зброї та червоному плащі, з окликом радости кинувся на поміст, який лучив чердак з кермою. У панічному переполосі тікали перед ним останні оборонці чердака, а він гонив їх, не дивлячись, чи хто йде за ним, чи ні. Але вірний Роман не відступав від князя ні на крок. Він підняв його шолом і щитом та мечем ослонював боки від направлених на геройську стать ратищ і стріл. Його самого у двох місцях влучили злегка стрільна ворога, та він не звертав на це уваги і коли побачив, як наварх велів з високої корми кинути на напасників горшки з грецьким вогнем, ухопив упів Володимира і відтягнув його взад.

— Що ти... поганче? Пусти, бо вбю! — рвався князь до ворога.

— Хвилинку, милостивий князю! — відповів молодець. — Ось вони там кидають огонь...

І швидким рухом накрав голову Володимира. Тимчасом дружинники випередили князя і заповнили собою поміст. Голосні голоси радощів почулися з уст невольників, яких приковували до ла-

вок, наняті свобідні гребці зривалися та тікали і собі на корму, але на них кинулися варяги і вмить почалася різня.

Тимчасом Анастас, який нарівні з варягами йшов уперед, побачив те, чого не виділи очі переможців. Кілька дромонів, які досі не брали участі у бою, стали на веслах підїздити щораз то ближче, а рівночасно за ними, між низькими гребенями хвиль, появилoся двадцять „зміїв“, які був вислав Володимир під Сестос ще звечора. Досвідний грек зміркував швидко, що заки варяги допливуть, допоміжні запасні дромони зможуть наробити чимало бешкету, а навіть полонити, зранити чи попарити князя. Тому скочив між гребців і занявши місце впорядчика, словами звичайної команди кидав накази, як гребти веслами. Всі приковані раби машинально послушали, тим радше, що бачили команду в руках противників. Анастас мечем вибирав такт на мідяній блясі впорядчика і на велике зачудування всіх дромонь де лунали крики, стогони, падали трупи, плив на веслах поза лінію варязьких зміїв, наче тікав від тих, що бажали його спасти.

Наварх побачив те диво й опустил руки. Він стояв хвилину між своїми, наче викована з бронзу статуя, а там і кинув меч до стіп Володимира та прикляк на скривавленій палубі, здіймаючи з голови золотистий шолом.

— Піддаюся, достойний, твоїй ласці! — сказав голосно, а хором повторили за ним ці слова всі оборонці. Із глухим стуком падали на палубу

мечі, щити, напів порожні сагайдаки, ратища, луки. Здавалося зразу, що розлючені варяги не пошадять бранців, та один кивок князя спинив їх. Їх повязали, повели попід поміст судна, а біля люки поставили варту.

Тимчасом на інших дромонах кипіла ще боротьба. Деякі піддавалися швидко, зате інші боронилися завзято до останньої стріли, до останньої краплі крові. Уперше малоазійські та грецькі пірати, сарацени та ізаврійці стрітилися з варягами під власним полководцем і показалося, що ні їх вправа у морському ділі, ні военні машини не дорівняють варязькій хоробрости. Погляд страшних сіро-синіх варварських очей, небуденні біляві постаті героїв Півночі вже самою своєю появою тривожили середземноморців. Неодин із греків тямив тавроскитів і варягів із давніших літ, та тоді за ними стояли могутні стіни Царгороду, величезна фльота дромонів, сотні дул із грецьким вогнем, а головно святий омофор імператора. Тут усе було навпаки. Вони поборювали саме тих імператорів, і то не на те, щоб знівечити безсмертний символ божої влади на землі, а щоб вінок її вкрасти правим власникам, а вложити на нечестиву голову Фоки...

Гордо глядів Володимир із керми дромону на перемогу та нагло занепокоївся. Шість запасних суден Фоки уже доплили до боевої лінії, ось уже загорівся один із забраних кораблів і видно було, як варяги скачуть з високого берега у свою низеньку чайку.

Та в цю мить десь зпоза суден напасників виринули зпоміж низьких валів Лукоморя нові „змії“, а оклик із тисячі уст витав допомогу.

Круто повернули останні дромони ворога. Перед ними була боєва лінія, зпоза неї загрожували їм судна імператорів, які не брали ще зовсім участі у битві, — за ними двадцять „зміїв“. Загибель була неминуча. Останні дромони повстанців користуючись вітром і течією, чим дужче помчали назад за закрут берега біля Абиду. Швидко скрилися судна за скалами, а вслід за ними двадцять варязьких „зміїв“ під проводом Ляйфра поплило за ними. Ляйфр мав наказ вистежити стан головної сили Фоки та відтяти його, коли можливо, від моря.

Битва закінчилася.

З розвиненими прапорами уставилися рядом дромони Володимира, а Сікопулос, заступник Скіллоса, вичепурений у всі зверхні відзнаки свого становища, вступив на корму здобутого Володимиром дрона. За ним у барвисті туніки зодягнені слуги несли повні мішки, дорогу зброю та завінений у чорне сукно чималий звиток.

— Світліший князю! — промовив Сікопулос, так, що чули його всі, — очевидна благодать Господа зійшла на голови боголюбивих імператорів, Василя і Романа. Вона то просвітила їх і казала їм вибрати полководцем саме тебе! Твоя хоробрість світлитиме по всі дні прикладом для нащадків. Ти багатий, ти могутній, тож не дарують тобі милостиві ні земель, ні золота, тільки зодяга-

ють тебе ризою патриція, яка рівняє тебе з найпершими в імперії.

Сікопулос витянув зза пазухи запечатаний звиток пергаменту з великою печаткою імператорів, поцілував її, зламав печатку і розвернувши прочитав, що боголюбиві імператори дозволяють великому князеві на тріумфальний візд у Царгород і просять його за десять днів на святочний бенкет у хризотриклінії.

— Велика вдяка боголюбивим імператорам за їх щедрість. Хай Бог стократно відплатить їм за все, що вони дарують нам!

Сказавши це великий князь сів у човен і пересів на дромон, на якому прибув у Пропонтиду. З ним їхали Сікопулос, Анастас і молодий варязький сотник Оляф Бріксон. Кораблі завернули на місці і поплили назад до піскових лав при усті річки Практія.

Князь наказав після обіду підняти весла і швидко глибокий спокій огорнув усю флоту. Володимир положився спати у кормовій каюті, а молодий Оляф ляг поперек входу на долівці, щоб власним тілом берегти його спокою.

Було пізно, як Роман вискочив на чердак і швидким кроком крайньо схвильований ішов на корму.

— Де князь? — спитав поривисто Оляфа.

— Що таке сталося, достойний воєводо? — спитав Анастас, підступаючи.

— Бранці вирізані!

Руки Романа тремтіли схвильовано.

Та Оляф протягнувся ліниво і засміявся сухо, згідно.

— Велике свято! Який дурень стане годувати ворогів!

— Чого-ж ти бажаєш, хлопче, від князя? — спитав Анастас.

— Кари, Анастасе, лютої кари за злочин. Князь наказав бранців нагодувати і напоїти, а вони... ах, щоб їм стільки літ довелося конати, кілько я чув смертних криків. Брр!

— Якто, капітани не послухали князя, римського патриція? Не нагодували бранців? А, як так...

Тут Анастас пустився сам іти до одвірка, та в цей мент високе чоло та веселе лице великого князя виглянуло крізь двері.

Він бистро розглянувся.

— А Олешич? Що там? Бранців відвів нагодував?

— Так, милостивий князю! Приказ я сповнив, бранців віддав і при мені дали їм по чарці хліба, вина і риби та нагло кинулася на них озброєна залага дромонів та вірменські піхотинці, які були в таборі і, і... душа здригається від спогаду! вимордували їх за два отченаші. Опісля вкинули трупи у річку, яка винесла їх у море.

Володимир слухав, якби поражений громом. Його очі потемніли і над чолом нависли зморшки.

— За десять днів мав ти, милостивий володарю, відбувати тріумф. І ось Сікопулос вислав бран-

ців наперед — почувся тихий голос Анастаса.

Мов гадюкою вжалений кинувся Володимир усім тілом.

— Ах!

Він рукою вхопився за горло, наче душила його злоба. Море шуміло, білі скиби піни відколювалися по обох боках острого корабельного носа, а вітер свистів у линвах та лопотів вітрилом. Довгу хвилину мовчав Володимир, а там і спитав спокійно, тихим голосом, зовсім зрівноваженої людини:

— Що-ж ти сказав на це, Олешич?

— Я... я скаженів із розпуки та ганьби, та тоді показали мені писаний наказ Сікопулоса, який пішов за розпорядком імператорів — вимордувати всіх бранців без суду для прикладу!

Глибоко відсапнув Володимир.

— Значить, наказ імператорів? — спитав.

— Так, милостивий князю і ти один можеш їх покарати за звірство. Гей, воювали ми з вятичами, печенігами, ляхами, товкли собою по всіх усюдах, бачили неодну погань, не один злочин, але такого, їй богу, ще ні. Мордувати бідних моряків, які певно шукали при фльоті Фоки хліба.

— Покинь це, Олешич! Тут нема кого карати, а до імператорів нам за високо і за далеко. Не наше діло. Залишіть мене самого.

Анастас з Оляфом ступали наостанку.

— Залишися Романе тут. Я пришлю тобі ще декого до товариства. Недобре, щоб князь залишався без сторожі — прошепотів грек Олешичеві.

IX

ХРЕСТОВИЙ ЗНАК

Злочин на безборонних бранцях сильно зажурив Володимира. Неодну криваву картину бачили очі його пам'яті із воєнних років після смерти великого Святослава. Масове убивство траплялося не раз: убивали колись поляни рабів, жінок та дітей при похороні або тризні, убивали і тепер часами при жертвах Перунові на київських горах. Неодну сотню полонених печенігів та вятичів вели князь вішати за грабіж або зраду, але все це була кара за злочини. Все-ж за десять років не видав князь на всіх землях просторого східного низу стільки засудів, скільки їх тепер виконано під його боком на основі паперу підписаного імператорами. Бистрим поглядом державного мужа збагнув великий князь Києва відразу, що вина за ворохобні паде на самих імператорів, та їх державний лад і саме тому різня бранців видавалася йому різнею невинних людей, яким скоріше треба було дати шматок хліба та грядку власної землі. Але найбільшим болем наповняло серце князя те, що такий засуд ішов у розріз із Христовою вірою. Довго томився великий князь, ходячи по каюті та слухав свисту західнього вихру в корабельних линвах. Від отвертого моря надбігали гребенясті вали і з плюскотом розбивалися об корму дромона та далеко вдиралися у пісок пристані, мішаючи свої солоні води з солодкою отруєю Практия.

Потер чоло рукою і взявши плащ, насунув на голову каптур, а там і вийшов з каюти. Князь перейшов на беріг, не стрінувши нікого. Гамір рати, яка бенкетувала в таборі, казав йому завернути з простої дороги і він пішов узверіжжям, де стояли човни варягів. У віддалі яких двадцяти кроків, наче тінь ступав за ним Роман. Нагло князь зупинився. Находився саме біля шатра, яке велів розбити для себе ще попередньої днини. І князь почув виразно людський голос, який у розмові вимовив його ймення. Мимохить став наслухувати; пізнав по хвилині, що це голос Анастаса і Сікопулоса.

— Надумався добре, достойний! — говорив заступник Скілоса. — Мантия патриція, зворот усіх урядів і майна, корсунське намісництво. Мало тобі, так домагайся більше. А за це вистачить влити у вино чи страву кілька краплин із цієї пляшечки. Це варвар, поганин, ворог і дотого небезпечний ворог!

— На таку приману ти мене не зловиш. Є дві причини, через які не можу тобі приобіцяти нічого. Перша це те, що я справді не бажаю від життя нічого крім спокою. А такий мир найду тепер тільки під широкими крилами володаря Руси.

— А друга?..

— Що я люблю його, достойний domestiку, і поважаю. Це лев та орел в одній особі.

— Отже ні!

— Ні!

— Так бувай здоров! Не бійся, знайдеться ще такий, що візьме нагороду. А тям свою присягу, під якою ми почали розмову.

Князь віддалився скоро від пристані і знову почув гамір вояків, що бенкетували, а там і голосний оклик „слава“, який підняла рать при його появі. Він з ласкавим усміхом увійшов між варягів, випив чарку вина, виняв ніж, відрізав собі із цілого печеного вола шматок мяса і спокійно почав їсти, гуторячи з ватажками човнів. Романові казав приготувати для себе плящину вина і самому її берегти, а коли цей здивувався додав шепотом:

— Не забудь, що після бенкету приходиться часто меч або отрута. Меч у наших руках, але отрута ні.

Поблід Роман, затривожився і пильно беріг вина, яке мав пити князь.

Тимчасом від моря чути було звук рога, добре знаний кожному варягові чи полянинові. а вслід за тим заблмали у чорній ночі червонаві вогники.

— Ляйфр вернувся, Ляйфр!

— Ба, везе і дромони, — викрикували підпиті вже варяги.

— Га-я! Слава переможцеві — гукали і хвилиню плили до пристані витати переможця.

Ляйфр не втратив ні одного гридня, ніодного човна, а привіз з собою кільканацять суден з устя річки Родія, над якою був табор Варди Фоки. На хвилину опустів майдан табору, де стояли

столи з вечерою і тільки великий князь залишився на своєму місці у товаристві прибічників. Саме тоді, коли від пристані приходили варяги, з п'ятьми виринав Сікопулос у парадному одязі, оточений службою, а за ним ступав Анастас.

— Спізнєшся, достойний — засміявся приязно великий князь. — Певно знову бігав ти на свій дромон за наказами боголюбивих імператорів. Але я, — тут підніс сильно голос — я наказую убивати бранців і кожний, хто це вчинить, умре!

Наче вертепна кукла грецьких скоморохів, зігнувся domestik царя аж до землі.

— Бачу, князю що ти прогнівався на твого раба за те, що він виконав волю порфірородних володарів. Я гадав, що не слід мені непокоїти тебе справою, яку ти певно порішив з імператорами у золотокованій палаті ще до твого виїзду.

Облесний та zarazом злбний усміх викрикнув уста domestика у відразливу маску хитруна.

У цій хвилині ввійшов Ляйфр і Володимир відвернувшись зневажливо від Сікопулоса підняв чарку догори:

— Ось справжній переможець! Сюди до мене, любий герою, і заки одержиш дари від тих, що цінять твою перемогу, прийми цю чарку з рук того, хто цінить твою хоробрість.

Випив ущертъ, а там і подав налиту чарку Ляйфрові. Цей узяв її, випив і відповів:

— За твоїм прикладом, конунгу, наче за яким Бальдуrom ішли ми у святий бій, на твоїх

очах згинули герої, яким Валькира подала щасливий жереб смерті. Слава їм за це! Слава князеві!

— Слава! слава! — кричали варяги, захоплені словами князя, який відступав перемогу Ляйфрові, хоча сам її виборов.

Усі розсілися за столом і вже не звертали уваги на золото, яке передав Ляйфрові Сікопулос та на похвальне слово, яке при цьому виголосив. Також Ляйфр кивнув тільки головою, згорнув золото у мішок, а там покvapно заняв місце праворуч Володимира. Підчас загальної розмови, коли шум запанував над столом, Володимир нахилився до свого сусіда і сказав до нього тихцем:

— Затям собі того грека, що давав тобі дарунок від імператора. Цей чоловік бажає отруїти мене і має для цього при собі маленьку плящину з отруєю. На всіх богів Вальгалі та Ніфльгайму, не гляди на нього Ляйфре, бо погляд твій зрадить тебе і мене. Ухопиш його сьогодні і перетрусиш його одяг. Якщо не знайдеться плящина, так скажеш, що при його розмові з Анастасом був ще хтось третій і цей третій переказує йому, що деколи на варварській півночі поруч медведів та кабанів виводяться полози і лисиці. Його самого пустиш на волю і будь певний, що він ні словечка не згадає нікому про свою халепу. Зрозумів?

Спокійно встав великий князь ізза стола, кивнув на Романа й Анастаса і по хвилині всі три ступали темною доріжкою до ряду кораблів при березі.

— Анастасе! Чи ти готов їхати зі мною?

— Я те саме бажав тобі порадити, милостивий! Не жди на військо, а їдь передом!

— Чому-ж то? При війську завжди безпечніше!

— У нас ні! — усміхнувся Анастас. — У війську за багато мечів, ножів та на все готових горлорізів.

— Меч та ніж не лякають мене, тільки те, чого ти не сказав, хоча й мав на думці.

— Возьми, князю, гребців із дромонів. Між ними багато полян та болгар, а болгари радо послужать тобі.

— Не гребли б сліпі веслами, якби не мечь видющих. Не поневолило б їх племя Святослава. А так...

— А так освободить їх рука Святославича!
— закінчив Анастас.

*

Третього ранку після кривавого розгрому Варди Фоки низький та довгий човен опливав царгородський фарос при візді у Золотий Ріг. Якби не те, що на переді судна не було зміїної голови, кожний пізнав би вмить, що це варязький човен.

Пловці залишили за собою Буколеон, Порфіреон, Софію, Гіподром. Фарос і човен вїхав у Золотий Ріг. Тут було гамірніше, бо з передміських садів і хуторів їхали у вічний город цілі валки возів, візків, теліг, вючних звірят та цілі полки навантажених мішками людей. Вони везли і несли мясо, хліб, городовину, рибу та всіляку поживу,

якої потребує щодня велике місто. У двох місцях Золотого Рога два великі пороми перевозили приїзжих на той бік, а дві брами стояли настіж. На узбережжі вартові в кольчугах, круглих римських шоломах з великими щитами, та не надто довгими списками, берегли воріт. Та ні залога, ні перекупні, ні приворітники не звертали уваги на судно Володимира. Всі гадали, що хтось з руських гречників їздив на ніч ловити рибу у Босфор і тепер вертається. Без перешкоди доплили до Влахерну, якого копули й тераси в освітленні ранку видавалися казковими замками арабських оповідачів. Вкінці очам пловців показалися потрійні стіни „кесаря Теодосія“, а за ними передмістя святого Маманта, де була церква еромонаха Анфімія.

День і ніч хильцем-нишком крутилися у пристані простоволосі, у мужицькі нагортки одіті греки з хитрим поглядом чорних очей і швидкими рухами. У кожного за пазухою було свистальце, звук якого доходив до городських воріт. Були це поліційні урядовці, які стежили за кожним підзорливим рухом між гістьми та остерігали залогу столиці.

— Закрий лице, князю! — сказав Анастас показуючи на них.

— Навіщо? — здивувався князь.

— Ті люди на березі це агенти префекта.

Анастас видобув ізза туніки дві вузенькі наліпки, помазані рибячим клеєм. Звогчив їх, підтягнув у двох місцях шкіру лица і приклеїв наліпками так, що все лице змінило вигляд. З кругло-

видого стало подовгасте, малі повні уста розтягнулися від уха до уха та стали тонкі, на́че у старого скнари. Опісля зачесав волосся на виски, щоб закрити наліпки і глибоко насунув на очі повстяний капелюх.

— Аж у такій подобі я зможу бути там де схочу?

— Так! Будеш і побачиш усе та випхай ще собі щелепи ганчіркою, підв'яжи голову і насунь на чоло ось те.

Тут подав йому плетену з вовни шапку, якої грибоватий верх нависав на лице, ніби окап шолома. — А ти, Романе, кинь шолом і спису, розв'яжи волосся, меч заховай під плащем звичайного гребця та бери в руки весло.

За хвилину всі наче гурток скромних купців попрямували у церкву святого Мама. Люди префекта гляділи на них хвилину, але не помітили на них нічого незвичайного. Коли ті „роси“ йшли до церкви, то це доказ, що були Христової віри, отже не були небезпечні.

Х

АННА

Володимир увійшов у Царгород як купець-гречник із помічниками та посередником-греком і одержав на це при брамі значок. Від часу Святославових воєн годі було крадьки перелізти через потрійні заборона Теодозія, бо всі щербини у стінах

направлено, а біля всіх воріт і фірток, на вежах стояли варти. Ціла юрба провідників накинута на приходнів, як тільки вони перейшли третю лінію укріплень. Одні допитувалися, що купець має на продаж, другі, що бажає купити, інші викрикували ціну шкір, меду, воску, риби, челяди, паволок, вина, зброї та сукна.

Зразу повернули всі три мужі ліворуч, де у півокруглому виступі здіймалася церква Влахеронської Богородиці, за нею палата, а при самих укріпленнях та над Золотим Рогом чудові сади. У півтіні церкви серед облаків кадила Анастас полишив обох товаришів, а сам вийшов на площу, де всілякі перекупні продавали пражений біб, горох, дрібну рибу, коржі з медом та овочі. Ще вночі наспіла сюди вістка про погром Варди Фоки між Сестом та Абідом і захоплені оклики зустрічали герольдів городського префекта, які звіщали народові, що за наказом боголюбивих імператорів дружина князя тавроскитів розбила ворохобників.

Коли тільки втихли окличники, почались розмови. Перший голос мали прихильники македонського дому, які прославляли премудрість „панів світа”, царів сходу і заходу, що зуміли недавнього ворога повернути у вірного союзника. Саме підійшов Анастас до нестарого ще продавця сира.

— А чи ти не гадаєш, поважаний, що перемога ця дісталася імператорам надто дорогою ціною? — спитав Анастас продавця і прийняв вид дармоїда, який вештається ранком на базарі, щоб дещо „розправити язик“.

— Якто? — зневажливо спитав крамар.

— Так ти певно чув, що Володимир бажає руки порфірородної царівни Анни...

— Ах, тріс би клятий поганин! Налякала мене страшно ця швидка перемога, — говорив, віддихаючи глибоко. — Ми всі гадали, що Володимир поволоводиться з ворохобниками хоч два-три місяці, а за цей час можна буде віддати царівну за когось другого. А тут маеш!

— Врубай мені козячого сира так на пів драхми! — прохав Анастас.

Крамар усміхався весело.

— Так, так! — говорив, краючи сир. — Ми тут у Царгороді добре чуємо, як росте трава та як витоплюється з комаря сало. Ось тобі і сир на два пінязі.

Анастас узяв сир, виняв дві тоненькі срібні монети, а там наче нагадуючи собі щось, спитав:

— А чи нема страху, щоб цей варвар не взяв Анни силою?

— Не бійся, друже! Царівна тут у Влахерні. Навіть і так не найшли б її варяги. Вони гляділи б її у Магнаврі, Буколеоні, та ніколи тут, під боком варяго-руської пристані. Ніхто не пройде Теодозія, ніхто не перелізе через високі заборолу укріплені палати.

— Так спасибі за вісточку та за потіху! Треба йти у церкву подякувати за ласку Всевишнього для нас грішних.

Анастас відійшов лінивим кроком дармоїда, та коли крамар зі сиром відійшов далеко, підтягнув на собі дещо туніку і побіг у церкву.

— Де ти дівався? — спитав князь.

— Дякуй богу, милостивий, твоя мрія готова здійснитися швидко. Ходи.

Саме скінчилась відправа. Анастас увійшов на східці, які вели на хори, а Володимир і Роман ішли за ним. З подивом придивлявся великий князь різьбам, які зображали виноградне листя, спілі грозна, голови та крила янголів — усе те повязане у мистецькі викрутаси, нібито безладні, а такі гармонійні наче пісня, співана на вісім голосів. На хорах не було нікого. Запах копоті та воску був сильніший, ніж надоліні, а скрізь на скісних пультах лежали фоліянти з напівами.

Пильно розглянувся Анастас довкола, а там і приступив до одного з чималих свічників, що були вмуровані у стіни за стовпи.

— Дивіться пильно на східці, чи не підходить хто чужий! — сказав шепотом. — і з усієї сили натиснув від долу одне з рамен свічника.

І вмить безшумно отворилася бічниця грубого стовпа, на якому спочивало синьо-золоте склепіння церкви.

— Живо за мною! — наглив.

І наче привиди щезли всі три у стовпі. Тихо замкнулася за ними стіна й огорнула їх пільма.

— Позір! тут східці! — сказав Анастас і поліз уперед.

— Чому тремтить твій голос? — спитав князь.

— Це спомини, князю, гіркі та солодкі, гарні і погані, А є між ними такі осоружні і чорні мов та ніч...

Мовчки лізли вниз, наче в ад. У закопі ставало щораз то душніше та темніше, доки Анастас не ступив на рівну землю.

— Чи аби не подушимосся? — запитав Роман.

— Зараз стане холодно, а навіть вогко. Тут направо гроби, а ліворуч відплив збірника води.

І справді, почувався десь у темряві тихий шум води, яка текла.

Довго ступали так у пільмі. вкінці грек викресав вогонь.

— Слава Всевишньому! — сказав радісно. — Велике твоє щастя, деспота, і я грішний не гадав, що все піде так гарно та гладко.

— Ми здається в якійсь кімнаті — здогадувався Роман, обмацуючи вогкі стіни, які у цьому місці розступались довкола.

— Так! бачу, що від останнього разу, як я тут був, від дванацяти літ, не проходила туди жива людина.

Викресав вогню удруге і запалив грудочку губки. При її слабенькому світлі показав у заглибині стіни якісь тріски.

— Ось бачите, це смолоскипи, які приніс я востанне. Вони вогкі, але біля них лежить ще золота коробочка з губкою та кресалом.

— Бачу тут якісь сходи! — замітив князь, якого вся мандрівка стала вже сама собою займати.

— Цими сходами підемо! — сказав грек, — але ще не швидко. Покищо мусимо ще одне полагодити, а до цього треба нам світла.

— Ба! деж його взяти? Смолоскипи, кажеш вогкі! — відповів Роман, — хіба пожди! У мене є деревляна дощина у піхві меча.

Видобув ніж, протяв шкіру і здер її враз із срібним окуттям. Показалися дві тонкі дощини. Опісля вирвав зі шапки вовняну підшивку, полупав дерево ножиком і швидко у виступі стіни розложив маленьку ватру. При димному світлі побачили мандрівники, що знаходяться у невеликій склепленій кімнаті. Перед ними був у стіні чотирукутний отвір, у якому видніли перші ступні нових східців.

— За мною сюди! — показав Анастас ліворуч.

— Там теж нічого нема!

— Ба, побачиш!

І справді, коли підійшли, помітив Володимир, що це не одноціла стіна, а дві, які заходять одна перед другу і залишають вузький перехід десь униз.

— Бачите це перехід. Він веде глибоко, глибоко вділ, аж до рівня Золотого Рога. Морська вода доходить аж сюди, а над нею є ще на яких два лікті склепіння. Під ним був колись човник, яким можна було виплисти на залив, та тепер йо-

го нема. Та можна перейти вбрід, бо води всього на лікоть або півтора. Досі все йде гаразд. Може бути, що при повороті не можна буде перейти через церкву, а тоді тобі, князю, придасться цей перехід.

По хвилині опинилися всі наверху у довгавій на які дві стопи широкій комірчині, де панувала сутінь. Комірчина ця творила, видко, складову частину стіни самої палати або огорожі саду. Каміння, з якого збудована була стіна, не приставало щільно, тому ріжними шпарами падало туди світло дня. Анастас надавив щось у стіні, гейби свічник у церкві. І ось стіна розступилася, закрипіли заржавілі завіси, а Анастас покрутив головою.

— Таки справді не було тут нікого ще з того часу. Тоді Теофано наказала намастити двері — сказав.

Повними грудьми вдихували Володимир і його товариші чисте повітря після духоти підземелля. Вони були у густо оброслій виноградом альтані, посередині якої стояв стіл із гладженого граніту. Довкола були вигідні широкі камінні лежанки. І стіл і лежанки покривав грубий шар торічного листя, порошу, просохлого болота, навіяного піску.

— А тепер ти, Романе, залишишся тут — сказав грек — і якщо хто надійде і побачить тебе, то ти не гайся — чуєш? — і вбий його! Убий його без огляду на те, чи це жінка, чи муж, старий чи молодий, цар чи помивач.

— Убити? Якто? — почервонів Роман.

— Убеш кажу! — зашипів грек. — Кров ця впаде на мене і на князя, коли ти не хочеш брати її на свою совість. Цеж не Дніпро, не Київ, це Візантія і Золотий Ріг, а ми граємо високу гру, гру за життя.

— Анастасе! — вмшався князь, — я не хочу, щоб за мною у Влахерні падали трупи. У тебе є ріг, Романе. Задуї у нього, коли тебе відкриють. Не забувай, Анастасе, що ми обидва не греки, ані не варяги!

— Якто, то ми й боронитися не будемо? — хвилювався грек.

Князь засміявся.

— Друге діло оборона.

— Заждемо, аж царівна вийде у сад. Чудова пора для проходу.

— Царівна?!

Та мандрівка була така дивна, що ніяка вістка не здивувала б тепер князя.

Імператорський сад на Влахерні займав собою сам півкруг, що вискакував вперед у місці, де стіна Теодосія підходила до Золотого Рога. Третя лінія укріплень служила вже за огорожу для самого саду, а вершки веж виглядали наче високі альтани з кам'яними балясами. Вершок горбка вирівнювали цісарські будинки в одностайну площу, посередині якої містився доволі великий збірник води. Серед нього на штучній скелі виднів якийсь поганський божок, що виливав воду з амфори. Водяні лелії, клещінець і коситні росли довкола, а подальше від збірника води насадили са-

дівники у круг пальми, рожі, жасмін, під якими стояли вигідні лавочки для відпочинку. Наче промені від цього осередка розбігалося дванадцять довгих трикутних грядок, засаджених різнобарвними цвітами. Довкола збірника бігла широка стежка, висипана білим пісочком. Грядки перепліталися та губилися між групами чінар, лаврів, кипарисів, тінистими альтанами або штучними печерами з вапняка та сорокатою зліпняка. Статуети Ероса, німф та сатирів раз-у-раз виринали зпоміж зеленого гилля, якби боялися золотистої бані і високого хреста влахернської церкви. Тому, що імператори здебільша жили у Магнаврі, Порфіреоні або Буколеоні, божкарі-фанатики патріяршого двора забули про віддалений Влахерн, який любила колись Теофано, а тепер Анна.

Хто перейшов добре стережені ворота, які вели з церковної огради у палату, цей опинився наче в старовинному Елізію, де збереглися ще останки казкового світа клясичної краси.

І ось за плечима чорноризця, наче за полузяними безоднями Флягетону та за тихою течвою Лети розвернувся зразок цього забутого раю. Володимирові враз підіймалися груди, ніби при їзді верхи безмежними степами Подніпров'я. Якесь свійське повітря повіяло цілющою струєю розмаху. Ось тут находив він вимріяну волю людини, втілену у творах мистецтва за плечима чорноризої облуди.

Роман і Анастас відступили, бо гадали, що Володимир бажає залишитись сам один зі своїми

гадками. І вони не помилялися. Вони заховалися за густі кущі жасміну, які закривали собою тайний вхід у сад Влахерну, і стежили пильно чи доріжками від церкви або палати не йдуть люди. У саді не було ні живої душі. І не счувся володар сходу Європи, як дух його полетів у незнану країну вимріяного гаразду.

Стояв, сидів і роздумував довго, поки його думки не розвіяла жива постать.

Перед ним, вийшовши зпоза групи старовинних різьб, стояла дівчина. Синя, золотом ткана туніка обіймала чудові форми молодого, наче з рожевого мармуру кованого тіла. Ізпід чорних, гладко у вузол завязаних кіс та темних мов крила крука брів, гляділи очі. Легесенький серпанок ослонював зад голови та шию дівчини. Один кінець спливав зліва здовж тіла, другий підтримувала горі піднесена права рука, обнажена повище ліктя. У розхилених устах блищали двома рядами перел непорочно білі зуби. З усієї постаті бив маєстат свідомої себе краси, не холодної, не недоступної, а палкої, земної, хоча високої та світлої, як чар Афродити.

І ось Афродита підняла руку з серпанком ще вище і звучним голосом спитала:

— Хто ти?

Вмить отямився Володимир і його очі заблищали. Зісунув з плечей нагортку гридня, підступив до чудової постаті і заглядівся у неї.

— Хто ти і відкіля тут узявся? — спитала дівчина удруге.

Вона ні кроком не подалася з місця, на якому стояла, в її голосі почувався гнів.

— Ти Анна, сестра імператорів? — спитав спокійним, рівним певним відповіді тоном володаря. Його голос був низький, глибокий, та звучала в ньому нута незвичайної поваги та тепла, яка звучить у розмові з любою дружиною, або дитиною.

— Увесь Царгород знає мене, — а ти?

— Я Володимир — великий князь росів...

— Ах!

Личко дівчини злегка приблідло.

— Чи знаєш ти, що жде того, хто сюди закрався?

Тут затремтів її голос.

— У майбутньому жде мене твоя ласка, царівно! За неї я мечем боровся зі супостатами твоїх братів, по неї і прийшов!

Похилив голову у поклони.

— Хто зайде сюди без дозволу, над цим по вис засуд смерти.

— Невже-ж ти наказала б убити твого судженого?

— Ох, судженого! — відповіла глумливо.

— Так судженого, Анно. Аж до цієї хвилини не знав я цього, та тепер знаю вже. За цим я сюди й прийшов, щоб дізнатися, чи знайду тільки сестру порфірородних для моєї держави, чи може когось для мене самого. Тебе бачу ось перед собою, наче весняну цвітку після лютої зими, за якою тужить людина у довгі холодні вечорі та ночі.

Тепер знаю, що тебе виглядала туга моїх диких молодечих літ...

Поступив два кроки, якби хотів її доторкнутись.

— Сій, божевільний! Не дотикай мене. Я ще не твоя. Невже ти гадаєш, що християнські володарі віддали б сестру за поганина?

— Бог свідком мені, що більше в мене розуміння Христової правди, ніж у неодного з високих ченців та намазаних діяконів патріярха.

— Ох, це може бути, — згідно кинула дівчина, — та немає на тобі знамени хреста, яке бачили б очі.

— Очі? Хрест про око на мені є, а навіть записаний я у книгах святого Мама...

— Справді? — скрикнула Анна й мимохідь поступила крок наперед. — Так ти володар росів, охрестився? Ти гадаєш охрестити всі землі тавроскитів і привести їх до послуху боголюбивим? О, вчини це, вчини! Ромейська імперія прожене тоді агарян у піски східної пустині та покорить західних варвар, як за царя Юстиніяна...

— Згадай, Анно, на ці мільйони нових християн на сході та півночі, а тоді щойно думай про нові завоювання.

Схилила голову.

— Вибач! — сказала. — Ти правду сказав, що в тебе більше розуміння Христової віри, ніж у нас.

Вона ніколи досі не мала нагоди стрічати людей цього типу. Хоч не мала великої освіти та до-

свіду, вона збагнула, що умом не доросла до нього та що його розмах та сила поривають її за собою. Ні, такої сили не було в нікого з мужів македонського дому, у нікого з придвірних вельмож, ні з приїзжих князів. З якоюсь дивною самозрозумілістю він сягав по неї і то не рукою, словом, підхлібством, усміхом, чутливою поведінкою, а всією появою. Ні, при боці такої людини, вона не затужить за Золотим Рогом. А все-ж драгувала її його мужеська самовпевненість.

— Великий князю, яку вагу мають наші слова? Моя доля в руках імператорів.

— Я не хотів тебе образити, Анно, звертаючись до них, коли йде про тебе. Ось чому не з'явився я у хризотрикліній, ні у Магнавру, а у Влахерн, бож мені йшло тільки про тебе, Анно. Будь ти тільки звичайна собі жінка, яких є тисячі по світу, то я певно вдоволився б якоюнебудь грекинею з руки імператорів, якщо за нею йшов би княжий вінок, скиптр та влада. Але спершу я хотів побачити тебе, тільки тебе і забути про все інше.

— Ох, ті жінки, яких у тебе так багато! — спалахнула царівна зовсім по жіночому.

Володимир засміявся:

— Хто кланявся ідолам і прозрів, цей покине їх для хреста! Хто тебе пізнав, Анно, для цього нема інших жінок у світі.

Зпоза кущів показався Анастас і зігнувся в земному поклоні перед царівною.

— Служба йде з палати за тобою, милостива княжно! — сказав.

— Ох, як я забарилася! Відійди, Володимире, щоб тебе ще не знайшли.

І рожі зацвіли на личку царівни.

XI

ЛЕВИ Й ГАДЮКИ

Від пристані до касарні катафрактів недалеко гіподрому тісними вуличками портової дільниці ступав величавий похід. Попереду йшли дві сотні варягів у кінчастих шоломах, з довгими мечами та круглими й овальними щитами. Шкіряні каптани, кожухи та півпанцирі різної форми та походження, показували чимало дір, сліди недавнього бою. Ніякі шовкові, ні вовняні нагортки не закривали зброї, як це було звичаєм того часу. Тільки двох ватажків мало поверх кольчуги скромно шиті, червоні сорочки зі золотистим галуном. Крім мечів, були ще в кожного спис або топір, а в декого молот на короткій ручці. Не видко було сагайдаків та луків, зброї, яку носили отроки, чури, а не гридні. За обома сотнями несли в отвертій лектиці Глікона, секретаря Сікопулоса. По обох боках лектики несли прислужники скриньки з паперами, кількох інших мішки з грошем, а кількадесять дібраних молодців на довгих жердках прапори суден, побитих у Гелеспонті. Виткані на них змії подув вітру видував у всякі казкові потвори. Тим краще виглядали при них усміхнені білі лица

молодців, які їх несли. Золоті кучері виглядали свавільно зпід шоломів, правильні риси лиця приковували до себе зір карооких дівчат та жінок, а сила струнких жилавих тіл розбуджувала зависть у миршавеньких візантійців.

За ними кількох пафнягонів несло на марах покриту багром жалоби домовину з великим срібним хрестом нашитим на сукні. Хор та попи з мастиря св. Димитрія провозжали домовину церковним співом та пахощами кадила.

За домовиною ступав сам Ляйфр у святочному одязі гетеріярха, у золотистій зброї, шоломі, грецькій мантиї та м'яких жовтих сап'янцях. Усе це були дарунки імператорів і тільки варязький меч та важкий топір були власні. Біля Ляйфра ніс високий плечистий тавроскит на жердці позолочуваний ідол Перуна, як княжого бога, а два кроки за ним ступав варяг зі знаком кабана — прапором дружини Ляйфра. Вкінці чвірками машерувала тисячка варягів, яка дістала доступ до міста і мала замешкати у старій касарні біля гіподрому. Останні п'ять тисяч залишилися у пристані.

З подивом товпилися греки: уперше побачили те нове військо зблизька не як ворогів, а як союзників і славили під небеса премудрість порфірородних, які зуміли приєднати для себе таких страшних мужів. Греки звикли були здавна до золота, срібла, бронзи, багру, до лискучих одягів, парчі, вишивок, сап'яну та гладженої або крашеної сталі. Тимто аж холод проймав їх серця на вид вовчих та ведмежих шкір, рогатих та крилатих шоломів,

темних широких, ніби катівських топорів та мечів. Не було тут ні легкоти арабських їздців, ні сорокатости сельджуцько-турських бегів, не було прикрас, дзвіночків, музики, дивовижних тварин, ані казкових коней пустині, тільки поважний понурий похід варварів, закоханих у розлив крові, бурях, небезпеках, муках, яким чужа була м'якість і людяність.

На тих, що входили до міста, дощем спадали цвіти та похвальні слова. Часом чути було навіть оклики на їх честь, але замовкали швидко. Вид домовини, пахощі, ладану та похоронний спів ченців надавлювали всі голосніші прояви радості і тільки юрба цікавих більшала.

Та ось надбігли зправа кінні гонці, а на чолі префект города. Голосним покликом стримали похід і префект запитав двох варязьких ватажків, які йшли попереду, про начальника. Вони відповіли його до Ляйфра, який надійшов оточений полковниками.

— З перемогою вітаю вас, герої! Хоч вона не обійшлась без важкої болючої жертви, то таким новим світлом вкрила пурпуру імператорів та ваші геройські чола! Порфірородні імператори веліли тобі, світлий герою, ввійти у Магनावру, а домовину відвести в гіподром, де відбудеться завтра свято перемоги для народу та вас.

— Іс полла ети!*) — закричала юрба і префект велів Ляйфрові та товаришам підвезти чудо-

*) На многая літа!

ві кападокійські верхові коні. За ними завернули зразу вправо молодці з прапорами, але префект відправив їх у касарню. Між стінами вулиць згубився напів похоронної пісні, а префект і Ляйфр поїхали далі.

У Магнаврі приймали переможців-полковників. Вони їхали верхом аж до Хальке, де прийняли їх сторожі у золотистих зброях та цісарські одягальники-вестіярії. Як перший дарунок імператорів полковники дістали дорогоцінні барвисті парчеві назбройники, нашивані золотим позументом та самоцвітами. Аж ахнули варяги, побачивши себе в таких пишних одягах. Геройські постаті витязів вирости, змужніли та проясніли, наче щойно зійшли з престола. Та коли нові одяги покрили плечі героїв, очі всіх звернулися на Володимира. Вправні придворники вмиць відчули небуденну людину, володаря.

Тимчасом вступили у престольну салю. Престольна сая була розмальована у золотисто-сині узорі, а в золотих арабесках, повязаних у круги, еліпси та правильні прямокутники скрізь ясніли першими мистцями столиці зображені ікони Христа-Царя, Панагії, святого Димитрія, Василя Великого, Константина та Івана Золотоустого. Вони мінялися з портретами імператорів та лискучими орнаментами з перламутру, лазуровика, бронзи. Дорогоцінні завіси, ткані або вишивані змії або срли, відділювали частинно салю від апсиди, ніби вівтар від нави. В апсиді на високому престолі засів імператор Василь, а біля нього на давньому престолі Константина брат Василя Константин VIII.

Ізпід білого імператорського чільця добувалося сиваве уже волосся, яке рямою обхоплювало виразні риси. З обличчя промовляла повага й маєстат; затиснені уста, видатні вилиці та вузькі нервові ніздря вказували на жорстоку вдачу. Малі, колючі, глибоко осаджені очі гляділи зпід насуплених широких брів. Простими фалдами спадала здовж худощавого та жилавого тіла казково дорога цісарська риза. Пурпура, золото та безліч діамантів, смарагдів, рубінів та топазів били надзвичайною ясністю. У руці держав імператор довгий скиптр Константина зі скісним хрестом та монограмом Спасителя. Він сидів по правому боці, видно у цій небувалій у державах цього часу спілці, він був перший із двох. Другий був брат Константин, який уже на перший погляд виглядав на противенство Василя. Багрянниця висіла на ньому мов на вішалі, аж дивно було, де серед безлічі простих грубих фалдів ділося тіло людини. Лице було в нього мале, висохле, як у виснаженого розпусника. Широка долішня губа звисала долі, каправі очі ледви гляділи крізь шпарочки на сяєво прикрас та дорогоцінностів, від яких горіла вся саля. По боках престолів півкругом стояли духовні та світські достойники, почавши від патріярха, великого гетеріярха та канцлера, до протоспатаріїв, протовестарія, протостратора, орфанотрофа тощо. Доместики обох царів, логофети та сторожі у золотих зброях виповнювали всю салю згідно з окремим уставом Константина VII порфірородного, який так доцільно доповнив був церемоніал Юсти-

ніяна. Та найбільший подив у варягів розбуджували два велетенські золоті леви, що лежали по обох боках підвищення, де стояли престоли. Дальше поза ними стояли чудові плятани, якби виростили із землі, а в їх гіллі аж роїлося від усяких сорокатих і колірових птахів. Серед диму кадилиць в апотеозі виглядали імператори на подвійному престолі зовсім як по мистецьки виконані ідоли, що своїми самоцвітами та золотом насилу закривають дійсні предмети.

Василій — євнух-канцлер привітав варягів гарною промовою, яку драгоман зараз перекладав півголосом на тверді звуки північної мови. Канцлер говорив поволі, щоб дати перекладачеві час запам'ятати всі слова. Він величав у першій мірі божеське надхнення порфірородних імператорів, яке надхнуло їх приєднати для своєї справи та справи божої князя далеких рауссеїв. Той князь наче орел царського скиптра упав громом на ворогів і повалив їх під ноги, бо за перемогу надіявся одержати від них світло єдино-спасенної віри. На жаль, він не добився того щастя за життя, але його смерть у службі заступників божих на землі це також велика ласка.

Та тут живо звернувся до перекладача Ляйфр і тріпнув пальцями:

— На Одіна! — сказав голосно. — Про що він говорить?! Князь не згинув: він живий більше, ніж усі ми.

Канцлер замовк у своїй красномовности, почервонів мов грань і така мертвецька тиша запану-

вала у магнаві, що тільки кадило тріщало стиха у кадильницях.

— Якто, що то? — зашепотів гадючим сиком препозит Михаїл. — Чиюж то домовину тягли ви через місто?

— Сікопула!

Володимир тішився у цій хвилині, що всі вважали його за представника княжого почоту і міг свобідно бачити цю сцену. Імператор Василь ще грізніше зморщив чоло і стиснув губи. Та тут не витримав Ляйфр і засміявся.

— Мовчи нещасний! — гукнув на нього великий domestik. — Перед порфірородним стоїш!

— А хочби й перед Одіном! Князь живий, а Сікопула вбив один із бранців, що спасся від погрому, який ви підготували всупереч волі Володимира...

Слова ці різко прозвучали під склепінням палати, та ніхто тут не розумів варязького говору. Але як тільки перекладач переклав слова Ляйфра канцлерові, а почули це найближчі, в салі счинився шум, доки препозит не стукнув палицею об долівку.

— Тихо, його світлість канцлер хоче скінчити промову!

Згаданий достойник почервонів ще більше, але опанував себе і так кінчав:

— І так наш герой півночі добився Христові віри і хоч тут неприявний, то певне разом із нами кличе святому македонському домові: Ніка!

— Ніка! Ніка! Ніка! — всі повторили тричі оклик і поклонилися маєстатові.

Тут уперше права рука імператора Василя порушилася дещо ласкавішим рухом та і похилилася його голова з білою опаскою. Кожний полковник одержав посудину зі золотом, а Володимир кольчугу, шолом і меч.

Після цього препозит наказав усім явитися на обід у Хальке і прийняття було скінчене. Всі поклонилися і вийшли серед щебету птиць, реву левів і співу, який почали двірські співаки на 12 голосів у честь імператорів.

За обідом посадили варязьких ватажків за почесним столом, де сідали найвищі достойники держави. Володимир сидів як Оляф, такий змінений на вигляд, що ніхто і не догадався підозрівати в ньому самого князя. Йому визначили одне з найвищих місць недалеко патріярха, як героєві; що один із перших причинився до великої перемоги.

З розмови за столом пізнати було надзвичайне збентеження у найвищих колах Візантії. Ніхто не знав, що сталося з князем — чи він крадькома відїхав, чи справді згинув з якоїсь зрадницької руки, чи шукає помсти за змову, про яку міг довідатися в пору від своїх шпигунів.

Володимир слухаючи безладних фраз, жалів, що нема при ньому Анастаза, який розяснив би йому точно зміст усіх сказаних слів, бо тонкощі грецької мови були йому недоступні. Все-ж він знаменито зрозумів, якою злобою дишуть на ньо-

то всі ті позолочені достойники. Серед величі візантійського церемоніялу він почував себе ніяково і непевно, головно з огляду на свою подвійну гру. Його геройська вдача домагалася від нього отвертого виступу.

— Устань! — нашіптувало йому геройство. — Пересунь меч ручкою наперед, гукни на Ляйфра, Гальфдана... Гей! тут здався б Свен... Ні, — здригнувся. — Пив вино і потонув у задумі.

Так, без сумніву... Його варяги могли за годину опанувати Царгород та посадити його на тому самому престолі, перед яким щойно клонилася його голова. Здійснилась би мрія великого Святослава — руська земля станула б ногами на Босфорі і Кавказі, а руками могла б сягнути по вінок Оттонів. Та на жаль не було у нього під рукою сили утримати здобуте. Шість тисяч варягів це була сила, яка могла на човнах побити кожну флоту греків, а на суходолі розбити кожне піше чи кінне військо імператорів. Та він не самої пустої слави шукає, не чужих земель, а тільки добра для своєї рідної...

Нагло почув, що хтось кладе йому руку на плече. Підняв очі і стрінув погляд препозита Михаїла.

— Вибачай, деспота — сказав препозит — час перейти у сади порфірородних. Наповни пахощами своє серце й ходи!

Тут указав йому на двох хлопців, з яких один подавав гостям воду та рушники, а другий обно-

сив на золотій таці всякі пахощі: фіялки, амбру, нард та пижмо.

Володимир устав, вийшов з триклінію у сад і розглянувся. Імператори вийшли були вже раніше і видко було їх обох в отвертій альтані під двома великими кипарисами. Близько них наче статуї зі золоченого бронзу стояли чотири прибічники, а при столику біля цісарів сидів патріярх. Очі всіх трьох спочивали на ньому і Володимир почув, як мимохить кров напливає йому до лица. Від коли ступив уперше на гарячу землю ромейської столиці, не мав він іще ні одної нагоди переступити порогу двірських церемоній, якими окружали себе імператори. Нагадав собі слова остороги Анастаса:

„Не забудь, що ти, княже, у Візантії, де навіть у лева буває гадюча їдь, де між устами і чаркою чаїться смерть“. — Ось тепер уперше бачить, що Василій та Константин розмовляють, пють вино, усміхаються, словом, показують людське лице.

— Чому ти, всесвітлий князю, не йдеш зложити чолобитні імператорам? Ось тепер після обіду можна тобі, як князеві крови, підійти до них і прохати собі якоїсь ласки.

Слова ці сказав препозит, беручи Володимира під руку.

— Я у службі великого князя полян-русів, чи як ви кажете, раусеїв. Від нього мені й ласка і гнів...

Препозит засміявся стиха.

— До цього я й говорю! — намовляв. — Від тебе може залежати доля твоя та всіх твоїх товаришів, як тільки захочеш. Одне слово порфірородних може тобі дати провід над усіми варягами, мантию і меч великого гетеріярха та вдесятеро більшу плату для gridнів та начальників...

— Якто? Ми-ж служимо Володимирові, а покищо його заступає Ляйфр.

— Князя нема, одним почерком пера канцлер виставить вам грамоту найму, а одне слово імператорів, може, як захочеш, передати тобі провід. Тепер ми — союзники. Грамота може бути навіть на твоє ймення. Невідомо, коли сам князь з'явиться і тоді може бути вже запізно...

Володимир мусів силою волі стримати приплив крові до голови від гніву. Та він умить зрозумів, що трапляється рідка нагода і треба її використати якслід.

— Пробі! — закликав. — Ніколи я не впав би сам на таку гадку. Це справді хвилинка, коли можна перемогу чужого князя вчинити своєю. Чи це ти від себе чи від імператорів? — спитав живо Володимир. — Чи вони тебе післали?

Препозит замнявся і почервонів. Він зрозумів, що зрадив задушевні бажання імператорів, про які Оляф міг, а навіть повинен був повідомити Володимира.

— Хрань Боже! — зжахнувся, наче наскочив на гадюку. — Я тільки бачу можливість вивищити хороброго мужа королівської крові, до якого склонює мене серце, — з другого-ж боку я знаю,

що саме гнітить і займає високі уми порфірородних...

— То ходім.

Швидким пружистим кроком пішов стежною серед саду. Йому назустріч вийшов патріярх поважною ходою найвищого достойника держави. Володимир, який бачив уже, як поводитися інші супроти патріярха, уступив йому з дороги і похилив голову. Патріярх назначив над нею у повітрі хрест і пішов повагом далі. Володимир найшовся віч-на-віч з імператорами.

Довгу хвилину гляділи одна на одну три пари очей зовсім несхожі, як несхожі були їх вдачі та обличчя. Імператор Василій прибрав свій жорстокий вигляд усміхом і сказав:

— Вітаємо тебе, хоробрий герою півночі. Твоя заслуга зробила нас твоїми довжниками, а не дай Боже, щоб намісники Христа Спасителя, Царя світа, мали вірителів на землі. Нашим вірителем може бути тільки Всевишній, тому кажи, якої нагороди бажаєш собі, а все дамо тобі. Твоя поява полонила наші серця, а ласка наша над тобою.

Володимир злегка похилив голову.

— Дяка вам, порфірородні, за ласку, якої вагу зясував мені уже препозит Михаїл. Він говорив мені про провід над варягами та службу у вас.

— О, як тільки цього бажаєш... — підняв руку імператор Василій, — то само собою...

— Так, але маю ще одне прохання — докінчив князь, не зводячи очей із імператора. Цей спитав тоном перекупня — швидко й поривисто:

— Що-ж таке?

— Щоб ви, о, володарі Сходу й Заходу, імператори ромеїв, заступники Бога на землі, додержали мені умови!

Слова ці впали ніби удар молота на мармуровий стіл альтани. Василій видивився тупо на велику статю войовника. Константин здригнувся і безпомічно оглядався по боках, уникаючи погляду Володимира.

— Умови? Якої умови? Ми уперше чуємо твоє імення, Оляфе, сину Еріха!

Легенький усміх промайнув по правильному лиці князя, так що затремтіли тільки кутики його уст.

— Умови, яку заключив Калокир, чи точніше Скілос на Берестовому у Києві...!

Василій стріпнув нетерпляче пальцями.

— Видко препозит не вияснив йому якслід усієї справи — сказав, звертаючися до брата Константина.

— Калокир? При чому тут Калокир? Калокир був при Святославі...

— Навпаки, він усе вияснив якслід! — відповів Володимир. — Важко було мені дещо зрозуміти, але після різні, яку ви підготували на фльоті всупереч волі переможця — я мушу пригадати вам домагання: виповніть умову, якою звязали себе зі мною.

— З тобою? — кинувся Василій, а лице його посиніло вмиль... — молодче... що тобі?!

Спокійний досі, поважний князь півночі вхопив руку імператора, що лежала на столі і здавив її так сильно, що поклик завмер на устах заляканого. Ніхто не важився досі на таке супроти імператора.

— Так, зі мною, боголюбиві, зі мною! — говорив усміхаючись Володимир — бо Оляф Еріксон, якого згадуєте, це тільки один із моїх полковників-тисяцьких, а я сам...

— Ти сам? — запищав смертельно заляканий, блідий мов стіна Константин.

— Я Володимир, князь рауссеїв, якого цей Оляф на спілку з вами мав ошукати. Я той, кому ви бажали відобрати владу над дружиною разом із життям. Я тут перед вами і моє домагання так само оправдане, як і мої закиди!

Те кажучи, видобув ізза пояса плящину Скїлоса і поклав її на стіл.

Імператор Василій зблід, а руки його тремтіли від надмірного схвилювання.

— Вибачай, достойний князю та хоробрий союзнику! — сказав на вид спокійно. — Ми не знали, що ти тут і певно зрозумієш, що ми не могли залишити цілого війська варягів під мурами міста без проводу з нашої руки. А щодо цієї плящини, то будь ласка, поясни нам, що вона властиво значить. Скажи теж, хто посмів посягнути на твоє дороге життя, а строга кара впаде на нього!...

— Не оправдуйте себе, ані не карайте інших, порфірородні — махнув зневажливо рукою Володимир. — Не я буду вашим суддею. У мене тільки з вами умова і я бажаю, щоб ви її виповнили. Провід варягів іще в моїх руках!..

У тих словах звучала страшна погроза й тінь лягла вмить на лиця імператорів.

— Умови ми дотримаємо! — сказав Василій глухо. — З наших уст пливе тільки правда і добро, а ти, князю, сам переконаєшся в цьому.

— Чи не за багато обіцяєш, брате? — вмішався Константин. — Чуєш, що Володимир держить провід у своїх руках, а мав віддати його нам? Далі подумай, що наш нарід заступає на землі Спасителя, а Володимир поганин.

— А чи Скїлос питав мене про мою віру, коли прохав помочі? — спитав Володимир і його брови піднялися.

— Ні, він не питав, — підхопив Василій, — не питав, але рішуче заявив, що сестра порфірородних ніколи не стане жінкою поганина. Ти знав про це і..

— І вчинив усе, чого ви бажали. Ще сьогодні я готов передати кому треба провід над варягами.

— Маніякесові, великому гетеріархові?

— А хочби й писареві Сікопула, що продав неспілі фіги..

Здавалося, що кров залле почервоніле від досади обличчя Василя. Та він пригриз долішню губу, аж побіліла.

— Знайтеж теж, — говорив далі Володимир — що знамя святого хреста, яким чванитеся ви і ваш нарід, є і на мені, а записане воно праведником Анфімієм у церкві св. Мами.

Якби грім ударив у мармуровий стіл перед імператорами, то вражіння не було б більше. Василій устав, поблід і здавалося, що всім тілом кинеться на Володимира. Зате Константин відкинувся взад на перламутром викладаний оплічник крісла та розвів руками. Довгу хвилину обидва мовчали. Тимчасом Володимир виняв ізпід верхньої одежі хрест та пересунув його так, що святе знамя повисло саме насередині його широких грудей.

Та ось у злющих очах Василя заблимав огник і kwasний усміх викривив його вузькі уста:

— Як так, то завтра зведемо тебе з Анною і заручимо, а до весни повинчаємо вас по закону. Бач, патріярх може мати сумніви...

— Не патріярх, а ви, не його, а ваша воля є перша у світі. Можете не відкладати вінчання, боголюбиві, ви-ж знаєте, що моя земля велика, країв і народів у ній багато, а всім їм треба бачити лице володаря, бо від цього залежить у ній лад, гаразд і згода. Я ждати не можу! Вже завтра, або післязавтра мої полянські гридні візьмуть весла в руки... Погадайте, що таксамо як ваша воля є волею Бога над Босфором, так і я наказую варягам і ще завсіди можу кинути їх геройську силу, куди захочу.

— Ох, як можеш, могутній князю, погрожувати власним шуринам? — почав облесно Басилій, а його лице вкрилося відразливою маскою облуди. — Зрозумій, що дочка та сестра порфірородних, майбутня мати могутніх володарів Тавроскитії не може йти заміж, як дочка рибалки зпід Влахерну. Для неї треба приладити двір і придане.

— Не приданого я хочу від вас — відрубав Володимир нетерпляче. — Анна може й у Києві знайти двір, якого тільки забагне. Є в мене греки, араби, вірмени, жиди, варяги, степовики, а всі вони віддадуть на будову двора свої найкращі сили, як тільки їм накаже князь... Це знаєте і ви й вона...

— Ні! — різко заявив Василій. — Та хіба не розумієш, що це значить візантійська, ромейська царівна. Один тільки король франків, який називає себе цісарем Риму, удостоїться чести стати свояком македонського дому, тай то Теофано не рівня Анні... Що сказав би цілий світ: „Ось як віддавали порфірородні володарі Сходу й Заходу, імператори ромеїв свою сестру!”. У нас нема в цій хвилині скарбів, за які збудовано святу Софію!... Тому зажди хоч кілька тижнів у Буколеоні, де тобі та твоїм товаришам відведена домівка, а як не можеш, то вертайся у мирі на Русь, а з першою весною стане твоя суджена у Корсуні з належним віном та почотом.

Константин притакував повагом братові.

— Так, так, а завтра зробимо заручини.

Володимир зрозумів, що кільканацять днів у Візантії, це була певна загибель. Тут гинули від отрути й ножа навіть імператори. У всякому разі його союзники бажали його обманути, а чи він мав заплатити життям, чи тільки втратити обіцяну невісту, це мало показати щойно майбутнє. Глянув ясным, отвертим поглядом у лице Василя.

— Добре — сказав. — Я зажду на Анну до весни, але в Києві, не тут, і вірю, що ви дотримаєте умови так, як я її дотримав. Ви заєдно відкликаєтеся до величі македонського дому, а я варвар з півночі, знаю тільки, ціню і шаную честь героя. Вона у мене вартніша від усього, навіть життя.

— І за те ми шануємо тебе — усміхнувся холодно Василь. — Та все від Бога! Тимто я імям його благословлю тебе на завтрашні заручини.

Він простягнув руку складаючи пальці у формі початкових букв Христа і позначив ними хрест над чолом князя. Володимир похилив голову, але всупереч і грецькому і руському звичаєві не кляк. Коліна чомусь не зігнулися під ним і серце не чуло тої величі, яку бачило довкола око.

*

Володимир пішов до своїх кімнат у лівому крилі будівлі. Надворі западав вечір і слуги стали запалювати численні лампади у всій палаті. Лагідне та доволі ясне світло наповнило склеплені кімнати. Багаті, барвисто золочені узорі та малюнки виступали куди краще, ніж удень, бо неповне освітлення надавало мальованим лицям ознак

життя. Здавалося, ці цісарі та святці ось-ось і повиступають із стін та склепінь і засядуть до стола враз із живими. Володимир не бачив ще ніколи так величньо та точно зображеної життєвої правди й вона куди більше захоплювала його, ніж технічне мистецтво Магнаври. Фрески Буколеону походили з найкращої доби греко-візантійського мистецтва — ситі, повні барви відповідали дійсности, різьби орнаменту передавали точно, бездоганно, педантично виноградне листя, грозна та аканти. А проте було у цій красі щось чуже, наче маєстат деспота, величний та холодний. Хилиш перед нею чоло, пошана наповняє душу, та серце не беться до неї, не простягаються за нею руки дитини, не усміхаються дівочі уста. Ні, це не те, що у Влахерні. Там куди ближчі людині камяні боги. Володимир сам зрозумів, що відчуває мистецтво ще як поганин, не може звикнути до новини.

Що значили останні слова Василя? Він благословив його на заручини з Анною і брався звести їх разом завтра. У тому мусів скриватися якийсь підступ. З усієї його поведінки хитрої, облесної та холодної видко було, що щось недобре задумують імператори. Їх чемність була занадто прибільшена, аж неприродна. Протягнувся, щоб розправити здорові м'язні дужого тіла, а почуття великої сили обхопило його мов полум'я. Згідний погляд обкинув лискучу від золота, лазуру та пурпури обстанову, встав із різьбленого крісла і вийшов на терасу. Надворі було дуже темно, тимбільше, що з південного заходу надви-

галися хмари. Вони закрили собою вже половину неба і тільки там, куди йшов шлях на північ та схід зорили світла довкола престолу Всевишнього. Так, це Бог показував йому шлях додому, а Великий Віз — провідник моряка на безмежному морі, світив саме над Влахерном.

У цей мент затупотіли чийсь кроки у кімнаті. Нерадий гостеві відвернувся Володимир, але зрадів, побачивши Романа.

— Це ти, Олешич? — спитав — чи вечеря готова?

— Дружина жде на тебе, милостивий, а я приношу тобі осьщо!

Тут подав князеві китичку фіялок.

— Фіялки, в цій порі? Звідкіля це?

— Із Влахерну! — шепотом відповів молодець.

— Ах! Якто?

Роман знизав плечами. — Бог один знає! Як тільки ми вийшли з Буколеону, зачіпила нас якась дівчина. „Чи ви з дружини князя рауссеїв?” — спитала. Я потвердив, а тоді вона передала мені китичку зі словами: „Це для вашого князя від друга із Влахерну. Перекажи, щоб князь спав цієї ночі між дружиною, а не у себе, бо в кімнатах покутують нечисті духи, отже небезпечно!” Я відразу зрозумів, що знову ладять щось недобре, про що знає царівна та остерігає тебе. Тому я сказав: „Дяка велика твому панові, чи пані і перекажи, що за цю китичку князь визвав би у бій не то чорта, а й самого патріярха”.

— Ха, ха, то ти добре сказав, Романе, сказав щиру правду. Ну, ходімо до вечері.

XII

ОСТАННЯ НІЧ НАД БОСФОРОМ

Вони засіли до вечері біля багато заставлених столів у просторому мозайковому вестибулю старої палати Теодозія II. Імператор Василій бажав очевидно на всі лади приєднувати собі варягів, бо бенкет був неабиякий. Уся посуда була срібна, а то й позолочувана, дорогі таці, обруси, ручки, цвіти та штучні пахощі захоплювали і запаморочували дружинників великого князя. Хоч у київській гридниці теж було доволі достатків, але й у сні не бачив із них ніхто стільки скарбів, що тут при вояцькому бенкеті. Скільки-ж мусіло їх бути в осідку імператорів? Варяги порівнювали мимохіть свою подвоєну платню з безцінною обстановою й їх жадоба наживи росла від цього. Заговорили про золото, добичу, війну, про вбогість своєї холодної батьківщини та дотеперішніх зарібків. Зате полянські гридні гордилися тим, що князь бере наречену з такого багатого роду і вважали ці достатки вже подекуди своїми.

Роман і більше тямущі між гриднями зрозуміли, що ці вибаги можливі тільки у підсонні Візантії та при її положенню на перехресті найважливіших торгових шляхів світа. У Києві, де жило так багато вельми засібних греків, цього всього не було. Більшу половину року люди не скидали зі себе

тяжкого кожуха, а часті дощі та бурі приневолювали втікати перед світлом і повітрям до душних, темних, але теплих і захисних хат.

Вояки не переставали обговорювати виглядів на добичу при найближчому поході, обчисляли майбутню висоту плати та дарунків, окупу за бранців, добичу з боїв та грабіжей.

— А чи прирівняли ви, товариші — озвався Роман — те, що бачите, до сум, які дістав кожний з вас? Ви радієте грошем, а не бачите, що ви дешевші золотого глека на вино, або вази, повної нарди чи амбру? Проби! Більше давав вам руський князь, бо давав тільки те, що мав сам і — ділився з вами усім. А ну поспитайте, чи заплатили б вам імператори за вашу службу половиною свого майна!

Замовкли варяги, вражені і збентежені словами Романа. Кожний почув правду цих гірких слів. Коржик з березової кори підчас голоду з рук убогого пастуха скандинавських фельдів, це дар куди більший від багато заставленого стола багача, або мошонки золотих монет із рук кесаря. Убога була дяка імператорів у порівнянні з наділом землі, якими міг оплатити їх службу князь Києва. Володимир приймав їх у склад свого боярства, забезпечував їм хліб на випадок недуги, а нащадкам відумерщину по батькові до смерті. А тут за рани, кров, за смерть — багач кидав їм тільки жменю золота зі свого невичерпаного скарбу, як милостиню.

Коли холодом повіяло від цих слів на веселих гостей, саме тоді відчинилися двері і з лівого

крила палати вибіг гурток штукарів у рябих одягах. Один брав та їв живий вогонь, другий проковтнув на закуску кілька ножів та довгий меч, інші підкидали кількома мячиками. Таких штук не знали скоморохи заходу та півночі. Водночас підчашії стали підливати всім немішаного солодкого вина з Хіосу, а за якийсь час між штукарями появилися і гарно вичепурені дівчата.

Тоді Володимир устав і вийшов у свою кімнату на правому крилі палати, а за ним висунувся хильцем і Анастас.

— Князю, — сказав, — я не знаю твоїх намірів, але моя рада, вертаймося на Русь і те негайно...

— А це чому?

— За багато тут чигає на твою голову. Я радив би провести ніч у човнах, а завтра досвіта їхати. У Буколеоні безумовно крутиться таки за багато знайомих людей. У кожного з них може бути за пазухою затроений ніж. Є три прикмети доброго вояка: відвага, хоробрість та обережність. Із тих трьох у нас греків є тільки ця остання, а у вас саме її нема.

— Ха! Ха! Ха! Це правда!

— А проте в мене, як у херсоніта, не бракне часом і двох перших. Нема їх стільки, що у варягів або у вас, але в потребі найдеться і в мене. Я додержу товариства князеві.

— Знаю! — перепинив його князь. — Знаю і розумію твій жах перед невідомим, перед ненадійною погубою, проти якої не боронить героя ні панцир, ні меч. Почуваю і я, як нагрівається ме-

ні під ногами свята земля. Але боятися, а показувати страх, це не одне! Вільно шкірі терпнути, але не бліднути. І мене вже остерегли, що цієї ночі будуть у мене гості.

— Остерегли? Хто остеріг? — поспитав Анастас поривисто.

— Остерегла мене людина, якій справа хреста на Сході лежить на серці не менше, як мені добро руської землі. Та я не можу сам перед цією людиною показати, що лякає мене злоба імператорських посіпаків. Ось що!

Підняв гордо голову, відкинув довге волосся, покучерявлене від волоків, якими звязував його під шоломом, а рука його власним рухом висунулася ізпід плаща.

— Ось тут я заступаю не тільки свій рід та владу, але і всю руську землю, на якій князь не ховається від людей поза плечі приборників, але сам іде на всенародне віче, чи на бенкет із останнім зпоміж гриднів, кметями, боярами, огнищанами. Тому не слід мені тікати наче злодій, або курій. Тому, що бачу нещирість імператорів та їх нехить до себе, хочу вернутися на Русь, але зроблю це отверто, на очах всіх. Поклич мені сюди Романа і Оляфа.

За хвилину обидва молодці станули перед князем. Володимир видав наказ гридням покінчити бенкет і йти спати. Отроки під проводом Путятича мали приладити чотири „змії“, засоби ти їх у поживу та напиток на дорогу.

На даний знак Ляйфр устав від бенкету і випивши останню чарку на прощання руських товаришів, покинув Буколеон у супроводі полковників та прибічних гриднів. Разом із ними у лектиках та на возах відіхали грецькі господарі із дорогою посудю, службою, скоморохами та дівчатами. Довго ще лунав їх регіт та крик вулицями міста і замовкав у стороні Августеону.

Роман та Оляф мали спати в кімнаті Володимира, тому поклалися біля дверей на підстелених килимах. Володимир глянув на багате пурпурою вкрите ложе під стіною, над яким нависав величавий намет із дорогої парчі. Біля ложа виднів на стіні мальований образ Константина Великого з лябурум у лівій руці, права рука була піднята наче у погрозі.

Не знати, що сказали Володимирові очі Константина, але князь зібрав з ложа два вовняні покривала, одне з них звинув у валок і лишив на ліжку, накривши килимом ніби людину у сні, а друге постелив собі на долівці між обома молодцями. Там і ляг сам накрившись плащем. Світла погасили, тільки у кутку горіла мала лямпанда перед іконою Богоматері. Світло пропущене крізь червоне скло кидало криваві рефлекси на золоту ризу ікони і наповняло цілу спочивальню темною, фантастичною сутінню.

Швидко почув Роман, що хоч робить велике зусилля, не може опертися сонноті. І снилося йому, що брови кесаря стягнулися німою погрозою, права рука стиснулася у кулак, лябарум змі-

нилось у широкий убийчий спис, спис змінився в широкий обосічний топір і що з ним темна мала постать хильцем підходила до пурпурового ложа. А тимчасом за кесарем стали виходити дальші темні постаті, одна, дві три...

Живо простягнув руку і намацав ручку меча. Ось-ось мав крикнути, коли нагло дістав здорового штовханця в бік та почув шепіт:

— Цить, і будь наготові!

Тоді збагнув, що все те, що вважав сном, було правдою на яві. З таємного проходу вийшло було справді шістьох мужів з добутими довгими мечами, а перший із них мав у руках топір. Він то підійшов до ложа, а за ним півколом ступали товариші. Було очевидне, що вони бажать відтяти князеві всі дороги до втечі, коли не зможуть убити його відразу топором.

Володимир не спав і стримуючи віддих, стежив теж за рухами убийників. Не спав і Оляф.

Ось топірник розбігся по східцях, які вели до ложа, його велетенська постать відхилилася взад і зі страшенним розмахом впав топір на розкинену на пурпурі куклу. Як один муж кинулися інші душегуби вперед, рвучи шовкове покривало ліжка.

Нагло залунав сміх, щирий сміх ситої людини, розбавленої після обіду.

— Вдаряй мечем, усі враз!

Три постаті зірвалися з долівки і кинулися на неприготованих напасників. Три удари мечів, завдані із усієї сили повалили трьох. Топірник

кинувся взад, а з ложа впали удари на нього та його товаришів.

Заки Володимир, Роман та Оляф встигли вдруге підняти мечі, він скочив між них зі своїм важеним топором. І мов перцем розмахував ним, а нападні відступали взад знаючи, що без щитів ніхто не зможе у темряві обчислити рухів тіла та меча. Успіх наступу додав відваги і двом іншим душегубам. Вони повтікали були зразу аж під стіни, та тепер знову стали підходити до князя. Оляф та Роман мусіли повернутися на боки, Володимир залишився сам проти велетня.

Оляф з усім завзяттям варяга кинувся на свого противника, якогось високого вірменина. Забрязчали мечі. Невишколений, але куди дужчий варяг мав у тісній кімнаті рішучу перевагу. Меч Оляфа з усього розмаху впав на передрамя противника і гладко відтяв його від рамени. З брязкотом покотився меч разом із рукою на долівку і нелюдський крик потряс склепінням княжої спальні. Живо кинувся на поміч ізаврійський топірник і в цій хвилині зашумів топір над головою Оляфа. Молодець присів, щоб ударити його здоліни, але вістря топора, зачіпивши його протяло шкіру на черепі і з ломотом обидва тіла упали на долівку. З окликом тріумфу повернувся ізаврієць до Володимира та Романа. Тоді світло лямпади освітило його так, що Володимир пізнав його: це був відомий ватажок ізаврійської гвардії, протоспатар Бессас, якого Володимир бачив при обіді. Був це муж великої відваги і страш-

ної сили, який одним ударом відрубав голову бикові. Тимто у бій ішов радніше із топором, ніж із мечем.

Князь мав уже час підчас шамотні приготуватись до оборони. Нелегко було велетенському ізаврійцеві важким топором відборонювати лискавкові удари меча. Топір зударившись з мечем розпотощив його на кусні. В руках у князя залишилась тільки ручка. Він кинув нею з усією силою в лице противника, а сам відскочив взад, туди, де лежав Оляф і вмить підняв з долівки скривавлений меч варяга. Ухопив викладаний золотом та перламутром підніжок і кинув ним у ізаврійця. Цим разом мет був влучніший. Важкий стільчик ударив убійника у груди і він подався взад.

Роман скористав був із того, що його противник поховзнувся у крові на долівці, вихопив ізза пояса ніж і встромив його в нахилене над ним черево противника, який з харчінням повалився знову на землю. Роман мав коло себе покривала, на яких лежав перед нападом Володимир; він схопив їх швидким рухом і накинув на голову ізаврійця. Могутній розмах руки із топором заплутався у мягкі фалди пушистої ткани. Ізаврієць зірвав рукою з голови покривало та вже було запізно. Князь мав час використати свій меч: із розторощеною головою повалився посіпака із ломотом на землю.

— Спасибі за поміч! — сказав князь. — Не забуду її тобі ніколи, хлопче.

— Богу дякуй, милостивий князю, — відповів Роман. — Від нього йде сила тіла й духа. Він то піддав мені спасенну гадку. Якби ми були мали щити...

— Будь у мене щит, я і з ножем не побоявся би цього ката!

Роман швидко позапалував ляпади. Аж тоді обидва доглянули сліди зведеного бою. Шість трупів валялося на долівці з розрубаними головами. З цього три біля самого ложа, по одному зправа і зліва і біля дверей сяжений труп Бессаса. З облич пізнати було, хто вони: печеніги, вірмени, ізаврійці — всі здоровенні та кремезні.

— Води і вина! — наказав князь. — Поклич Анастаса.

Грек на вид такої різниці вхопився за серце.

— Господи! Матінко Христова! — захрипів.

— Не м'явкай, а принеси мерщій води і сильного грецького вина. Але сам, щоб ніхто не дізнався перед часом, що тут трапилось.

Володимир і Роман промили рану на голові варяга, заліпили її і перевязали, як навчив їх довголітній досвід, а коли влили йому в уста сильного вина, він розплющив очі. Пізнав князя і Романа й усміхнувся та простяг руку.

— Перемога за нами! — сказав. — Темно тут, холодно і в голові шумить.

— Від топора, брате! Завтра минеться, а полежиш два тижні, то й устанеш здоровий як риба!

Князь і Роман перенесли Оляфа аж у сіні, де спала дружина. Звідсіля шістьох парубків понесли Оляфа у місто. Вів їх Анастас у плащі з каптуром. Князь не дозволив нічого рухати в кімнаті.

— Хай бачать висланники імператора, що тут сталося — сказав. — Заждемо до довітка і поїдемо. Але раніше поступимо у Влахерн, щоб подякувати за китичку — усміхнувся, якби і не бачив страшних окервавлених масок довкола себе.

На дворі вже зазоріло, від Лукморя в Евксин плили хмари. Володимир ускочив у човен.

— Всі є? — спитав Путятича.

— Всі!

— Так відчалюйте і пливіть вліво здовж берега! — а до Анастаса сказав:

Вкажи й мені вхід до підземного каналу!

ХІІІ

ЦАРІВНА

До царівни Анни зайшов увечір її брат Василій.

— Я прийшов прохати тебе, щоб ти висловилася про своє подружжя. Ти забезпечиш себе найкраще, віддаючися ще цього року. Володимир дістане якусь своячку, а не тебе...

— Даремне ви мене заспокоювали, що не боїтеся Володимира. Невже ж ви у вічному горо-

ді серед найкращої дружини не зовсім безпечно перед ним?

У голосі царівни звучала злоба. З острахом глянув на неї Василій.

— Погадав би хто, що ти радієш нашою скрутою.

— Як я можу вірити у вашу перемогу, коли я маю бути ціною рятунку імператорської влади при македонському домі. Коли ви хочете викрутитися від договору, то мусите найти силу, ще більшу від Володимирової.

— А чого ж ти властиво бажаєш?

— Правди, брате! Ясної правди, без викрутів та промовчувань! Чому ти думаєш за мене і хочеш віддати мене заміж? Як стоїть справа з договором? Скажи, ви вимантили у Володимира поміч, дружину і за те мусіли обіцяти мене, правда?

— Так, ми обіцjali на завтра заручини, а весілля щойно за пів року, або й за рік!

— Затягаєте, хитруєте, а він?

— Він? нічого!

— Нічого? То нехай завтра їде домів. Ти можеш примусити його, напустивши на нього його власних варягів.

— Ба, коли вони застерegli собі вірність цьому клятоту варварові.

— Бачу, що Володимир перехитрив вас, а не ви його. Сьогодні він відступив вам 6.000 варягів,

завтра може їх привести 12.000. Що ж буде, коли ваші варяги відмовлять послуху?

— Варяги послуху не відмовлять! Ти їх не знаєш! Володимир теж не зламає слова!

— Видко, що поза варягами є в нього ще інше військо і то сильніше.

— Я його досі не можу розгадати.

— А я бачу в ньому щось більше як звичайного варвара.

— Я для певности придумав ще інший спосіб. Цієї ночі нападе на нього Бессас.

— Цей горлоріз? То ви вже не мали ніжнішого способу?

— Другого способу нема! — сказав по хвилині. — Він не приймає від нас ні ложки, ні страви, ні чарки вина, хіба... хіба б із твоїх рук Анна, як чарку при заручинах...

— Хай Бог простить тобі, Василіє! Невжеж ти бажаєш, щоб твоя сестра стала отруйницею?

— Для добра держави, царства Божого на землі, македонського дому...

— Ха! Ха! Ха! Як так, то краще вже для Христової віри стати жінкою варвара!

Василій зірвався з місця.

— То яку ти відповідь мені даш?

— Ніяку! Пробуй і роби, що знаєш. Одно тільки зятям собі: Анна, сестра імператорів, краще в монастирі доконає свого віку, ніж для дикого пересуду стане жінкою якоїсь фізичної чи духової потвори. Зате я не завагаюся перед нічим,

коли цього вимагатиме добро держави або Церкви...

— Доволі таємнича відповідь!

Василій, якого все життя було обмотане хитрощами та облудою, станув перед загадкою — не розумів: чого бажала Анна, на що годилася і чого не хотіла.

Коли вийшов імператор, Анна шукала схвильована для себе слова, щоб пояснити своє зворушення. Поява князя, його гарне, спокійне та благородне лице, його первісна сила, яка біла з усієї його постаті, залишила на дівчині незатерте вражіння. Зі слів брата вона ще виразніше відчула, що не тільки хоробрість та відвага кермували ділами князя, але і розум, не гірше вихованих тисячелітньою культурою греків. Він надиво сам зрозумів, що для царгородян він тільки варвар, якого вживають за ловецьку собаку, та з якою ніхто не дружитья. І ось появилася він у неї, щоб показати їй, що він не варвар, а людина покликана до звеличання святого хреста, може не рівна їй знанням, зате рівна серцем і куди вища силою тіла та волі. З його поведінки вона відчула ніжність, цю чарівну ніжність сильної людини у відношенні до слабших. Він не давав себе обманути, беріг свого життя, обстоював свої бажання як слід, хоч міг був узяти її, Анну, збройною силою, ограбити город, а морську ліхтарню Буколеону прибрати трупами її обидвох злочинних братів... Усміхнулася, а вираз гордоців промайнув по її лиці.

— Пробі! Якщо така воля Божа, я буду Егерією цього Нуми — сказала до себе.

Западав вечір. На тлі червоних хмарок чорніло сім веж Гептапіргіону, а на Золотий Ріг падали криваві відблиски. І в ту мить згадала Анна погрозу Василя. Тоді передала своїй довірєній служниці китичку, яку мала на грудях і казала їй цвіти враз із осторогою передати комусь із приборників князя.

Володимир мав час скористати з остороги.

Палати візантійських кесарів стояли на самому півострівці між Золотим Рогом і Лукоморем і не творили одної будівлі, ані цілости: Магнавра і Хальке, Дафне, Порфіреон та Буколеон склалися з безлічі менших палаток, літнівок, альтан, садів, цвітників, гаїв, травників, водограїв, портиків і кольонад. Явні та криті над- і підземельні проходи лучили ці частини зі собою, з церквою св. Софії, гіподромом та пристанню. Кожний куток мав тут свою історію, часто навіть криваву, мав і свої таємниці. Розгорячкова уява царівни наповняла тепер все те убивниками, які напосідалися на життя її героя.

На сході почервоніло небо, кров залила фіолет досвітків, а на їх тлі із темряви кущів виринув велетень, який вільним кроком наближався до неї.

— Це Бессас! — майнуло у першій хвилині царівни. — Ось він прийде і кине мені до ніг відрубану дорогу голову. Але ні! Це не медвежі кро-

ки ізаврійця, це тихий, пружистий хід... хід його...
Ах так! Це він!

Зірвалася з лавочки біля Психеї і підбігла до Володимира. Цим разом з його плечей спадала пурпурова, сободем рямована мантія, на голові блищав крилатий шолом, на грудях золотистий панцир та самоцвітами саджений хрест. Тільки очі, добрі очі батька, в яких хвилинами займалися вогники палкого почування, тільки вони залишилися ті самі...

— Ти живий, здоров? — зірвалося з уст швидке, поривисте питання. Він не відповідав, тільки могутньою рукою пригорнув до широких грудей струнку дівочу стать.

— Здоров, завдяки тобі, Анно. Гостинна спальня Буколеону сплила кровю... та не моєю...

— Ох, то ти не послухав остороги?

— Навпаки, послухав, але невже ж я мав тікати перед душегубами, маючи в руці меч? Не варт життя той, хто не вміє його боронити. Не варт бути володарем, хто не має сили і спромоги покарати злочину.

Звільна нахиливався до спаленого личка царівни, доки уста його не діткнули білого чола.

— Оттак! — додав — не варт цілунку той, хто не вмів найти шляху до своєї вибраної.

Анна здригнулась злегка під цим дотиком, але не виривалась із обіймів. Їй здавалося, що ці обійми саме створені на те, щоб вона мала безпечну охорону. Довгу хвилину вдивлялися в себе, вкінці заговорила вона:

— Ти не повинен був наражати себе, раз я остерігала тебе. Це ж був знак, що мені залежить на тобі. Там був Бессас, це страшний чоловік, якого бояться навіть...

— Боялися, дитино — поправив жартом Володимир. — Бог покарав його оцією рукою. Твої брати матимуть нагоду відправити другі похорони...

— Ах! — скрикнула Анна, а її очі засміялися, — ти страшний чоловік, Володимире і не даром бояться тебе у світі.

— Чи й ти, боїшся Анно?

— Я? ні! Я боюся тільки за тебе!

— Не бійся, дитино, життя одне і смерть одна у світі.

— І любов одна, принаймні у жінки!

— Невже ж ти любиш мене, Анно? — спитав.

— Не знаю! Нема у мене матері, ні повірниць-опікунки, а у братів моїх нема зрозуміння для мого серця. Цієї ночі я не могла спати, а жура про тебе томила мене зморою. Тепер я радію, що ти тут і вже нічого не боюся...

— Це любов, Анно! — і зложив на її устах святочний поцілунок.

(Кінець I. тому)

ДОСІ ВИЙШЛИ У БІБЛІОТЕЦІ „ДІЛА“:

1. Улас Самчук: „Віднайдений рай“, — новелі.
2. Софія Яблонська: „З країни опію та рижу“ (Кількадесят ілюстрацій).
3. Барбе Д'Оревілі: „Чортиці“, переклав М. Рудницький.
4. Бальзак: „Чародійна шкіра“, переклав В. Софронів.
5. і 6. Ольга Кобилянська: „Апостол черні“, повість, (2 томи).
7. і 8. Василь Масютин: „Два з одного“, повість (2 томи)
9. Ірина Вільде: „Бе восьма“, повість (вичерпане).
10. Кнут Гамсун: „Під осінніми зорями“, повість переклав І. Ставничий.
11. В. Будзиновський: „Як чоловік зійшов на пана“.
12. Володимир Бірчак: „Золота скрипка“.
13. Сальваторе Фаріна: „Любов оповита брехнею“ перекл. М. Островерха (повість і новелі).
14. Юрій Косач: „Клубок Аріядни“, новелі. — (Літерат. нагорода Т-ва письменників і журналістів за р. 1937).
15. Іван Зубенко: „Квітка на багні“, повість.
16. Богдан Лепкий: „Три портрети“, (Франко — Стефаник -- Оркан).

17. Федір Дудко: „Дівчата очайдушних днів“.
„Чорна Індія Молодої Музи“ (В. Бірчак, П. Карманський, Б. Лепкий, В. Пачовський, С. Твердохліб, Г. Хоткевич, С. Чарнецький, О. Шпитко, М. Яцків). Новелі, з передмовою М. Рудницького.
19. Ілько Боршак: „Наполеон і Україна“. З невідомих документів із тогочасними ілюстраціями. Передмова проф. Едварда Дріо. — (Літерат. нагорода Т-ва письменників і журналістів за р. 1937).
20. Юрій Косач: „Чад“, повість.
21. Михайло Посацький: „Греція — усміх життя“. З 20 ілюстраціями.
22. Богдан Лепкий: „До Зарваниці“.
23. Гергард Геземан: „Утеча“, повість.
24. Олена Цегельська: „Гануська йде до міста“, повість.

84684
38